

ДВЕНАНАЕСТИ

ПРИЈЕПОЉЕ, 27. ЈАНУАР 2014.

Година XXIV број 24

Цена 200 дин.

ISSN 0354-883X

900 година од рођења Великог жупана

СТЕФАН НЕМАЊА

Искони створи Бог небо земљу и људе на њој, и благослови их и даде им власт над свим створењем својим. И једне постави царе, друге кнезове, друге господаре, и свакоме даде пасти стадо своје и чувати га од свакога зла које наилази на њ...

Стога по многој својој и неизмерној милости и човекољубљу дарова нашим прадедовима и нашим дедовима да владају овом земљом српском, и Бог свакојако управљаше на боље људима, не хотећи човечје погибли, и постави ме великога жупана, нареченога у светом крштењу Стефана Немању. И обнових своју дедовину и већма утврдох Божјом помоћу и својом мудрошћу, даном ми од Бога, и подигох пропалу своју дедовину и предобих: од морске земље Зету и са градовима, а од Арбанаса Пилот, а од грчке земље Лаб са Липљаном, Дубочицу, Реке, Загрлату, Левче, Белицу, Лепеницу. И Божјом помоћу и својим трудом то све придобивши, спешешћем Божјим, пошто је моја владавина одасвуд примила мир и тишину, почех подстицати мисао своју и поучавати ум свој да желим и да се бринем за душу своју, у који ћу број бити убројан у дан страшнога суда, и како би ми било могуће примити анђелски и апостолски образ, и последовати Владичиним речима: "Узмите јарам мој на се и научите се од мене, јер сам кротак и смиран срцем; јарам је мој благ и бреме моје је лако".

Из "Хиландарске џовете Симеона Немање"

Св. Симеон Мироточиви
Фреска у Милешеву, XIII век

ПРИЈЕПОЉСКА ГИМНАЗИЈА НА ПОШТАНСКОЈ МАРКИ

Поводом века постојања Пријепољске гимназије Пошта Србије је издала пригодну маркицу са мотивом Пријепољске гимназије. Промоција маркице је уприличена 24. децембра 2013. године у Пријепољу а у оптицај је пуштена 20. новембра на дан када је указом краља Петра основана Гимназија у Пријепољу.

-Жеља нам је да се марка Пријепољске гимназије увек нађе на пошлицама које носе добре вести, рекао је директор Пријепољске гимназије Љубомир Шуљагић на промоцији марке и пригодног коверта.

Пригодне марке су штампане у издању Наука-просвета поводом стогодишњице гимназија у Пријепољу, Сремској Митровици, Панчеву и Новом Пазару.

ПРИЗНАЊА МИЛЕВИ МАЛЕШИЋ И ЗОРАНУ ШАПОЊИЋУ

Репортажа под насловом *Све ће њо вучија њо-злајићи*, аутора Зорана Шапоњића, објављена у прошлом броју Савиндана, добила је прву награду у категорији новинарских репортажа на 18. Интернационалном фестивалу репортажа у Апатину.

У категорији друштвено одговорних репортажа уредница Савиндана и главна и одговорна уредница и директорка Телевизије Форум, Милева Малешкић добила је другу награду за телевизијску репортажу *Селу у њоходе* коју је камером забележио Михајило Морачанин под Јадовником у Грончареву и Мрчковини.

Шапоњић је за репортажу, објављену у Савиндану број 22, *Зађе сунце за крваву засјаву* добио другу награду на 17. Интернационалном фестивалу репортаже. Оба признања су још једна потврда да Савиндан негује репортажу као новинарски жанр.

БЕЛО ПЛАТНО У МУЗЕЈУ У ПРИЈЕПОЉУ

У организацији Милешевског културног клуба "Свети Сава", 10 августа 2013. године за љубитеље старих изворних песама приређен је концерт познате етно групе "Бело платно" под називом *Гусџа ми мајла њаднала*.

На летњој позорници Музеја у Пријепољу изведене су музичке нумере старих изворних песама са Косова и Метохије, јужне и југоисточне Србије и Македоније. Концерт је одржан у сарадњи са Домом културе а у оквиру дугогодишње успешне сарадње Милешевског културног клуба и вође групе "Бело Платно", Владимира Симића.

Издаје
Милешевски културни клуб
„СВЕТИ САВА“
Пријепоље

e-mail: zomalesic@open.telekom.rs
тел: 033/713-280

Излази сваког Савиндана

Председник Главној
одбора Клуба
Зоран Малешкић

РЕДАКЦИЈА:
Милева Малешкић,
главна и одговорна уредница,
Милован Митровић,
Љубомир Шуљагић,
Мирјана Тешевић,
Зоран Шапоњић

ФОТОГРАФИЈЕ:
Зоран Павловић

ЛИКОВНО РЕШЕЊЕ ЗАГЛАВЉА:
Веселин Нишавић

КОРИЦЕ:
Зоран Шапоњић
Милутин Марјановић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК:
Милутин Марјановић

ШТАМПА:
Графичар, Ужице
тел: 031/515-500

Ж. рачун Клуба 180-5121210009326-72

У ОВОМ БРОЈУ

АКТУЕЛНО

Дарко Танасковић

Милован Митровић

Зорица Златић Ивковић

Љубомир Шуљагић

ИСТОЦИ И ЗАПАДИ СРБИЈЕ

УЗ САБРАНА ДЕЛА СРЕТЕНА
ВУКОСАВЉЕВИЋА

СТЕФАН НЕМАЊА - 900 ГОДИНА ОД
РОЂЕЊА

ЦЕЛА СРБИЈА - НЕМАЊИН РОД

ИСТРАЖИВАЊА

Драгиша Милосављевић

Салих Селимовић

Миладин Ивковић

Боса Росић

Бошко Копуновић

Славољуб Васојевић

Јован Маркуш

Гојко Перовић

Зоран Морачанин

Добрило Аранитовић

Љубиша Вуковић

Љубиша Вуковић

Младен Томашевић

Миле Вуловић

Бошко Станић

Љубомир Шуљагић

Драган Кувелић

Неца Јовић

Драгица Премовић

Мирко Иконић

Зоран Шапоњић

ТАЈНА МАНАСТИРСКОГ АЛАТА

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ НА ПОДРУЧЈУ
СЈЕНИЦЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ
19. ВЕКА

СЕОБЕ СТАРОВЛАШКИХ СТАНИШТА
О ЕТНОГРАФСКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА
У МАЂАРСКОЈ

БУКОВИК И ОКОЛИНА У ПРВОМ
СВЕТСКОМ РАТУ

ПРВИ БАЛКАНСКИ РАТ НА
СТРАНИЦАМА *ПОЛИТИКЕ*

СВЕТИ САВА И СТАРА ЦРНА ГОРА

150 ГОДИНА БОГОСЛОВИЈЕ НА
ЦЕТИЊУ

ВОЈВОДА МИНА РАДУЛА РАДОВИЋ

ДРУМОВАЊА СИМЕ САРАЈЛИЈЕ

НАТАЛИТЕТ НЕКАД И САД

ЖИВОТОМ СПОЈИЛА ТРИ СТОЛЕЂА

НА СТАНИЦИ КАРАВАНСКОГ ПУТА

НАША БАЂА ВИТЕЗДА

СНАГА ДУХА ЈЕ НЕОГРАНИЧЕНА

ГРАД БЕЗ ГИМНАЗИЈЕ И НИЈЕ ГРАД

ЗАШТО ЈЕ ПОТРЕБНО ДА ШКОЛУЈЕМО
ШКОЛУ

ОБРАЗОВАЊЕ ЈЕ УЛАГАЊЕ У
БУДУЋНОСТ И ВЕРА У УСПЕХ

ОД ЗБИРКЕ ДО НАЦИОНАЛНЕ
ИНСТИТУЦИЈЕ

РУЧАК НА ГОЛЕШКОМ БРДУ

ИВАНКА, ПОСЛЕДЊА СРПКИЊА

ПРИКАЗИ

Славољуб Васојевић

Милијан Деспотовић

ПРИЛОЗИ ПРОШЛОСТИ СТАРЕ РАШКЕ

ПЛОДНО ДУХОВНО НАСТАЊУЋЕ

ПРИЧЕ САВИНДАНА

Славољуб Васојевић

Љубомир Шуљагић

Ранко Рајковић

Вујица Бојовић

ДЕЧИЈИ САН

ТРИ ПУТА И БОГ ПОМАЖЕ

БИЉЕШКА О САВЈЕСНОМ ГРАЂАНИНУ

ЧАРШИЈСКЕ АНЕГДОТЕ И ШАЛЕ

Хацо Мушовић

In memoriam РАДЕНКО ДИВАЦ

ИСТОЦИ И ЗАПАДИ СРБИЈЕ

О Србији је уобичајено говорити као о земљи између Истока и Запада, као и да је тим истовремено геополитичким и цивилизацијским положајем на немирној граници ових двају светова пресудно одређена њена историја и судбина. Творцу српске нације и државности Светом Сави (XII-XIII в.) приписује се далекосежна констатација да је Србија „Исток Западу и Запад Истоку“. И данас се међународни положај Србије и српског народа радо сагледава у хоризонту велике бинарне опозиције Исток-Запад која на менталном плану већ вековима детерминише доминантни поглед на свет и управља политичким понашањем појединаца, народа и држава. Створен је утисак да су Исток и Запад онтолошке категорије које су постојале пре историје, а не да су историјски и културно условљене и објективно релативне цивилизацијске формације и конвенције. Тако је, рецимо, и Самјуел Хантингтон у својој познатој пројекцији планетарне динамике у XXI веку, у студији *Судар цивилизација* (1993), усвојио линију поделе на Исток и Запад као главну осу међуцивилизацијских односа који ће, према његовој хипотези, одређивати будућност света. Та линија се и код њега у суштини поклапа с размеђем Западног и Источног Римског царства и лимесом великог хришћанског раскола из 1054. године, тако да је православни свет, иако део хришћанства, заједно с исламом смештен у источну хемисферу. Оваква цивилизацијска и геополитичка логика битно је утицала и утиче на однос према Србима и Србији, али и на српско идентитетско самопоимање. И без упуштања у продубљенију и свеобухватнију анализу, могуће је рећи да је апсолутизовање представе о Србији као земљи између Истока и Запада, с тенденцијом да се она, нарочито у западноевропском виђењу, доживљава више као Исток него као Запад, најблаже речено сувише поједностављено и површно. То потврђују како српска прошлост тако и садашњост. Ако се и задржи дубоко уврежена подела на Исток и Запад, коју је готово немогуће елиминисати, оправдано је рећи да Србија има бар два Истока и два Запада, према којима се и политички и привредно и културно диференцирано позиционира. Мало поједностављено речено, за Србију одавно постоје православни и муслимански Исток, с једне, и германско-британски и медитерански Запад, с друге стране. Православни Исток на духовном плану представља Грчка, као наследница византијске цивилизације, док је то на (гео)политичком словенском плану православна сила Русија. Медитерански Запад, уз Италију, у српској представи укључује и Француску, иако је њена перцепција коњунктурно променљива. Пошто није препоручљиво изводити трајније закључке на основу савремених збива-

ња о којима не постоји пуна и објективна информисаност, а ни неопходна критичка дистанца, довољно је у контексту нашег разматрања илустративно се подсетити, на пример, Берлинског конгреса (1878).

На Берлинском конгресу, где су велике силе за дуже време утврдиле главне векторе савремене европске историје, Србија се, иако ратни добитник, више као објект, а мање као субјект, нашла између интереса двају „Истока“, Руског и Османског, и једног Запада, оног германског, с манипулативним британским усмеравањем из позадине, док је медитерански Запад практично био одсутан, односно неделотворан (вид. нпр Андрашијев одговор на италијански захтев да аустроугарска окупација Босне и Херцеговине буде ограниченог трајања). Као што је познато, исход Берлинског конгреса донео је успех британској политици. Она је успела да осигура подршку Аустроугарске у настојању да се посусталом Османском царству обезбеди предах и спречи продор Русије ка југу, да Аустроугарска „дисциплинује“ Босну и Херцеговину и да се спречи уједињење српских држава Србије и Црне Горе. Ако се изузме период Другог светског рата, који је најбоље заборавити, медитерански Запад Србије, с Италијом као носећим политичким и културним фактором, и касније је био потиснут у други план кад се одлучивало о њеној судбини. Током бурног процеса дезинтегрисање југословенске федерације, деведесетих година прошлог века, опет су главни протагонисти на сцени били германско-англоамерички Запад и муслимански и православно-руски Исток, с Босном и Херцеговином као средишњом ратном и дипломатском позоришном. У односу на Берлински конгрес, разлика је била у томе што се планови Запада у БиХ нису остварили и што Турска према Балкану није наступала у дефанзивној, већ у све офанзивној, неоосманистичкој улози. Срби и Србија су се опет нашли у шкрипцу између својих Истока и Запада, с тим што се уплив медитеранског Запада и руског Истока, од којих је српска политика очекивала веће разумевање за своје интересе, објективно недовољно осећао. Русија је тек касније дошла до гласа, што се за Италију, па и Француску, не би могло рећи.

За Србију би било од великог значаја да се између њених Истока и Запада бар донекле успостави равнотежа. Конкретно, то значи да се тежишни геополитички правац на коме у супротним смеровима, али на свој начин и партнерски, делују германско-англоамерички Запад и турски (неоосманистички) Исток продуктивно пресеке и уравнотежи линијом снажнијег ангажовања носећих чинилаца православно-словенског Истока и медитеранског Запада, Руске Федерације и Италије. Јер, Исток и Запад, који су Србима и Ср-

бији привлачни, и јесу онај православно-словенски руски и медитерански италијански. Тако је, уосталом било и кроз целу историју, без обзира на краће и дуже периоде изнуђених тактичких приклањања и савезништава с германским Западом и османским Истоком. Поучну историјску метафору нуди, рецимо, пример стварања снажне и утицајне „илирске“ (српске) трговачке заједнице у Трсту. Српски трговци, махом из Херцеговине, током XVIII и XIX века усмеравали су се према том италијанском граду који је припадао вишенационалној аустроугарској монархији „у пограничном итало-словенско-немачком језичком ареалу“ (А.Ага – С. Magris, *Trieste. Un'identità di frontiera*, Torino, 2007, 28). У њему су налазили погодан амбијент настао медитеранским неутралисањем одвише империјалног и арогантног карактера германског Запада, од чијег посезања, иначе, нису могли умаћи. Раније моћна Венеција, а касније космополитски Трст, за Србе су били „прозор“ отворен према медитеранском Западу који су у много чему осећали блиским, иако су их историјски токови већма упућивали према Бечу и Пешти. „Можда ће српски читалац пре знати да одреди географски положај тога града него просечни Италијан“, пише Марија Митровић у „Уводу“ књиге *Светлост и сенке. Култура Срба у Трсту* (Београд, 2007, 15). Било би обострано веома корисно да се Италија, као прва и најважнија обала медитеранског Истока Србије, што више политички, привредно и културно усмери ка том делу свог словенског Запада који на њу одувек гледа с очекивањима и симпатијама. Иако се Италија с разлогом критикује због свог скромног доприноса „решавању“ југословенске кризе, она можда баш зато има солидне кредите да данас амбициозније наступи према Србији. „Заборавља се да је наша држава била једна од ретких земаља која се није сврстала уз једну сукобљену страну, није се одушевила новим словенским национализмом прошверцованим као демократски препороди, а с Београдом је одржала отворене канале комуникације онда кад су се готово сви остали усрдно посветили демонизацији Срба“, писао је још 1995. године Лучо Карачоло (*Limes*, 3, 1995, 8). Нема сумње да би Срби и Србија, исцрпљени борбом за државно-национални и културни опстанак између германско-англоамеричког Запада и муслиманског и неоосманистичког Истока, спремно прихватили пружену руку свог медитеранског Запада, за који би се на тај начин поново отворила балканска капија излажења из стања објективне геополитичке маргинализованости.

УЗ САБРАНА ДЕЛА СРЕТЕНА ВУКОСАВЉЕВИЋА

Пред читаоцима је шест књига сабраних дела Сретена Вукосављевића којима је Редакциони одбор довршио један у културно-историјском погледу веома важан посао који је ваљало много раније урадити. озбиљни народи сабирају и чувају своја културна добра на разне начине. Један од начина је и приређивање и објављивање сабраних или изабраних дела својих најугледнијих научника и писаца. Сабрана дела Вука Караџића приводе се крају, објављена су сабрана или изабрана дела Јована Цвијића, Веселина Чајкановића, Тихомира Ђорђевића, па и идеолошки дуго оспораваних Слободана Јовановића и Николаја Велимировића. Приређују се и објављују сабрана или изабрана дела и неких млађих корифеја наших друштвених наука попут Радомира Лукића, Михаила Марковића, Михаила Ђурића, Љубомира Тадића, Загорке Голубовић, Светозара Стојановића. Угледни српски издавачи имају друштвену обавезу да помогну остваривање ових културних пројеката тако да је „Службени гласник“, као један од најистакнутијих у том погледу, поред ранијег приређивања и објављивања изабраних етнолошких списа Симе Тројановића и политичких списа Драгољуба Јовановића, приступио послу око објављивања сабраних дела Сретена Вукосављевића.

Овог пута ради се о научном делу оснивача српске социологије села и једног од најобдаренијих истраживача и најбољих познавалаца нашег традиционалног сељачког друштва. Истовремено је у питању личност код које најлакше на јединство научног дела и живота које је карактеристично за најзначајније људе српске културне традиције. Приређивањем и објављивањем његових сабраних дела, савременом читаоцу се у новом светлу предочава вредна културна баштина нашег сељачког друштва у најутентичнијем могућем тумачењу. Реч је о традицији која с временом неумитно нестаје, као и о веома занимљивом животном путу једног угледног народног човека кроз бурне догађаје прве половине 20. века – који не заслужују да буду заборављени.

Највећу заслугу што Сретен Вукосављевић и његово научно етносоциолошко дело нису досад заборављени имао је Радомир Лукић који се ауторитетом угледног професора и академика САНУ zaloжио за постхумно објављивање најважнијих његових дела. Као

главни уредник новопокренуте Социолошке библиотеке, Лукић је у време поновне афирмације социологије у Србији и Југославији, као прву књигу објавио изабрана Вукосављевићева *Писма са села* (Београд, 1962). Након тога, Лукић је припомогао да САНУ у својој чувеној едицији посебних издања објави другу књигу Вукосављевићеве *Историје сељачког друштва* (*Социологија сџановања*, 1965), а само његовим залагањем приређена је за објављивање трећа, за живота аутора недовршена књига *Историје сељачког друштва* (*Социологија сељачких радова*, 1983).

Поред симболичке вредности коју увек са собом носи прва књига прве наше социолошке едиције, Лукић је својим сјајним предговорима или поговорима за све три постхумно објављене Вукосављевићеве књиге јасно дао и први компетентни и ауторитативни суд о целокупном његовом делу и оценио значај таквог дела за српску социологију уопште и социологију села посебно. Тај суд су проверавали, потврђивали и само у нијансама допуњавали сви они који су касније разматрали ово научно дело. Зато су приређивачи ових сабраних дела Сретена Вукосављевића у поновљеним издањима раније објављених књига задржали све предговоре, поговоре и сажетке на француском језику, који су временом срасли с тим књигама, па тако и сами добили нову потврду своје вредности. Из ових разлога одлучили смо да наслов који је аутор за живота био наменио за прве четири књиге *Историје сељачког друштва* задржимо као наслов за свих шест књига сабраних дела Сретена Вукосављевића.

Својом урођеном луцидношћу да тачно процењује људе и прилике, Лукић је добро увидео да Сретена Вукосављевића постхумно треба потпуно измирити с његовим вољеним завичајем – у њиховом обостраном и нашем општекултурном интересу. Подржао је Вукосављевићеве пријатеље и поштоваоце из родног Пријепоља и окупиле афирмисане социологе, етнологе, историчаре и правнике из универзитетских средина ондашње Југославије да се 1973. године у Пријепољу сусретну на првом симпозијуму „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, који је, потом, постао традиционалан. Од тада су, кад год је било могућности, у Пријепољу одржавани научни скупови на којима су бројни и угледни аутори својим радовима осветљавали не само живот и

дело Сретена Вукосављевића, него и шири круг научних тема сродних онима којима се и он бавио. Од 1973. па до данас, Дом културе у Пријепољу објавио је 26 зборника радова са одржаних научних скупова, чиме је ова локална културна институција, као њихов организатор, стекла углед који превазилази локалне оквире. Посебно је важан био стални тематски блок радова о разним аспектима даље и ближе прошлости, али и актуелне савремености, подручја Старог Влаха, Полимља и Рашке области, геополитички веома значајне тремање Србије, Босне и Херцеговине и Црне Горе. Највеће заслуге за континуитет ових научних скупова, поред гостољубивих и пожртвованих локалних домаћина, имао је наш угледни етнолог Петар Влаховић, који је са Вукосављевићем делио не само исти завичај него и сличне истраживачке теме и мотиве. Без ових скупова, личност и дело Сретена Вукосављевића не би били тако осветљени да би се могло приступити приређивању ових сабраних дела. Том послу додатни подстицај и искуствену подлогу дао је Доброло Аранитовић, најпреданији српски библиограф-самотњак, који је у временима потпуно запуштене српске библиографије раније припремио опсежну *Библиографију радова Срећена Вукосављевића*, која се знатно допуњена објављује у седмој књизи.

Кад сам пре две-три деценије, као професор социологије села на студијским групама за социологију на филозофским факултетима у Београду и Новом Саду, увео студије Сретена Вукосављевића у наставни програм, суочио сам се с чињеницом да су његова до тада објављена дела била скоро недоступна широј јавности. Ретки примерци у библиотекама националног значаја, студентима обично нису били доступни, а у библиотекама стручних семинара на факултетима није било ни једне Вукосављевићеве књиге. Преостало је било једино трагање за овим књигама у приватним збиркама и њихово фотокопирање, како су се сналазили и професори и студенти кад им је нека од њих затребала. А радило се о аутору чије дело је временом постајало све значајније, сразмерно удаљавању од прилика и брзини нестајања традиционалног сељачког друштва о којима је писао. Вукосављевићево дело је, поред поменутог научног симпозијума, бивало предмет дипломских, магистарских и докторских радова на редовним

и последипломским студијама социологије и етнологије. Парадоксално је да су, притом, његове књиге биле библиографска реткост. То изнова намеће питање од општег културног значаја о томе у којој мери поседујемо увид у целину текстова наших научних и књижевних класика.

Поштоваоци Сретена Вукосављевића, окупљени око Организационог одбора Симпозијума „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, покренули су иницијативу за припрему сабраних дела која је могла да се реализује захваљујући главном уреднику (и директору) „Службеног гласника“ Слободану Гавриловићу који је препознао њен шири културни значај и здушно је подржао. Тако су се стекли неопходни и довољни услови за припрему и објављивање сабраних дела Сретена Вукосављевића, сто тридесет година од његовог рођења, пола века од његове смрти и сто година од ослобођења Старе Србије од турске окупације. Било је крајње време да се одужи овај дуг према најбољем познаваоцу српског сељачког друштва, због низа разлога који сваки за себе оправдавају овај подухват. То је, пре свега, била прилика да се најзад до краја истражи Вукосављевићева рукописна оставштина коју је чувао његов син Веселин, који је преминуо у јесен 2011, не дочекавши да му се испуни последња жеља да сабрана дела свога оца види објављена. Ипак, стигао је да приређивачима уступи сву грађу којом је располагао и на тај начин им помогне да разреше читав низ раније непознатих детаља из очевог животописа. Овим поводом сакупљени су скоро сви Вукосављевићев радови који су деценијама објављивани у дневним или периодичним листовима и часописима између два светска рата и касније. До њих, као и до више важних архивских докумената о Вукосављевићевом животу и раду, дошао је својим упорним трагањем најбољи савремени српски аграрни историчар Момчило Исић.

Кад је одређен Редакциони одбор који је преузео обавезу да приреди Вукосављевићева сабрана дела, он је себи поставио следеће циљеве и оквире у којима ће настојати да их оствари. У првом реду, да се очува што аутентичнији облик његових већих и раније објављених дела. Други задатак је био да се, на основу претходно урађене и допуњене Аранитовићеве библиографије Вукосављевићевих радова, сакупе сви његови мањи текстови, расути по бројним листовима, часописима и зборницима. Пошто се не ради о целокупним него само о сабраним делима, у њима нису обухваћени сви Вукосављевићев објављени радови. Неки од њих су са

незнатним међусобним разликама објављивани више пута, па су такве верзије изостављане да би се избегла понављања. Нека понављања је, пак, било немогуће избећи јер би се тиме прекинула нит Вукосављевићевих излагања, описивања и објашњавања основних друштвених процеса, традиционалних установа, заједница и облика понашања у нашем сељачком друштву. А кад се указује на свеобухватност избора, мисли се да изван сабраних дела није остао ниједан научно и друштвено релевантан Вукосављевићев рад, па ни они који су по обиму били мали.

Пошло се од става да би најприменији заједнички наслов за свих шест књига сабраних дела био *Историја сељачког друштва*, јер је то наслов који је Сретен Вукосављевић наменио за четири своје планиране књиге, од којих је само прва објављена пре његове смрти.

Прве три књиге *Историје сељачког друштва* објављују се са свим ранијим предговорима и поговорима (самог аутора, Радомира Лукића и Александра Дерака) и са резимеима на страном језику који су штампани у првом издању. Нови су само моја уводна напомена уз сабрана дела Сретена Вукосављевића, као и именски и појмовни регистри и речник архаичних и мање познатих речи које је сачинио Добрило Аранитовић.

Четврта књига носи наслов *Сеоске усџанове и уредбе*. Она је састављена од три мање и проблемски повезане целине које су свој коначни облик добиле још за живота свога аутора, а две су биле и објављене као посебне студије: *Доба њурске владавине* (1950); *Сеоске уредбе о водама* (1947); *Организација динарских њлемена* (1957).

Пета, нова књига, под насловом *Сеоске заједнице и облици њонашања у њима*, који је сам Вукосављевић био наменио за своју последњу синтетичку књигу *Историје сељачког друштва*, настала је тако што је Добрило Аранитовић успео, са себи својственом педантношћу, да протумачи и приреди Вукосављевићеву рукописну оставштину, коју сам ја потом, колико је било могуће, унео у пету књигу сабраних дела. Ова књига је, ипак, највећим делом компонована од најпознатијих Вукосављевићевих чланака и „писама са села“ која сам ја одабрао и систематизовао. Зато у целини прихватам одговорност за композицију и четврте и пете књиге сабраних дела, иако су и други чланови Редакционог одбора о свакој мојој дилеми били обавештавани. Од њих сам добијао драгоцене примедбе, али последње одлуке биле су моје.

Шесту, нову и последњу књигу *Историје сељачког друштва*, приредио је и за њу предговор написао Момчило Исић. Она се састоји из два дела: у првом делу су преостала Вукосављевићева „писма са села“ од којих су нека била прештампана 1962 (заједно са предговором Р. Лукића), али и већи број писама која нису прештампана у првом издању; у другом делу су политички и други мањи списи Сретена Вукосављевића.

Седма књига, под насловом *Животи и дело Сретена Вукосављевића*, садржи синтетичке ауторске текстове стручних приређивача сабраних дела о Сретену Вукосављевићу: историографску студију (М. Исића), социолошку студију (М. Митровића), целовиту библиографију Вукосављевићевих објављених радова, хронологију његовог живота и рада, регистар појмова и имена, одговарајуће илустрације, фото-материјал и другу пригодну грађу (Д. Аранитовића). Ову књигу је приредио Добрило Аранитовић.

Појмовни и именски регистри и речници мање познатих речи које је израдио Добрило Аранитовић и који прате све томе Вукосављевићевих сабраних дела заинтересованим истраживачима омогућују да лакше и брже налазе речи, појмове, проблеме, личности, места и све друго што их занима и што проучавају. Током целог овог посла посебно се пазило да лектуром и коректуром не буде нарушена аутентичност Вукосављевићевог говора и стила, због чега се слободно може рећи да су његова сабрана дела најиздашније врло народног српског језика у којима ће наши лингвисти дуго изналазити највредније језичке бисере. Да се само по томе лингвистичком критеријуму проценује вредност сабраних дела Сретена Вукосављевића она би заслужила да се сматрају издавачким подухватом од капиталног националног значаја. Сасвим је извесно, да то није њихова једина ни највећа вредност. Реч је, дакле, о делу које уистину представља круну традиционалне српске науке о народу и темељ наше етносоциологије и социологије села, које има многоструке вредности и особен културни значај. Пажљиви читалац ових сабраних дела моћи ће у свакој од његових књига да се увери да је Сретен Вукосављевић, као класик наше традиционалне науке о народу, био изузетан истраживачки дух који је, уз суптилну анализу, успевао и да синтетизује многе историјске, социолошке, етнолошке и социјалнопсихолошке увиде у најтананије и најскривеније слојеве нашег традиционалног друштва и сељачког менталитета.

Милован М. Мићковић

СТЕФАН НЕМАЊА

– 900 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

У сабирању расутих и тешко доступних извора, сведочења, докумената и сагледавању још увек недовољно истражених, у археолошким слојевима похрањених, порушених, разорених и само фрагментарно сачуваних материјалних остатака једног времена и једног богатог животописа утемељеног у судбини балканских простора и његових народа, повод за подсећање, преиспитивање или спознају, измерен је трајањем дугим девет столећа. На почетку тог временског периода уздиже се монументална фигура одлучног и мудрог владара, храброг ратника, спретног дипломате, ујединитеља расутих српских области и творца чврстих темеља њихове потоње државности, црквене самосталности и независности. Време великог српског жупана Стефана Немање бележи почетке и српског духовног и културног уздицања, књижевности, црквеног градитељства и сликарства оплемењених утицајима који су стизали из развијених средина, и са истока и са запада.

Родоначелник светородне лозе српских средњовековних владара Немањића, потоњи свети Симеон, чудима овенчан, први међу Србима и од Срба канонизован, узорним својим житијем, непоколебљивом вером и светлим примером, дубоко је укоренио и одржао темеље независне српске средњовековне државе. После њега и током два наредна столећа, на њеном су се челу, као и у црквеној управи, успешно смењивали Немањини потомци, синови, унuci, прауници и њихови наследници. Током Немањине владавине и столовања потоњих Немањића, остварене су знамените културне тековине, а на традицији њихових изузетних вредности одгајана је уметничка делатност у временима која су после њих, изнова, над српским областима задуго разастирала мреже потчињених, вазалних односа и стране управе.

У идеализацији лика Стефана Немање, потоњег светог Симеона Мироточивог, књижевној, иконографској или уметничкој, отежана је свака могућност приближавања стварним портретским вредностима и особености његове несвакидашње историјске појаве. У описима савремених византијских писаца повремено заискри дотакнута реалност из које, сабиране прикупљене назнаке и драгоцене поје-

диности отпочну реконструкцију појаве која је успевала „очи нечије да задиви“ јер је „тај Нееман“ био „човек, којем није стас онај, који природа људима додељује, него узрастом веома висок и изгледом наочит“. Не би то Византинац написао за српског роба и пораженог побуњеника који се кретао у поворци поред славног и непобедивог цара, да то уистину није било толико приметно.

У текстовима којима су величани успеси византијске војске у походима на побуњенике са територија пространог Царства, многи су писци посебну

Стефан Немања као ктитор Студенице

пажњу посветили Стефану Немањи. У поразима које је претрпео од цара Манојла I српски велики жупан је описиван као побеђен и савладан у дрском покушају напада на врховну власт и моћног византијског владара. Служећи се сличним књижевним формама којима су српски писци приказивали Немању, византинци су своје описе бојили сасвим другачијим светлом. У намери да подробно прикаже особине непријатеља Царства, Никита Хонијат занемарује податак да је Стефан Немања историјска личност. Бавећи се сукобима Срба и Византинаца из 1168. године, прећутавши тадашњи пораз царске војске, Немањине покушаје отимања делова византијске територије ради прикључивања српској земљи он приказује као „незасите жеље српског владара“. Нови поход који је цар Манојло I потом лично предузео, представљао је погоднији оквир за

исмевање ратничких способности српског предводника. Сматрајући га пре свега кукавицом, Хонијат наводи да се Немања толико плашио византијског цара колико се ни дивље звери не плаше оног свог, животињског поглавара. Када је величао победу цара Исака II Анђела извојевану на Морави 1190. године, исти писац је Немањи приписао кривоклетство којим се српски владар „свакодневно као вином и јелом богато гости“.

У краткој форми приказа Немањиног устанка против Византије из 1172. године, Кинам је великог српског жупана, такође, приказао као кукавицу и плашљивца који се брзо повукао са бојног поља. У даљем опису он наводи да се, после неуспешних покушаја да умилостиви цара посланицама које му је слао, Немања лично појавио пред њим крајње необичног изгледа, откривене главе, руку голих до лаката и босих ногу, док је око врата имао везан конопац, а мач у корицама висио је окачен на руци. Тако недостојно одевен и непримерене појаве, он је дошао пред цара да му се преда и затражи да овај са њим уради шта жели. Кинам наводи да је Немања у улози коју је себи наменио био у толикој мери убедљив да је и цара потресао, тако да му је, указавши му своју милост, опростио и побуну и лоше намере.

Често заоденут особинама превртљивости и кукавичлука, Немања је представљан као побуњеник застрашен снагом и величином непобедивог Царства и његових сјајних владара. Византијски ретор Константин Манасија, вештом употребом и комбиновањем мотива преузетих из античке књижевности и хришћанске традиције, у форми панегирика којим слави цара Манојла I Комнина, истиче Немањину наводну наивност користећи пословицу према којој се „стари мајмун не хвата у мрежу“. Манасија српском владару удељује и животињске називе као епитете који би требало да појасне његове особине блиске мајмунима или лисицама, а ту су и остала особена поређења: звер, змијски превртљивац, оштрозуби вепар или шкорпион.

Знатно блажи у приказивању Немањиних карактерних особина био је Евстатије Солунски, одмерен како доликује професору патријаршијске школе и потоњем архиепископу. У свом панегирику спеваном у част по-

беле цара Манојла, он пружа драгоцени опис тријумфалне поворке и ликовних представа, за ту прилику осликаних призорама који су илустровали византијске победе над Србима. У тој поворци, на свечаности, и Немања је 1172. године био присутан у Цариграду, и то као бунтовник и поражени владар. Приметно је да је својом појавом и понашањем привукао Евстатијеву пажњу јер он у тексту наводи: „Овде нећу да прећутим о Неаману који ми је и иначе дао богат материјал за говор док га нисам ни видео“. Посматрајући илустроване призоре Немања је гласно упућивао опаске сликару и преко ре на његову недоследност због које српског владара није сваки пут приказао као роба, а ту реч није свуда исписао уз његово име. Из тог описа се сазнаје да је српски велики жупан на тим мозаицима био више пута насликан и то као пешак или на коњу, како припрема своју војску у пољу, спрема заседу или како пада у ропство. Описао је Евстатије и физички изглед Стефана Немање јер је, како сам наводи, био опчињен његовом несвакидашњом појавом: „Очи је моје задивило овај човек, којем није стас онај, који природа људима додељује, него узрастом веома висок и изгледом наочит“. Неоптерећен задатом реториком, Евстатије Солунски је оставио драгоцено сведочење о Немањином изгледу достојном дивљења чак и онда када се као поражен и недостојан приказивао усред прославе византијске победе и надмоћи. Његови описи као уосталом и сви други прикази савременика из којих се сагледава Немањина домишљатост, лукавство или храброст, изузетно су важни прилози свим покушајима спознаје и реконструкције изгледа и особеног карактера историјске личности великог српског жупана.

Одсуство веродостојности на сачуваним представама светог Симеона може се разумети и објаснити средњовековним схватањима мерила реалности и уверљивости које су нужно потчињаване оним важнијим, идеолошким. Свечани и укочени став идеално представљене фигуре узорног монаха одмераван је околностима у којима је приказиван на челу поворке светородних Немањића под благословом Христа Пантократора из куполе, Христа Емануила са руку Богородичиних из конхе олтарске апсиде или оног што их на престолу дочекује примајући на дар још једну његову црквену задужбину. Препознатљивост његовог лика постижана је понављањем одређених особених одлика које су рани прикази, претпоставља се, забележили као упамћене и, бар донекле, веродо-

стојне. То су дуг и повијен нос, дуга бела обла брада и веома крупне очи чије су зенице у почетку сликане плавленим бојом. Све ово најупечатљивије показује делимично очуван, најстарији Немањин портрет из храма манастира Милешеве настао за живота његових наследника, а пре свега Светог Саве који је памтио очев лик и могао да упуту и одређене савете живописцу. За настанак милешевског портрета сликар је могао да користи, као предложак, и неку данас загуљену икону или његов сликани лик са зида. Описан портретским цртама у Драгутиновој капели у Ђурђевим Ступовима, ариљској цркви или Богородици Ље-

Св. Симеон Мироточиви, Хиландар XIV век

вишкој, лик светог Симеона Немање у Краљевој цркви у Студеници представља довршен и доречен иконографски тип. Фигуру узорног претка, достојанственог става, одликује лице неодређеног израза, поглед укочен у неухватљивој даљини и образи издужени и упали како доликује посвећеном монаху уз кога је и сигнатурама наглашавао да је свети и мироточиви.

У временима у којима се јасно икажују мере свих вредности па и мере протеклог времена, девет стотина година или девет векова што је протекло од рођења најмлађег Завидиног сина у утврђеном граду Рибници у ондашњој Дукљи, представља јубилеј достојан велике свечаности и славља над сабраним сећањима, спознајама и вредновањима наслеђених тековина и заслуга. Великом ктитору црквених задужбина сабрано потомство у заједништву ис-

казане захвалности и очуваној потреби одбране истинске вере, узвратило је 2013. године освећењем велелепног храма посвећеног Христовом Васкрсењу. На подгоричком храму васкрсле су и древне, столетне Немањине црквене задужбине. Две моћне куле са тремом лучно пресведеним на чеоној западној страни налик првој његовој цркви посвећеној светом Николи у Топлици, високе куле звонаре његових Ђурђевих Ступова, па триконхос топличке Богородичине цркве и мало сећања на византијски начин слагања зидног ткива, троделни цариградски прозори и високо уздигнуто кубично постоље са моћном, још уздигнутијом куполом, бела мермерна оплата фасада и венци аркадица његове студеничке Богородичине цркве, један приморски звоник на преслици и лепота прожимања и стапања утицаја Византије са истока и романике са запада... Ту су и нове, а византијске фреске, богато иконографски промишљене и осликане на свим зидним површинама простране унутрашњости, у свој лепоти и раскоши привилегије првобитног доживљаја каква је у средњем веку даривана савременицима... Задивљују и златне позадине какве су красиле прве српске живописане храмове, обе Богородичине цркве, из манастира Хиландара и Студенице, О њиховој се некадашњој светлости и лепоти сликаних призора које су обасјавале, само слути у сабирању преосталих сачуваних трагова, ретких сведочења и расутих, давно освештаних честица Немањиног доба и његових безвремених творевина.

Оснивач државе, родоначелник владајуће династије, заштитник лозе, идеални владар и узорни монах, све је то истовремено и неразделиво објединио и кроз векове сачувао некадашњи велики српски жупан Стефан Немања. Крај његовог лика на средњовековним и свим потоњим иконама и фрескама описиван је као „Свети Симеон, нови мироточац српске земље и поморске“. Он је био тај који је показао „пут у дубину смирења“ због чега је увек представљан као пустиножитељ налик аскетама заоденутим великим анђеоским образом. Упоређен и придружен светлим узорима монаштва, истакнут је међу борцима за чисту веру и јединство цркве, па стога и први канонизиран у светородној лози Немањића и прослављан као „Горе Атонске телом уселеник“, „Антонија Великог подражавалац“ и „Велики светилник инок“.

ЦЕЛА СРБИЈА - НЕМАЊИН РОД

Захваљујући овој светјородној лози дефинисали смо се као народ, омеђили државу и обожили у вери

Син Завидин

О Завиди, родоначелнику династије Немањића, његовом пореклу, животу и родбинским везама, мало се зна. Био је рођак владара Рашке Вукановића и зетских краљева Војислављевића. Због сукоба са рођацима и борби око власти Завида се морао склонити у Зету. Има података да су га браћа и збацила са власти, те се морао склонити у родну Дукљу.

Током његовог прогона из Рашке, вероватно 1113. године, у Рибници на Морачи (данашња Подгорица), Завиди се родио најмлађи син Немања. Како је у тим крајевима доминантна била католичка црква, Немања је крштен по латинском обреду. По Завидином повратку с породицом у Рашку, Немања је крштен други пут по православном обреду, у Цркви Светог Петра и Павла у Новом Пазару.

Немања је имао тројицу старије браће: Тихомира, који је био Велики жупан Рашке 1163-1168; Страцимира, који је владао областима око Западне Мораве од 1163., и Мирослава, владао Захумљем од 1163. Према неким изворима, Немања је имао и две сестре, којима имена нису позната, од којих је једна била удата за неког из династије Војислављевића (вероватно за Градихну Бранисављевића), а друга за босанског бана Кулина.

Удеони кнез - Велики жупан

Кад је одрастао, Немања је око 1149. године постао удеони кнез и на управу добио жупе: Топлицу, Ибар, Расину и Реку. Након тога, подаци о Немањи су врло оскудни. Приликом сусрета у Нишу 1162. године, византијски цар Манојло I Комнин, доделио му је на управу и жупу Дубочицу (око данашњег Лесковца) и учинио га директним царевим вазалом. Убрзо затим, Немања је започео градњу манастира Светог Николе у Куршумлији и манастира посвећеног Богородици, на ушћу Косанице у Топлицу. То се није допало његовој браћи, јер се Немања постепено осамостаљивао, како у ктиторској тако и верској политици. Браћа су осетила да се Немања спрема да се, уз помоћ Византије, домогне титуле Великог жупана. Уз подршку властеле и Византије, Немања се око 1165. године прогласио за Великог жупана а своју браћу протерао у Византију. Манојло, чију је врховну власт Немања признао, прихватио га је за законитог владара Рашке. Немања се касније измирио са браћом и оставио их на власти у њиховим удеоним кнежевинама.

Рат с Византијом

Упркос томе што је признавао врховну власт Византије, крајњи циљ Немањин био је ослобађање од Византије и даље јачање државе Рашке. Тако је 1170. године предузео даља освајања, када је своју државу

проширио на део Зете и Неретвљанску област. Након две године, он се веома смело прикључио савезу Венеције, Угарске и Светог римског царства против Византије. Међутим, прилике су се неочекивано промениле: угарски краљ Иштван III је умро, млетачку војску је покосила епидемија, тако је Немања остао сам, на милост и немилост Манојлу. Пошто је видео да је отпор узалудан, он се повукао у планине а затим и предао Манојлу. Након тога доживео је низ личних понижења. Гологлав, бос, са одећом исеченом до лаката, конопцем око врата и оружјем у левој руци, Немања је ницице пао пред цара и предао му

Српске земље у време великог жупана Стефана Немање

свој мач. Цар је прихватио његову понизност и оставио га на власти. Посебно су потресне сцене понижења које је Немања доживео у Цариграду, када је морао пешке да корача у Манојловој тријумфалној поворци, држећи узде царевог коња. Након тога Немања је, једно време, остао у Цариграду, у некој врсти „кућног притвора“.

По повратку у Рашку, Немања наставља са учвршћивањем централне власти. На руку му је ишла и смрт Манојлова, што је искористио да се отргне од слабе Византије и окрене Папској држави. У савезу са Угарима он 1183. године напада византијске поседе и заузима крајеве у Моравској долини, Београд, Браничево, Ћуприју, Ниш, Липљан, Биначку Мораву, Призрен, Горњи и Доњи Полог. Након тога заузима целу Зету и Котор, у коме подиже свој дворца. У више наврата, заједно са својом браћом, Немања 1184. и 1185. напада Дубровник, али га не осваја. Након тога склопио је савез са Дубровником који добија право слободне трговине, испаше и искористићавања шума у Рашкој, а становници Рашке добијају слободан промет у Дубровнику.

Сусрет са Фридрихом Барбаросом

Када су Угари и Византија склопили мир, Немања је морао тражити нове савезнике у борби против Византије, јер му је

главни циљ био ослобађање од византијског утицаја и вазалства. Када је сазнао да ће крсташи, под командом цара Светог римског царства Фридриха I Барбаросе кренути у поход на Свету земљу и на том путу проћи кроз Немањине територије, он је видео прилику да искористи непријатељство Барбаросе и Византије. Послао је своје изасланике у Нириберг 1188. да Барбароси предложи сусрет са Немањом и не сметан пролазак ка Светој земљи. До сусрета је дошло 27. јула 1189. године у Нишу. Немања је предложио Барбароси савез за рат са Византијом, вазалство Рашке Светом римском царству, а да му се, за узврат признају досадашња и будућа освајања. Барбароса овај савез није прихватио али је ова опција остала отворена. Када је наредне године дошло до склапања мира између Византије и Барбаросе, ова опција је саввим пала у воду.

Након тога Немања је водио још неколико ратова са Византијом. Нарочито је велике поразе доживео на Морави 1190. године. Али ни исцрпљена Византија није имала снаге да наметне потпуну власт Рашкој и задовољила се уступањем неких територија. Немању је у међувремену наследио средњи син Стефан, који се женидбом ородио са Византијом. Последње ратове Немања је водио против Мађара (1192-93), а помогли су му Византија и сам римски папа.

Монах Симеон

Већ у годинама, Немања се повукао са власти на великом Државном сабору одржаном 25. марта 1196. године. Власт и титулу Великог жупана, предао је средњем сину Стефану Немањићу. Након повлачења са власти, он се, са својом супругом Аном, замонашио у Цркви светих апостола Петра и Павла у Расу, истој оној у којој је и крштен, узевши монашко име Симеон. Прву годину живота провео је у Манастиру Студеници, да би се у јесен 1197. године придружио најмлађем сину, монаху Сави, на Светој гори. Тамо је, заједно с њим, оживео запустели Манастир Хиландар.

Смрт Симеонова

Немања је преминуо, највероватније, 1199. године у Манастиру Хиландару, мада се често може наћи да је то било и 1200. године. Наредне године га је Светогорски сабор канонизовао као Светог Симеона Мироточивог, јер је из његових моштију истицало Свето миро. Његов син Сава је 1207. године његове мошти пренео у Манастир Студеницу, где се и данас налазе. На његовим моштима Сава је измирио своју браћу, Стефана и Вукана, који су се годинама борили за власт. Српска православна црква прославља Светог Стефана Мироточивог на дан његовог упокојења 26. (13) фебруара.

Немањина верска политика

Немања се, уз свог најмлађег сина Саву, сматра родоначелником Српске православне цркве и првим великим ктитором православних храмова међу Србима. Према византијском моделу, православље је постало државна вера у Рашкој. Из политичких разлога, Немања је одржавао добре односе и са представницима папске државе. То је било важно у борби против Византије, а такође, у Немањиној држави је велики део становништва, посебно у Приморју, био римокатоличке вере.

Посебно је одлучну борбу спроводио против богумилске јереси, која је крајем 12. века била веома распрострањена међу Србима и другим балканским Словенима. Он је сазвао Државни сабор на коме је донета одлука да се богумили казне и протерају из земље. У тој својој одлуци Немања је био одлучан, упркос оружаном отпору богумила, па је та јерес потпуно уништена у Рашкој.

Немањине задужбине

За свога живота Немања је подигао и обновио велики број цркава и манастира. Тешко их је побројати све. Није значајан Немања само као задужбинар, важно је и то што су владари после њега наставили задужбинарство, што је допринело општем развоју државе, на свим пољима.

Најзначајније Немањине задужбине су: манастири Светог Николе у Куршумлији, Ђурђеви ступови у Расу, Студеница, Хиландар, Црква св. Николе у Нишу. Обновио је Манастир Светог Архангела Михајла у Скопљу, Цркву Светог великомученика Пантелејмона у Нишу. Немања је помагао и хришћанске светиње ван своје земље: цркве Светог гроба и Светог Јована Претече у Јерусалиму, Светог Теодосија код Витлејема, Светих Апостола Петра и Павла у Риму, Светог Николе у Барију, Светог Димитрија у Солуну, манастира Богородице Евергетиде у Цариграду

Како се потомство одужило

Име Стефана Немање дубоко је укорено у свести српског народа. Лоза Немањића свакако је на челу српске државе и државности, јер је са њом настала држава, вера, име. У односу на друге народе, који своје родоначелнике славе, памте и прослављају на највишем нивоу, за нас се то не би могло рећи.

Пре би се рекло да су наши преци имали више пијетета и да је, захваљујући њима, у свести данашњих генерација остало записано ово свето име.

Светом Симеону су посвећена три жиција, која су написали Свети Сава (1208); Стефан Првовенчани (1216); и хиландарски монах Доментијан (1240). Немањи су посвећени и бројни храмови у земљи и иностранству као и Патријаршијска капела у Београду и Саборна црква у Нишу. Као Крсну славу, Светог Симеона Мироточивог славе многе српске породице и организације. У Подгорици, родном месту Стефана Немање, сваке године се, у суботу, очи празника Преподобног Симеона Мироточивог, одржава традиционални Светосимеоновски сабор.

Ево, прошло је девет векова од Немањиног рођења. Ко би могао и да замисли шта би и да ли би данас било и државе и нас да није било ове светородне лозе. Са њом смо се дефинисали као народ, омеђили државу, обожили у вери. Није ли Немањи место поред Карађорђа, баш онде испред Храма посвећеног његовом сину. Да знамо ко смо и од кога смо.

Посебно је питање како смо се Немањи и Немањићима одужили у њиховој колевци-Рашкој, овде где нам је настала држава. У Дежевској долини, где је колевка Немањића, где су рођени Сава Немањић, Цар Душан и Стефан Урош (Нејаки), нема никаквог обележја!!! Ево, прича се, ових дана, да се на темељима цркве у Дежеви, где се одржавао Дежавски сабор, подиже црква. Коначно!!! Још тужнија је прича о бисти (понављам: бисти) Стефана Немање, која чами у некој банци (!?) у Новом Пазару већ годинама, јер тамошња власт не дозвољава да се у том граду постави!!! Ово је, вероватно, могуће само у држави Србији: да се отац нације доживљава као страном телом у својој држави и то у месту где је столовао, државу правио, владао. А зашто? Вероватно што је хришћанин!!! Шта би друго могло бити? Да несрећа буде још већа, та иста власт главни трг у Новом Пазару, назива именом некаквог турског зулумћара, злотвора и окупатора, мучитеља српског народа - Иса-бега Исаковића. Иде се и даље, открива се спомен плоча Аћиф-ефендији, за кога историја поуздано зна да је био нацистички и балистички извршитељ, одговоран за смрт 7.000 Срба!!! И - ништа. Држава се понаша као нејако дете, све то гледа и ћути.

Осим Сави, ни у Пријепољу, нема никаквог белега о Немањићима. Владислав, ктитор Манастира Милешеве, у коме почива Бели Анђео, нема ни сокак. Ништа. Што се онда чудимо што нам се трагови тако лако затиру, чак и тамо где би требало да су у камен урезани.

Да су тако Немањићи бранили своје, данас, вероватно, ни имена не бисмо имали.

ХТЈЕЛИ БИ

Госпоне мој,
Изгледа да нам силно завиде
Што смо потомци Завиде.
Па хоће да нам
У души удуше Душана.
Разлазаре Лазара.
Ојабане Милоша и Његоша.
Из ока истерају Карађока,
и силно се надају да нам
Ловћен и Авалу развјенчају.
Па кад на Врачару
Буде нешто ново,
Да замукне звоно Иваново
Да нам Цетиње остане
Без српске светиње.
И Оно што је од памтивијека
Српско-наше,
Да оскрнавe и помираше.

Хтјели би да нам
Остудене Студеницу,
Заравне Раваницу,
Разграде Грачаницу,
Развисе Високе Дечане,
Оглуве Звечане.
Расопоте Сопоћане
Раскуме Куманицу.
Скрцају Ораховицу.
Отање светињу са Бање
И да звоно не куца,
На Јањи-светињи код Увца

Хтјели би да нам
С Милешевског Врела
Отјерају Бијелог Анђела.
Да нам Оманишу Манасију,
Испекну Пећаршију,
Раздобре Добрун.
Развоље Довољу.
Да нам развремене
Немањичку богомољу
Петрову цркву у Бијелом Пољу,
А да нам гавранови злосутне птице
Одмарају на манастиру Свете Троице.

Хтјели би да нам
Уморе Морачу.
Убију гаврана што храни Св. Илију
И не хајући за Бога
Окују свеца из Острога.

Хтјели би да
Завале Завалу.
Ократе Дужи.
И смета им још
Што се утемељило
Тврди Тврдош.
А онда да нам
не жите Житомислићи
и да у аветињском трку
растемеље Јеленину Крку.

Хтјели би да нам
Растроје Свету Тројицу.
Разруче мајку Тројеручицу.
Да нас прекрсте
И растропрсте.
Па да јадимо и јадикujemo,
Од Јадовника до Јадовна.
Од Крушедола до Метохије и Косова,
Од Дурмитора до Суворора,
Од Динаре до Шаре,
Од Клепаца и Пребиловаца,
До Јасеновца и Јајинаца.

Али ми са Савиног Бора,
Окријепљени капима Савиног извора,
Стигосмо до Савиног лакта
И одмјерисмо им од шаке до лакта.
И уз молитве и покајања
Чекамо да се родимо
Из праћедовских лобања.
И оно јато сова
Поплашимо с Метохије и Косова,
А онда на прсима Косова и Метохије
Да сташемо у пјесми
Свете Јефимије.

Драго Бојић

ТАЈНЕ МАНАСТИРСКОГ АЛАТА

Открића столарско-бачварског алата као што је оруђе пронађено на манастирском комплексу Увац, нису честа на нашим просторима. Старији налази из Поморавља и Подунавља, централне и источне Босне, као и алат са Калемегдана били су углавном групне оставе у којима је доминирало пољопривредно, рударско и оруђе за јавне земљане радове са неколико мањих примерака дрводељско-столарских алатки. Нажалост нема довољно откривеног алата из познијих времена, тачније из епохе османске владавине чиме би и наша сазнања о технолошком нивоу српског народа у том времену био јаснија.

Алат је део занатске вештине, модус реализације одређене замисли, смисао заната и услов стицања професионалне вештине. Без специјалних алата не може се замислити било која индивидуална способност. Са друге стране у анализи великих културних достигнућа (посебно градитељских подухвата) у прошлости, улога алата била је занемарена како код писача и хроничара, тако и код и историчара архитектуре. У историји и филозофији увек доминира мит како о настанку тако и о нестанку нација и народа. Један модерни амерички занатлија и писач са правом каже: „У митју је увек мач никад длећо...Са друђе сџране ошџрица за обраду дрвџа, џосмаџрана са свих сџрана довела нас је данас џу где јесмо”. Алат је у занату дрводеље био темељ рада, без њега није било полова нити потврђене вештине а када је неким разлогом дошло до уништења остајале су дубоке последице. Алат је био скуп и многим недоступан, он је позајмљиван, скриван, чуван и поправљан. Неки примерци служили су више генерација па се и најстарији чланови породице нису сећали ко га је и када набавио. Постојало је неписано правило да је добар онај алат код кога је успостављен; „склад џовезаних делова, код коџа су балансиране ручке и дршке а од џосебне важности било је да је решена џеомџрија џокреџа, коџа мора биџи уџтаљена, рационална и у коџој се не џроши џревелика снаџа”.

Тешко је прихватити да и поред великог значаја алата за техничко-технолошки развој друштвених заједница у минулим временима, веома су скромни осврти на ове рукотворине и од стране оних путописаца чија се сведочења, сматрају веродостојним. Још се мање зна о помоћним техничким средствима којима су реализоване многе замисли протомајстора, па су као и основна оруђа остајала у другом плану. Драгоцене графике и бакрорези са представама занатских радионица и мајстора појединих струка, створене у XVI и XVII столећу у

Откривен алат "In situ", северна певница

земљама западне Европе, поуздано су сведочанство о коришћењу алата тога доба. У исто време ове графичке представе доказ су сличности, образаца и форми ручних алата - посебно оних за обраду дрвета, камена и метала - на многим меридијанима света.

Најзад, алати и оруђа за производњу на најбољи начин сведоче о друштву које их је направило и употребљавало. Напреднија друштва више су приозводила и разуме се користила савременији алат. Коначно, алат је био и остао главни извор зараде оних који су се њиме користили. Његова цена, цена израде била је значајна ставка у формирању и успеху занатлије. То сведочи да је било неопходно велико улагање материјалних средстава за израду а веома мало за његово одржавање. Уверење које је постојало посебно у западној Европи да су занатлије биле вредније од њиховог алата већ је доведено у питање. Алат и мајстор били су комплементарни; занатлија је био непосредно завистан од свога алата, као што је и алат био неупотребљив без искуства и вештине мајстора.

Манастирски комплекс Увац истраживан је и обновљен у периоду 1994 - 1998. године, када је предат на коришћење Српској православној цркви. Срећна околност за истраживаче и конзерваторе била је чињеница да је од тренутка рушења до археолошких ископавања, комплекс остао нетакнут и једино изложен природним утицајима. Дакле, све што се на остацима манастира налазило у времену страдања, све је прекрила патина времена, разгранато дрвеће и шибље, остаци обрушених зидова, земље, малтера и камена. Становници оближњег насеља у долини јупне реке вероватно су се масовно иселили, па је и читав крај

остао пуст више деценија. Нови досељеници око средине XVIII столећа имали су мало сазнања о манастиру чији су остаци у великој мери били сачувани и лако уочљиви. У времену у коме је егзистирао, манастир је био знаменити духовни центар на простору између Деспотовине и Босне, подигнут на скривеном жупном месту без комуникација и лаког приступа путницима и пљачкашима. Више пута обнављан и дограђиван, манастир је спаљен с краја XVII века, када и многи други духовни центри у околини. Тада су порушени: Манастир Бања код Прибоја, Св. Георгије у Дабру (Мажићима), манастир Дубрава, Дубница код Нове Вароши, црква Јања у Рутошима, манастир у Кратову и многи други. Била је то осветничка експедиција турске државе према непокореном народу после чега су многа православна седишта остала пуста више векова.

Приповест о алату са комплекса манастира Увац има све елементе трагике, као и многе друге приче из тих времена. Столарско - бачварски алат налазио се у сандуку и у време пљачкања и паљења манастира Увац био је склоњен у северну певницу цркве Рођења Богородичиног. За истраживаче историјских збивања код Срба у протеклим столећима, сваки откривени предмет има своју реалност и у значајној мери доприноси стварању веродостојног мозаика. Коначно и људски живот тога доба био у непосредној спрези са оруђима. Са алатима су преживљавале породице и насеља а без оруђа - живот је постајао бесмислен и унапред осуђен на пуко истрајавање. Зато је и прича о алату са Увац, као знаменитом сведочанству епохе, дубоко трагична, јер су несрећну судбину доживели калуђери и вероватно и они који су

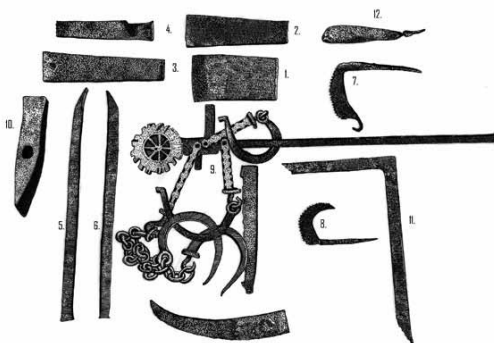
алатом руковали и од стране казнене турске експедиције - убијени. Јер да нису, алат би свакако био пронађен испод манастирских рушевина и као драгоценост средство за рад касније свакако коришћен. На несрећу и многа друга оруђа која су преживела сопствено време – још увек се налазе покопана у незнаним културним слојевима, чекајући неке нове трагаче.

Сви доступни подаци упућују на то да је манастир Увац спаљен с краја 1697. или у рано пролеће 1698. године. Семе неких житарица припремљено за сетву откривено је у угљенисаном стању – и никада није било посејано. Манастир је опљачкан и спаљен, а затим је са могућностима којима су располагале осветничке хорде, срушен да би се осујетили могућност брзе обнове. Све што је било у конацима, помоћним просторијама и радионицама, а било од значаја за рушиоце, натоварено је на коњске самаре и однето. Алата из манастирских радионица па и ово оруђе из северне певнице нису представљали неку вредност за пљачкаше. Познато је да су Турци алат заобилазили, или још тачније – они су га презирали. Однете су рукописне књиге, употребне ствари, затим предмети од бронзе, бакра и вероватно племенитих метала. У порти и околним грађевинама остали су расути многобројни комади од гвожђа, керамике и камена. Сандук или торба са столарско - бачварским алатом у тренутку паљења налазио се на поду северне певнице, цркве посвећене Рођењу Богородичином.

Значајно питање које се нужно намеће јесте зашто се у тренуцима паљења и рушења алат нашао у цркви а не у радионицама које су се налазиле на северној страни манастирског комплекса? Логичан одговор био би, да су у данима који су претходили рушењу, у унутрашњости цркве не слутећи несрећу, извођени неки радови на иконостасној прегради, вратима, прозорима или неким деловима мобилијара. Да се не би често повлачио док се посао не заврши, мајстори су алат само померили у певнички простор цркве. Разуме се, са ове временске удаљености, истраживачима остају само хипотетички оквири разматрања, јер је веома тешко човеку модерне епохе проћи у многе појединости којима је био руковођен његов удаљени предак из једног другог времена. Коначно, постоје и други разлози због којих су мајстори - власници, алат унели у цркву. На пример, могуће је да су они који су изводили радове неко време били присутни из манастира, да су отпутовали а уз дозволу игумана алат оставили у самом храму. Ова хипотеза није без основа али је судећи по вредности алата у тим временима, отворила и друга питања; рецимо, зашто се мајстори нису вратили по дра-

гоцени алат, када се стање мало смирило? Одговор на ову загонетку могао би се наслутити у свеопштој несрећи која је вероватно задесила не само околину манастира већ и читав крај. Страх и несигурност можда су натерали непознате мајсторе да се одрекну ових драгоцених средстава за живот и алат трајно завештају манастирским рушевинама. Ипак, судећи по другим открићима у комплексу светилишта на Увцу, ближи смо првобитној хипотези по којој су неимари, помоћни манастирски радници и монаси одмах по доласку турске казнене експедиције, убијени.

У пожару који је захватио цркву, конаке и помоћне грађевине, изгорео је и уништен мобилијар иконостасна пре-

Конзервирани примерци откривеног алата

града, намештај, иконе, сасуди па и сандук са алатом. На згаришту северне певнице, међу остацима пепела и гара и малих угљенисаних комада дрвета, после готово три стотине година, (1994. године) откопани су метални делови столарских длета, рендића, угломер, кантар, просјек, уторњак, деформисани остаци хепарки дрвета, као и српова, коса, затим остаци угљенисаних дрвених рукохвата, ручки, шестара итд (*Столарско-бачварски алати са комплекса манастира Увац, конзервиран је и налази се у сјалној јосиповци Народног музеја-Ужице*). У откривеној остави алата са комплекса манастира Увца са делом коришћеног али прворазредног оруђа, било је могуће израђивати велики број столарских и бачварских производа, вршити фину обраду столарије, прављење дрвених предмета од више састављених комада, обраду шашоваца за таванске просторе, као и друге различите могућности обраде дрвета.

Откривени остаци столарско-бачварског алата са манастира Увца заједно са неким другим употребним предметима представљају значајан путоказ у тамни векова. Мада је знање о могућем технолошком нивоу Србије (или њених делова) у XVI и XVII веку, на основу откривеног алата са једног манастирског комплекса - ограничено – оно је у исто време, у недостатку других извора - драгоценост. Прецизније, уз нека друга открића,

могуће је грађење објективније слике живота српског народа на подручјима испод Саве и Дунава у времену османске владавине. Алат који је свакако био у функцији извођења неких радова у манастиру, цркви или конацима постаје водич ка занатској вештини и предметима који су се добијали тим оруђем. Компарација са сличним алатима произведеним на западу даје основа уверењу да су манастирска братства у Србији била добро упућена у технолошке могућности обраде појединих материјала. Близу је истине да су извесне примерке рендића са ужим, и ширим профилима набављали преко трговаца из Дубровника или са подручја изнад Саве и Дунава, тачније из занатских центара под управом Аустро-угарске монархије. Било је сасвим довољно добијање једног узорка, упознавање са функцијом и коришћењем, па да се организује производња-копирање поменутог алата у локалним, ковачким радионицама. Када се узме у обзир да се неким примерцима средњовековног алата попут рендића у збиркама и колекцијама на Западу, коришћеним пре 1600. године, тешко одређује време производње – ово откриће има већи значај. При томе, важно је истаћи да су разлике између средњовековног и познијег алата веома мале па су и компарације откривених узорака, често допринеле стварању конфузије у датирању старијих као и узорака из познијег времена.

На крају, порушени храмови говоре неким другим, можда елоквентнијим језиком, од онога који нам је познат. Осим што приповедају о патњама оних који су се молили и у њима бивствovali, оне нам увек покажу неки сегмент који упућује на мајсторе, који су у темеље и зидове грађевине проливали властити зној, сузе а можда и крв. Та приповест је драгоценост јер смо превише окружени стварима, знатно више него алатом и мислима оних који су га користили. Прихватимо ли Фројдово мишљење да ништа није заборављено већ само потиснуто, онда се и изван нашег утицаја гради неки чудесни регистар – појмовник потиснутих али не и заборављених вредности. Како нашу смртност видимо на сваком кораку, ми са правом и подсвесно очекујемо знатно дужи живот црква у којима су нас крстили, венчавали у којима смо се молили или на неки други начин, за њих - везани. Оне су направљене да нас надживе али и да упуте на поимање вечности која превазилази индивидуалне људске судбине. Мртав човек увек је неко од нас, али мртви храмови - нису. Они би по законима природе морали бити трајнији али су се, по безобзирним правилима освајача – човеку, и по року трајања - приближили.

Драгиша Милосављевић

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ НА ПОДРУЧЈУ СЈЕНИЦЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА

У другој половини 19. века сјенички крај, који је обухватао највећи део Сјеничко-пештерске висоравни, налазио се у оквиру Новопазарског санцака. Из тог санцака је турска влада издвојила 1880. године казе Пљевља и Пријепоље и мудурлук Прибој и од њих формирала Пљеваљски санцак који је постојао до 1912. године. У тим градовима биле су од 1879. године стациониране аустроугарске трупе. Порта је издвојила и казе Беране, Рожаје и Плав и Гусиње и припојила их суседним санцацима. Седиште тако скраћеног Новопазарског санцака било је у Сјеници, а не у Новом Пазару. То је био један турбулентан период испуњен нередима, бунама, устанцима, а касније и комитовању. У време одржавања Берлинског конгреса 1878. године овај простор је постао и отворени полигон на којем су се сукобљавали интереси великих европских сила.

Зато правих школа и световног образовања скоро да и није било до почетка друге половине 19. века. Код српског хришћанског становништва школовање малог броја мушке деце обављало се у суседним манастирима и црквама (Милешева, Ковиље, Петрова црква) у којима је постојао и значајан број књига. То су биле тзв. манастирске школе у којима се спремао углавном за позив свештеника. Највише је писмених људи било међу калуђерима и поповима, јер је нешто књига било у манастирима и црквама. Чак је и сеоских попова било неписмених. По већим насељима мањи број деце су повремено учили елементарној писмености и путујући калуђери. Свакако је све то битно утицало на свеопште културно-просветне прилике.

Ипак, под притиском европских сила, посебно Русије, Порта доноси и познати хатишериф од Гилхане или Ђулхане 1839. године. По уредбама тог хатишерифа сви становници у Турској империји бар декларативно се изједначавају у грађанским правима без обзира на веру, језик, народност. Одобравају се школовање, обнова и изградња сакралних објеката, затим језик и неке друге слободе. И поред пословичног одуговлачења и разних опструкција у спровођењу прихваћених обавеза од тада код хришћана почиње више и слободније посвећивање школама и

образовању деце. То се поготово осетило у другој половини 19. века када се у Сјеници, као и у суседним градовима, формирао слој богатих хришћанских трговаца који су могли да дају материјалну подршку отварању и издржавању школа преко црквено-школских општина.

Турске власти су увеле порез за школе у висини од 2,5% који се уплаћивао у школски фонд тзв. меариф сандук. Међутим, из тог фонда се мало или нимало давало за српске

Код Турака, уствари наших домаћих муслимана, у нашим градовима су постојали мектеби, колоквијално називани мејтефи, у којима је било само верско образовање. У већим селима уз џамије постојали су такође мектеби у којима су често полуписмене хоце училе децу основама исламске вере. У џамијама и верским школама постојале су и скромне библиотеке, али су књиге биле на арапском језику. У нешто већа села повремено су долазиле, углавном за време Рамазана и у зим-

Црква и стара школа у Лопижама

школе и школовању српске православне деце. Те школе су биле препуштене бризи Црквено-школских општина које најчешће нису могле да обезбеде све потребне трошкове као што су изградња и одржавање школских зграда, плаћање учитеља, набавка најнеопходнијег намештаја и уџбеника. Због тога ће српска влада преко Министарства иностраних дела слати замашну новчану помоћ за изградњу школа, плате учитељима, као и уџбенике. У сјенички крај и западни део Старе Рашке све је то стизало преко српске царинарнице на планини Јавору. Управници те царинарнице су били као неки координатори између српских школа, заправо њихових управитеља и владиних повереника у овом делу Рашке области и Министарства иностраних дела.

ском периоду тзв. сејјар хоце, путујуће хоце или софте, тј. ученици медреса који су такође подучавали децу основама исламске вере. Уџбеници су били на арапском и турском језику па се и учило на тим језицима. На матерњем језику није се ништа учило нити је било таквих уџбеника. Образованији и богатији део муслиманске популације у приватној кореспонденцији служио се матерњим језиком и ћирилицом која се називала „стара србија“ или „беговско писмо“. Обичан народ никада није знао ни турски ни арапски језик изузев малог броја речи које су биле прилагођене нашој лексици.

Познати турски историчар Халил Иналцик је у вези са карактером образовања у Османској империји констатовао: „Све науке су биле сабијене у уске оквире исламске просвете“. Све је било засновано на *Кур’ану*, *Шерија-*

ту и Суни. Аустро-Угарска је у окупираној Босни и Херцеговини 1878. године затекла 917 мектеба и 43 медресе. За подручју тадашњег Новопазарског санџака 1875. године имала су 64 мектеба, 4 медресе и 4 руждије. У Сјеничкој кази је тада имало 6 мектеба. У граду Сјеници су била два мектеба за мушку и један женску децу. Ти мектеби су називани и сибијан мектеби (дечије школе). Школовање је трајало 3 године. Зато није ни мало чудо што су муслимани до тада, па и доста касније, били веома мало световно образовани, као што су били и анационални, а као Турци изјашњавали су се само у политичком смислу.

Све до друге половине 19. века турска држава се није бринула о школству и просвети. Турске школе су биле препуштене вакуфима и приватној иницијативи богатих појединаца (вакифа-добротвора). Министарство просвете у Турској је основано 1847. године. Закон о школама, односно Закон о јавној настави је донешен тек 1869. године на велико залагање министра просвете Џевдет Ахмет-паше, али тај закон никада није у потпуности спроведен. Ипак ће после оснивања Министарства просвете почети да се, иако споро, отварају државне световне или грађанске школе као што су руждије, идадије, учитељске и др. Примера ради наводимо да је у Пљевљима руждија отворена школске 1866/67. године, а у Новом Пазару 1868. године. Те године у Новом Пазару је наставу похађало 5, а следеће године само 4 ученика. У целом Османском царству је 1854. године било је 60 руждија. У Сарајеву, као главном граду Босанског вилајета руждија је отворена тек 1864. године. У руждијама је све било на турском језику. Школовање је трајало 4 године, а настава је извођена 6 сати дневно. У Сјеници као седишту Новопазарског санџака руждија је отворена тек 1900. године.

У другој половини 19. века у граду Сјеници отворене су турске основне школе у којима су постојали и световни предмети. Те школе су се називале иптидаије у којима је школовање трајало 3, а касније 4 године. Отворена је (нешто раније) и нижа медреса, као школа за средње верско образовање муслимана, а много касније руждија, турска државна нижа средња школа. Ове школе су радиле у веома тешким условима. Уџбеника је било мало и били су на арапском и турском језику. Није имало скоро никаквог намештаја. Деца су често седела на патосу, а испред сваког је постојала клупица на

коју су се стављали књиге и свеске. Наставници су били углавном хоце, муалими (учитељи), а мудеризи (професори) су били права реткост. Учили се методом запамћивања без разумевања научног, а текстови верског садржаја су се морали научити искључиво на арапском језику, који је био језик Кур'ана, тј. божије објаве.

Прве основне школе код православних Срба у сјеничком крају су отворене у другој половини 19. века и то у селу Лопижама и граду Сјеници,

Василије Церовић, председник црквено-школске општине у Сјеници

затим у селима Аљиновићима и Штављу.

У селу Лопижама је чувени поп Илија Церовић успео да се избори за изградњу цркве Св. Василија 1855. године. То је била прва црква изграђена у сјеничком крају после поменутих турских реформи. Код саме цркве изграђен је конак исте године и у њему је почела да ради школа. То је била прва народна основна школа на Сјеничко-пештерској висоравни. Следеће године школа је добила помоћ од Министарства просвете кнежевине Србије у износу од 150 дуката. Школа је понекад прекидала рад због недостатка учитеља, буна и ратова, али су и локалне турске власти ометале њен рад. До краја 19. века у овој школи су радили учитељи: поп Илија Церовић, Илија Бојовић, Илија Пурић, Пантелија Мандић и Тома Поповић.

У граду Сјеници је основна школа отворена 1860. године. Претпоставља се да је школа постојала и раније, али је њен рад остао непознат. У овој школи су једно време коришћени црквено-словенски уџбеници који су добављани преко руског конзулата из Сарајева. Касније су уџбеници добијани од српске владе. У граду је отворена и женска основна школа 1874. године. Интересантно је да Срби нису хтели да шаљу женску децу у школу па је учитељ Јаков Поповић поднео тужбу сјеничком мутесарифу Ахмед Абдул-паши. Паша је наредио да заптије приведу на разговор све родитеље па су после овога сви дали девојчице у школу. Од 1876. до 1880. школа није радила, а до 1883. сјеничка школа није имала разреде, односно била је неподељена школа. Број ученика је варирао између 60 и 80, јер је било велико осипање после завршетка првог разреда. До 1900. године у школи су радили учитељи: Јован Милошевић, Коста Костић, Јаков Поповић, Рафаило Вукадиновић, Јеротије Елезовић, Стеван Бојковић, Јован Балшић, Сима Савић, Милица Тричевић, Милица Маринковић, Вук Секулић.

Школа у Аљиновићима је отворена 1891. године у згради коју су сами сељаци подигли. Већ 1892. године турске власти су је затвориле, јер рашко-призренски митрополит није хтео да потврди за учитеља Милана Јанковића који је имао од школске спреме само 4 разреда основне школе. Школа је поново почела са радом 1898. године, када су сељаци подигли нову школу на имању које је поклонио ага Билал Авдигић. За учитеља је постављен Данило Колаковић који ће остати до 1902. године.

Без дозволе турских власти почела је са радом школа у Штављу 1893. године. Број ученика се кретао од 28 до 38, а на испит је излазило између 15 и 20 ученика. У школској 1895/96. наставу је похађала и једна ученица. У школи су радили учитељи Михајло Балшић и Владимир Пурић.

Први учитељи су углавном били попови и несвршени ђаци богословије, па чак и учитељи са само 4 разреда основне школе. Постепено су долазили школовани учитељи из богословско-учитељске школе у Призрену, затим из учитељских школа у Крагујевцу, Алексинцу и Скопљу.

Салих Селимовић

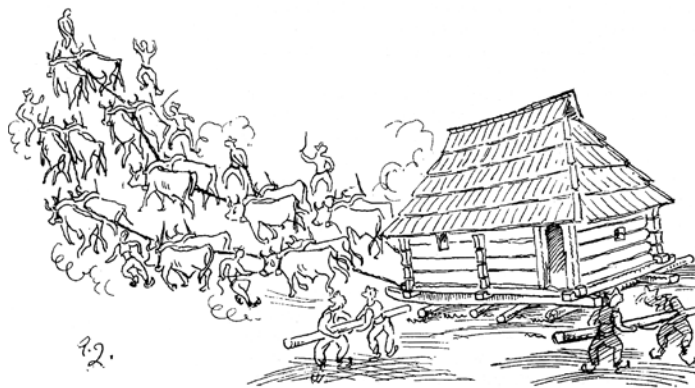
СЕОБЕ СТАРОВЛАШКИХ СТАНИШТА

Сеобе становништва и премештање њихових станишта са једног на друго повољније место, прате словенско становништво од времена досељавања на Балканско полуострво, а нису окончане нити трајно заустављене ни у савременом добу. Такав номадски начин живота представља основну одлику сточара који су, у потрази за бољим испашама и водом, увек били спремни на покрет и сеобу. И планинске старовлашке области, као и многе налик њима широм света, погодовале су њиховим потребама. Обиловале су и дрвеном грађом па су сви стамбени објекти намењени смештају људи и стоке, одувек били подизани од дрвета. Њихов градитељски склоп, начин повезивања греда темељача са зидовима и кровном конструкцијом, омогућавао је изузетну статичку стабилност засновану на добром прилагођавању снази планинских ветрова, тектонских поремећаја, великих температурних разлика, као и разорном дејству дебелих и тешких снежних покривача. Природне везе међусобно спојених греда, брвана, талпи допуштале су померања, слегања услед расушивања дрвета или ширења под дејством влаге. Под ударима снажних ветрова шкрипали би ћертови и занизе у дирекцима, померали се шашовци пратећи кретање објекта али без угрожавања конструкције и ненарушиве стабилности. Снажни земљотреси рушили су старе утврђене градове, њихове бедеме и палате, древне храмове и манастире јаким камених зидова, док су куће брвнаре, зграде, колибе, појате подигнуте од дрвета, остајале без икаквих оштећења.

Такав начин њихове градње омогућавао је и њихову сеобу. Сви мањи објекти, вајати, млекари, зградице за различите намене, амбари или салаши, сељени су без расклапања. Најмањи међу њима, кућер који је служио као заштита и коначиште чобана на испашама удаљеним од катуна, бачија или кућа, саграђен је од дасака на гредицама повијеним на предњој страни као на санкама, па се могао и по трави превлачити са једног на друго место; могли су то да обаве и сами чобани, уз помоћ конопца или би упрезали коње

или волове. Ако се радило о померању објеката на малим раздаљинама, са једног краја окућнице или поседа на други, коришћене су облице и коњска или воловска запрега. Читава зграда се тако са старих темеља померала клизећи по облицима које су стално премештане и постављене испод објекта, све до нових, већ припремљених темеља или камених темељаца који су, постављани под угаоне делове грађевина, прихватили њихову тежину.

Сви они објекти који су грађени уплитањем врбовог, јасеновог или

Александар Дероко, Превоз једне брвнаре, цртеж

смрековог прућа, због чега се нису могли демонтирати, преношени су без расклапања, уз коришћење поменутих метода, по трави, преко облица или зими по утабаном снегу. Такви су били салаши – кошеви за смештај и сушење кукуруза у клиповима, чобанске колибе и мање зграде, као и торови чије су странице чинила плетена пресма различите величине.

Сви већи објекти, а пре свега куће брвнаре грађене по систему на ћелицу, на косом терену тако да већи део или половина почива на темељима постављеним на тлу, док се друга ослања на камене зидове подрума, морали су се, приликом сеобе, расклапати. Особени начин градње и већ поменуте природне везе усека, ћерта, заниза или дрвених клинова, омогућавале су скидање и монтажу читавих сложених грађевинских објеката без икаквих оштећења и већих проблема. Вешти неимари су том приликом умешно пратили градитељски поступак од његове завршнице, уназад ка самим почецима и уз обавезно обележавање свих делова, брвана, греда, директа и осталих мањих комада. Само на

тај начин могао се, на новој локацији, изнова склопити пренети објекат. Подложно променама, дрво уграђено у конструктивни склоп сваке брвнаре, након извесног протока времена, достизало је свој коначан изглед и облик, мање или више измењен, некада деформисан, уврнут или закривљен на начин који је одговарао условима места којима се успешно, поступно прилагођавао. Управо из тих разлога важно је сваки, па и најмањи део расклопљене грађевине вратити на своје место како би се, када се изнова склопи, она поново вратила свом претходно досегнутом положају.

Нису само сеобе становништва узроковане потрагом за бољим испашама и условима за живот или ратним невољама, а некада и природним недаћама, сушама или дугим кишама и гладним годинама, представљале разлог за пресељење објеката са једног на друго место. У породицама које нису имале мушких потомака и кћери су могле, приликом удаје, као мираз да добију и понесу неки од дрвених објеката из родитељске окућнице. Могао је то бити најчешће млекар

или нека мања зграда, колиба, амбар за жито. Организовано је тада његово превлачење, превожње или преношење у окућницу њеног супруга, односно свекра, у истом или другом селу. Догађало се и да осиромашена породична задруга буде принуђена да се продајом неке од зграда прехране и преживи тешка времена, због чега су сељене многе колибе, вајати, качаре, штале, амбари и салаши. Продаване су оне и ако остарелом домаћинству, нарочито оном без потомства, више нису биле потребне. Деобе породичних задруга представљале су један од основних разлога сеобе дрвених објеката са једног на друго место. Тада би синови, на основу очеве расподеле, добијену имовину преносили свако на свој наслеђени посед.

Током дугих векова турске окупације, народ је на исти начин преносио и своје невелике цркве брвнаре. У намери да спрече Турке да њихову светињу скрнавe, мештани села Доброселице на Златибору за ноћ су пренели своју богомољу на друго место, док су градитељи дрвене црквице у Кућанима већ склопљену богомољу, такође

током ноћи да их нико не види, поставили на имање турског аге како би је сачували од свих будућих турских паљења, пљачкања и разарања. Објављивало се по сванућу да су тај посао обавиле виле што је било једино прихватљиво објашњење. Тешко се могло поверовати да су људи успевали да за тако кратко време и по мраку читав објекат пренесу и склопе на другом месту. Остало је тако у народу дубоко укорено веровање да виле долазе у помоћ да заштите њихове богомоље, па цркве стога прелећу са једног на друго место. Била је то углавном успешна заштита која је и непријатеље заустављала и одвраћала од лоших намера. Све приче о прелетању цркава везане су само за брвнаре, а ни једна се не односи на храмове грађене тврдим материјалом, углавном каменом код којих се овакав поступак расклапања и поновног брзог склапања није могао применити.

Сва драгоценост искуства сабрана из традиције, умећа и достигнућа самоуких народних неимара била су изузетно корисна и делотворна приликом преношења одабраних и изузетно вредних објеката народног градитељства у целину Музеја на отвореном „Старо село“ у Сирогојну. У условима сталне поставке на отвореном у који-

Савремена сеоба старог плетеног коша у Музеју на отвореном у Сирогојну

ма је њихово трајање настављено у поновљеном природном окружењу, све усвојене традиционалне методе представљале су основ даље бриге за очување и опстанак пресељених зграда. И ово премештање у целину у којој ће бити презентоване реконструкцијом оригиналних изгледа и садржаја, за многе старе брвнаре није представљало њихову прву сеобу. Расклапање свих већих дрвених објеката

ради транспорта значило је истовремено и погодност за обављање свеобухватног конзерваторског поступка, чишћење и заштиту сваког појединачног сегмента сложене грађевине, замену дотрајалих комада и њихову реконструкцију. Изнова склопљене целине у којима је сваки део враћен на своје првобитно место сачувале су тако све своје првобитне архитектонске вредности и неопходну аутентичност којој доприносе и поступци заштите дрвета традиционалним материјалима и методама. Народна мудрост и домишљатост спретних неимара омогућили су да сваки пресељени објекат, кућа, вајати, млекари, амбари и салаши, чобанске колибе, качаре и стаје на новим темељима, лаганим слегањем и дозвољеним померањем поново заузму свој давно досегнут положај који осигурава њихово даље трајање и одолевање новим ударима ветра, терету снега и другим природним невољама пред којима се чврсте конструкције некадашњих, али и савремених грађевина од такозваног „тврдог“ и „трајног“ материјала руше и уништавају.

Природна веза номада и њихових лако пресељивих станишта још једно је од многих драгоцених сведочанстава о хармоничном животу човека и природе у прошлим временима, познавању и поштовању окружења, свих његових одлика и законитости које савремени човек, за разлику од својих предака, настоји да надвлада, измени и потчини сопственим мерилима, без утемељења у драгоцености ризници традиције и наслеђа.

ПРАСРБИЈИ

Ој Србијо, Србијце
Кнегињице
Небеснице

Бело лице
Жарко срце
Монахињо
и
Светице

Што ти лећу
црне тице

Што не пита
Нико писце

Но Ти
Бела голунице

Одломише
Меко крилице

Видиш ли нас,
Јефимијо...?

Тијо ноћи
Тијо
Тијо...

ПРИНЦУ РАСТКУ

Принче Растко,
Верујем у твоје,
Од пера и пева
Од житија и бденија
Од литице и Студенице
Од слова и богослова
Од кандила и фитиља
Од хлеба и вина
Од Оца и Сина
Од темеља Хиландара
Од монаха до цара
Од Русика до маслиника
Од одрезане златне косе
До твоје свете ноге босе
Од Христа, до Твог,
На Врачару, крста.

Верујем, златокоси принче Растко,
У твоје, под кипарисом, небеско
царство:
монаштво.

Гордана Боранијашевић

Милагин Ивковић

О ЕТНОГРАФСКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА У МАЂАРСКОЈ

Питање живљења Срба у Панонији још увек није добро расветљено. Помињу се врло рано па се сматра да су и касније сеобе српског народа преко Саве и Дунава везане за Србе који су тамо од раније живели.

Можда су и привилегије и повластице које је српски народ добијао од аустријских и угарских царева и краљева биле засноване на већ постојећим правима која је српски народ имао на те просторе али оне свакако говоре да је српски народ организовано прелазио у ове земље под одређеним, унапред договореним условима које су морали поштовати обе стране. Српске народне масе су предводили српско племство које је не ретко већ поседовало имања у дотичним земљама, или су неке поседе добијали разменом, миразом а неке су и куповали од већ материјално ослабљеног аустријског или мађарског племства. Најчешћи уговори су били везани за војно чување граница од Турака зашта су добијани земљишни поседи. Наравно да је било српских племића који су своје људе обучене ратовању преводили преко турске границе као војну силу па су многа имања и на силу заузимали.

Значајна личност из периода турског надзирања на хришћанску Европу свакако је Павле Бакић, пореклом из Старога Влаха, који се показао као веома вешт дипломата, обавештајца, врло храбар српски витез, познат по својим двбојима у читавој западној Европи. Очувана кореспонденција Павла Бакића са угарски краљевима (Лажошем, Фердинандом, Запољом) речито говори о улози овог српског племића у одбрани Европе од најезде Турака. (Објављено у књизи Н. Лемајића: „Бакићи последњи српски деспоти“, Н. Сад 1995.) Његов значај признаје краљ Фердинанд који му 20. септембра 1537. године додељује **Деспотско достојанство** које ће Павле најалост носити само 19 дана јер већ 9. октобра гине на бојном пољу а у њега „су биле упрте очи целе немачке војске због његове изузетне војне вештине“. Колика је улога била Павла Бакића у сукобима Европе са исламом говори и чињеница да су Турци његову главу тријумфално однели и предали као дар Сулејману Величанственом на цариградском двору.

Касније је било покушаја од стране појединих храбрих, смелих поједина-

ца да се наше господство поврати али су то били појединачни романтични покушаји.

Улогу ослабљеног српског племства у Панонији преузима Српска православна црква која чува хомогеност и државотворност српског народа у избеглиштву. Српска православна црква ће мудро политиком успети да очува језгро српског интелекта у Будиму, Пешти, Сентандреји и Бечу. За статус и привилегије српског народа у Угарској нарочито је био заслужан Патријарх Арсеније Чарнојевић који је био вођа Велике сеобе Срба 1690. године. Међутим ни српски народ који је у оволиком броју кренуо са својим Патријархом није био пука, гладна сиротиња. Ево шта о тим људима после обимног проучавања каже наш истакнути научник Тихомир Ђорђевић у своме делу „Из Србије кнеза Милоша“: „Сеобе су лишиле Србију њених најистакнутијих људи....., и њене лепо започете и високо изведене културе...., и економског богатства и бациле је у крајњу беду. Примера ради, наводимо један тестамент из 1702. године, који је начинио осамдесетогодишњи старац Петар Радосављевић, рођен у селу Бранешци у ужичкој нахији, који се доселио у Будим 1690. године. Из тестамент се види да је био врло богат човек. Сасвим је природно да толико богатство није могао зарадити у Будиму, у сасвим новим приликама, за дванаест година и под старе дане. Из тестамент се види да је, поред куће и неколико винограда, имао 107 акова вина, један зубун са 21 сребрним дугметом, други са 13 сребрних дугмади, „15 дугмета сребрних грончаних“, разна сребра два лора, један лот сажежене срме, две бисерне игле, посребрених копчи, бурмутицу од сребра и још многе друге ствари. Сем тога оставио је 50 форинти цркви Св. Димитрија у Будиму, 15 форинти сиротињи....“ Ови досељени Срби су учили угарске становнике војевању, занатству, трговини и много чему ради чега су им и Угарски и Аустријски владари давали велике привилегије.

Чепел је највећа ада на Дунаву и налази се четрдесетак километара низводно од Будимпеште. Сада је то индустријска зона Мађарске на којој се налази и чувена аутомобилска индустрија „Чепел“. Острво је дугачко око 48, широко од 6 до 8 километара,

укупне површине је 257 квадратних километара. Баруштине и ритови у прошлости нису баш привлачиле становнике па је било слабо насељено. Арпад, предводник Угара који су кренули да населе Панонију, заузео је ову такорећи празну а мочварну аду и дао јој име по свом коњушару који се звао Чепел те то име остаде и до данашњих дана.

У средњем веку Чепел ће постати краљевско добро на коме је изграђен краљевски летњиковач са малим самостаном посвећеном св. Авраму. Касније ће ово насеље и самостан запустети па је дуго времена у мађарској историографији владало мишљење да су Срби приликом насељавања Чепела још у 14 веку добили цркву св. Аврама и да су је они обновили те да је то данашња српска црква у Рацковину. Каснијим истраживањима утврђено је да су стара црква св. Аврама и данашња српска црква два различита локалитета. Утврђено је да је српска ковинска црква заиста подигнута на краљевском поседу и да су је краљеви Раци (kiralyi gasok) тј. краљеви Срби добили 1440 године 10. октобра од угарског краља Владислава за кога неки изнесе мишљење да је имао родбинске везе по женској линији са српском династијом Немањића. Краљ Владислав је значи дозволио Србима који су пре тога живели у Србији у граду Ковину у близини Смедерева да се после пада овог утврђења под Турке „који су избегли због свирепости турске“ настане на острву Чепел. Велики број Срба који је избегао подигао је овде око готске цркве коју им је Владислав даровао насеље са именом Rascianogum Kevienisium, (латински назив јер је у то време овај језик био дипломатски и званични језик не само Мађарске већ и многих европских земаља), на мађарском Rasz- Keve, а на српском Српски Ковин. Срби не само што су месту дали своје старо име из завичаја него су и готску цркву коју су прилагодили православном обреду посветили Успењу Богородице као што је била и њихова стара црква у завичајном Ковину. Капеле уз ову цркву, за које се дуго времена мислило да су их Срби подигли, накнадно је утврђено да су и оне подигнуте у исто време када и црква (што доказује начин градње), источну су посветили св. Јовану Претечи, а западну св. Врачевима (Кузману и Да-

мјану). Током дугогодишњих истраживања утврђено је да је ова црква „са обе капеле саграђена у XIV веку и да спада у најстарије готске црквене грађевине у Угарској“ (академик Динко Давидов). Ковиљски Срби су поред царских и краљевских привилегија добили и посебну дозволу да у свом месту могу одржавати и годишње вашаре на којима се трговало, што је веома допринело његовом брзом економском развоју. Већ у другој половини 15 века Српски Ковин у европским размерама важи за веома развијено место, са јаком грађанском класом па се сматра да он спада у „**прве легалне аутономне ћелије светосавског православља у угарским земљама**“, преко кога западна Европа сазнаје да у срцу Угарске цвета српска култура и уметност.

Богатство ковинских грађана није могло остати незапажено од стране Турака који су у сталним надирањима на Угарску и Аустрију веома често пљачкали српска места на Чепелу. Средином XVII века Срби су били присиљени да напусте своје богате домове и побегну пред турском навалом. Отишли су у северне делове Угарске које још Турци нису били освојили. Својим доласком на крајњи север Угарске у Ђур и Коморан у којима је већ живео велики број српских шајкаша, Срби из Српског Ковина су утицали на брзи развој грађанске класе у овим местима. Колико је био цењен у то време српски народ говори нам и диплома коју су Срби, пресељеници из Ковина добили од краља Фердинанда III из 1655. године у којој се наводи да досељеници „уживају сва она права, која су стари мађарски краљеви подарили прецима њиховим у Српском Ковину“. Након великог бечког рата 1683. године кад Угарска ослобађа делове своје земље од Турака, Ковински Срби су одлучили да се врате у Српски Ковин. Сачувана документа из 1688. године показују да је Дворска царска камера неколико пута наређивала Будимској камералној инспекцији да „не узнемирају Србе који би се из Коморана и Ђура врагали у Ковин, „...јер је то њихова стара постојбина па је по времену опустела, а сем тога, да поменуте Србе нико не узнемирава у њиховој трговини и другим њиховим радњама“. Тако се Срби, мало пре Велике сеобе под Арсенијем Чарнојевићем по други пут насељавају у Ковин, баш у време када огромна маса српског живља (неки тврде прко 100.000 људи) насељава

Манастир Српски Ковин,
црква Успења Пресвете Богородице

велики део Угарске око Будима и Сентандреје.

Предпоставља се да су српску цркву посвећену Успењу Пресвете Богородице у време када је Српски Ковин запустео населили избегли српски монаси који су парохиску цркву претворили у манастир јер се она већ почетком 18. века у администрацији Будимске епархије води као манастир. Марија Терзија је 1777. године у некаквим редукцијама католичких манастира и овај манастир претворила у парохиску

Освећење колача, поводом имендана игумана Андреје у присуству његовог преосвештенства Владике Лукијана

ску цркву. Калуђери овог манастира су се са црквеном администрацијом преселили у манастир Грабовац који се налази у Мађарској, близу Баје.

Од тог времена црква у Српском Ковину ће бити парохиска црква све до почетка 21. века када је Епископ Данило поново претвара у манастир који у то време није имао монаха. Тек доласком Владике Лукијана на епископски престо Будимске епархије, манастир у Српском Ковину добија свог игумана у лику Андреја (Пандуровића) професора енглеског језика из чувене Карловачке гимназије. Од како је наша црква поново пропојала појавише се неки људи и жене који не знају српски али су православни. Један од њих зна да поје све наше литургије на српском језику. Њега пречасни архимандрит Андреј узео за свог ђакона.

У порти свечана тишина, верници се поздрављају само климањем главом, звона са чувеног рацковинског високог барокног торња звонаре одјекују чепелском адом, чини нам се да се, као некад, чују до „Будима града бијелога“. У цркву улазе свечано обучене жене и мушкарци. Међу њима је и једна млада жена са трогодишњим синчићем, који се с времена на време отргне из мајчине руке па као анђелчић пружа своје ручице према осликаним зидовима цркве. Хладно је али се хладноћа не осећа, све нас греје нека унутрашња ватра коју пале свеци са иконостаса и зидова овог божјијег храма.

Нема много верника па само замишљамо како је било кад је Ковин на чепелској Ади био настањен само Србима. Још и данас на многим зградама у граду стоје металне табле које је поставила мађарска држава са именима Срба, власника прелепих барокних кућа у овом граду. У једној од таквих кућа је данас смештен најлепши ресторан Рацковина. На зидовима овог ресторана остале су застакљене витрине са књигама, старим грамофоном на ручно окретање које речито говоре о културном нивоу старих власника.

Данас у Српском Ковину нема више Срба. Само отац Андреј. На пет-шест километара од Српског Ковина налази се село Ловра у коме су данас већински становници Срби и то је једино такво место на подручју Мађарске. У Ловри је пристаниште где се некада скелом а данас феријем прелази Дунав и долази се са главног пута на Аду. И

тамо као и у осталим местима у којима су Срби живели постоје српске православне цркве које су као историјски споменици под заштитом државе о којима се ова држава на достојан начин и брине. Не дозвољавају да се било какве рестаурације изводе од стране стручњака из Србије. Они исто имају добру службу заштите и тако су деведесетих година прошлог века у потпуности рестаурирали ковинску цркву Успења Пресвете Богородице.

Српско гробље у Српском Ковину скоро да нисмо нашли. Некада је гробље било у близини српске цркве, што се поуздано зна из историјских извора, али како се град ширио а наша црква се налази у његовом центру било је логично да се гробље негде измести.

Нашем милом и не прежаљеному
ТИМОТЕЈУ МИХАЛЦИЋУ
Пароху ковинском и члану епарх.конзисторије будимске
Споменик овај подигоше му благодарни синови
1824 - 1895

Још је непознаница када је то урађено. Данас, у црквеној порти, прислоњене уз ограду налазе се 15 надгробних плоча, две се налазе уграђене у зидове цркве а у самој цркви налази се 14 положених надгробних плоча што значи да су испод њих сахрањени некакви знаменити људи Ковина. На две од тих плоча налазе се и племићки грбови. Говори се да су у овој цркви сахрањени и потомци Бакића последњих српских деспота, што ћемо, надамо се, даљим нашим проучавањима и утврдити..

У потрази за старим српским гробљем, поп Радован из Ловре одвео нас је на једно напуштено огромно гробље које се налази између Ловре и Ковина. Утврдили смо да је то старо напуштено мађарско гробље на које се надове-

зује савремено мађарско ковинско гробље. Из досадашњег искуства сам предвиђала да је ту негде морало бити и старо српско гробље. Тога дана га нисмо пронашли. Другог дана опет смо дошли да тражимо. Поред једне ограде иза које се налазило домаћинство, обрасло у дивљи бршљан са попадалим споменицима налазило се српско гробље.

Један од оборених споменика на старом ковинском гробљу на коме се још може ишчитати текст.

Лепи споменици од розе мермера, врло украшени, са ћириличним натписима. На једном од њих пише: „*Овде леже српске кости доброга ојца, божољубивиџ христјанина Сивана Георгјевича, умре 17. авџ. 1855...*“

ГЛАСОВИ ЛЕТА

*И иако све ђо навици
Бројних џласова вика
На изошћреној слици
Присноџ крајолика.*

*Одмоћава се лећа иређа
И све је у знаку зрења
Шарениш иај већ вређа
Уз блаџа озарења.*

*Гласови лећа све јаче
Освајају иризоре снене
Док неко већ илаче
Збоџ наде изџубљене.*

Мирко
ИКНИЋ

ПОВРАТАК У РОДНУ КУЋУ

*Врана на коџу моћри низ иућ
Бледе сенке измичу низ ђоле
Трошни кућрак и наџа за боље
Гласну се ћук и блесну месец жућ.*

*Врајнице икријну и нешћо иуче
Слика на слику – џуби се давни сјај
Сумња да ли је иочешак или крај
Збиља од данас или варка од јуче.*

*Из свеџа бубри вечерња језа
Жеља за жељом и иуче веза –
Да ли је иривид ил родна кућа.*

*Јасно је само да сан ићо није
Или можда је џлас кућне змије
Шћо је уилећена у оџраду од ирућа.*

Мирко
ИКНИЋ

Боса Росић

БУКОВИК И ОКОЛИНА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Кад је под крај октобра 1912. нововарошки крај, ослободивши се петвековног османлијског ropства, ушао у састав Краљевине Србије, цена слободе је била и прихватање и прилагођавање законима нове, али сада српске државе. Нова власт је почела да уводи своје органе управе и примењује своје прописе у новоослобођеним крајевима бришући дотадашњи турски систем вредности и права и обавеза по принципу „јаваш-јаваш“ или „све може и све не мора“.

Због стално присутне и претеће опасности од аустроугарске царевине са запада и вероломног братског бугарског царства са истока, Србији је била неопходна попуна истрошених војних снага али и јачање војне моћи, па се тако приступа купљењу војних обвезника и са простора Старе Србије у коме су се налазила и нововарошка села Буковик, Љеповићи, Штитково, Тисовица, Божетићи, Трудово и Дебеља. Почиње слање првих регрута у војску, на одслужење „сталнога кадра“, најчешће у новоослобођене области: Куманово, Велес, Штип, Битољ, Призрен и др. Није се томе пружао отпор јер се ишло у своју војску, а не у „турски аскер“ као што је то било од 1908. до 1912. Било је и случајева да су поједини сељани по два пута служили војску, једном турску из које би успели да побегну и пребегну у Србију, а други пут српску, јер би јој се прикључили или би их српска власт изнова мобилисала. Остало је приповедање за Максима Поповића из Божетића који је служио две државе и војске и кући се вратио после пуних седам година, по завршетку Првог светског рата. На каменом биљегу поред реке Вршевине у Божетићима пише: „војник Тодор (Никола) Поповић, рођен 1890 (1893?) године, служио турски аскер па пребеглао у Србију, приступио српској војсци и као такав погинуо 21. новембра 1914. године на брду Бјелешевцу код Лучана“. Иако се знало да се „небо над Србијом још није разведрило“, после „Бугарског“ рата 1913. веровало се у мир, али купљење војних обвезника слутило је „да се нешто крупно иза брда ваља“ и да „Швабе“ неће мировати док се са Србијом и Црном Гором не обрачунају јер су јој спречили продор у источне крајеве према Косову и Македонији. И није било суђено нашим прадедовима да честито саставе ни две жетве, нити да две године заредом излазе на саборе код цркава у суседним Радијевићима о Покрову пресвете Богородице, у Буковику о Васкрсу и о Петровдану, у Штиткову о Цветима и о Госпођиндану, на Чемерници (Зечком пољу) о Преобра-

жењу нити на Јавору „у неђељу учи Видовдана“. Нису се момци и девојке честито „наразговарали“ ни у саборском колу за прст или марамицу држали, а видовдански пуцњи у Сарајеву, наговестише страдање Буковик и околних села. Око 620 житеља, које ратника на бојном пољу, које жртава аустријско - муслиманског терора, а највише неборачког живља које помре од свакаких заразних болести, које вазда прате ратове.

За Сарајевски атентат на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда дочуло се и у овим нашим забитим и спутним крајевима. Најпре преко свештеника Чакаревића који су још за турске владавине, од првог броја, добијали београдски лист „Политика“, а потом и преко учитеља, и председника општина штитковачке и буковичке. Знано се да је Аустроугарска царевина сила којој се тешко може одупрети ако се одлучи да удари на Србију, а знало се и да се Србија, ољагана за атентат на правди Бога, неће лако предати већ ће се одупрети по цену новог крвопролића из још незацељених рана из претходна два рата. Имало је и оних који су се потајно радовали српској несрећи, посебно међу многим муслиманима - агама и земљопоседницима из суседне Нове Вароши, који су долазак аустроугарске војне силе и пад Србије прижељкивали ради повраћаја свог господства и агинских права. Сељаци су стрепели и од помисли да се поново може успоставити „турски вакал“ и чипчијски односи. Описујући ратну психозу Милан Борисављевић пише: „По огласу рата, другу вече Рамазана, обиђох, посетити увече Аци Ибрахима Долмагића у друштву Јова Петровића. Код Ације затекох око 20 људи, првака муслимана овдашњих. Сви ме лепо примише. Аци Ибрахим пита ме шта мислим о огласу о рату Аустроугарске са Србијом. Казах му да невоља није мала, биће великог окршаја и великих пропасти. Поред тога казах му: „Србија је јагње у вучари, ко уђе у вучару, да изједе јагње, чапром ће својом платити“. Ација ме запитала: „Ко начини вучару?“ Ја му одговорих: „она три домаћина велика: Москов, Енглеска и Француска.“ Настаде тајац и развиђосмо се. Али, муслиманима не би тај мој одговор по вољи, колико сам могао приметити. Четири године траја велики рат, и јагње и вучара остадоше живи, то је Србија, а Аустроугарска плати својом кожом“.

По објави рата, 28 јула 1914. Округна војна команда у Пријепољу 29. јула приступа мобилизацији војних обвезника. Мобилизацију у Љеповићима врши комита Миле Новковић у „Кршли“, ста-

рој турској касарни на Калипољу. Сви који су пушку могли носити, разврстани су у ратне и помоћне јединице, док су они који пушци нису били вешти послати у центар за обуку у Пријепољу. Отишли су у рат нежењени момци, и они тек ожењени који не стигоше потомство да оставе, и породични и задружни људи којима је код куће „мало плакало а старо кашљало“. Најчешће су распоређивани у новоформиране јединице али и у већ постојеће. Тако су се војници из Буковика и околних села нашли у сјеничкој, велешкој и ђевђелијској чети Сјеничког батаљона, Ибарске дивизијске области, четвртном и петом кадровском пуку Лимског одреда, Дринске дивизије, а касније „Ужичке војске“; допунском пуку Шумадијске дивизије; двадесетом и двадесет петом пешадијском пуку, Крушевачким резервним трупама и у Златиборском четничко-добровољачком одреду (Суворорска, Тарска и Лимска чета) и Јаворском четничком одреду војводе Војина Поповића – Вука.

Прве ратне године Буковик и околина су били у залеђу фронта на линији Вишеград-Прибој-Црногорска граница – Пљевља. Били су део војишне просторије која се протезала од Лима и Дрине до Сјенице, и у сталној опасности јер су се у њиховој близини водиле борбе, посебно око Прибоја. Овуда су се кретале разне јединице српске војске. Нова Варош, њихово среско место, није имала сталну војну посаду, већ само „сухопутну војну станицу“ којој је начелник био резервни официр, ужички учитељ, народни песник и гуслар Јеврем Чакаревић, родом из Штиткова, а такође штитковчанин, поп Чедомир Чакаревић, био је начелник „сухопутне војне станице“ у суседној Сјеници. Опасност од аустроугарских јединица настала је крајем августа 1914. када је њихова VI армија пробила одбрамбену линију српске и црногорске војске и заузела Пљевља, Пријепоље и Прибој а 23. августа и Нову Варош. Доласком у Нову Варош, VIII брдска бригада није даље наступала ка истоку али је упућивала коњичке извиднице и патроле ка планини Јавору одн. према Буковику и Божетићима. Како је аустроугарска V армија већ била поражена у битци на Церу, то је генерал Оскар Поћорек наредио повлачење свих јединица са заузетог подручја па су тако већ 24. августа напустиле и Нову Варош. У току борби у лето 1914. у саставу тзв. „Ужичке војске“ налазио се Лимски одред у коме је знатан број бораца био родом из Буковика и околних села. Они се истичу септембра 1914. у борбама званом „Битка на Дрини“ где многи остављају своје

кости али и током српске контраофанзиве у источној Босни, при заузимању Вишеграда, Пала, Сребренице и Власенице. Значајну улогу имао је Лимски одред и у време „Колубарске битке“ када такође један број људи из овог краја гине на положајима испред Овчарско-Кабларске клисуре у чувеном боју на Крстацу код Лучана.

Од децембра 1914. до октобра 1915. настаје затишје, и то време је познатије по другој, такође трагичној, врсти рата. Био је то рат са тифусом за кога се веровало да су га донели заробљени аустројски војници, али и са свим другим болестима којих у миру обично нема. Страшна пошаст напала је наше горштаке на фронту, као и њихову нејач и сиротињу на дому. Тешко јој се супротстављало а још теже одолевало и прекостајало. Авет смрти је у Србији нашла плодну њиву за своју жетву. Ратници из Буковика и околине су од тифуса умирали по војним болницама у Ваљеву, Чачку, Ужицу и Сјеници. Болест је изазивала и душевне поремећаје који су завршавали самоубиствима. Засељен је случај војника Раденка Јаскића из Трудова (р.1891) који је у душевном растројству услед тифуса, извршио самоубиство вешањем, 18 фебруара 1915. у чачанској болници. Ратницима из нашег краја погинулим на разним бојиштима и помрлим по болницама током прве ратне године данас се не зна ни гроб. Ако су умирали у болницама место њихове сахране је означавано уопштено нпр. „гробље чачанско“, „гробље ужичко“ итд. У периоду затишја, команде су многе отпуштале кућама на одсуства, због збрињавања породица или кућног лечења, рачунајући да ће се тако болест мање ширити у војсци и да ће се лакше опоравити. Нажалост, епидемија се преко њих ширила на неборачко становништво. Због тога су многи ратници умирали и код својих кућа. За њих се зна да су сахрањени у сеоска гробља: „Звијерци“ и „Рашће“ у Дебељи, „код цркве“ у Штиткову и Буковик, „гробље Тисовачко“, „гробље Трудовачко“, „гробље у Вршевини“ у Буковик, гробље „на Главици“ у Љеповећима.

Октобра 1915. офанзивом удружених Аустро-Угара, Немаца и Бугара, рат се проширио на целу Србију. У општој агонији, покушавајући надчовечанском снагом да зачепе рупе које је острвљени непријатељ отварао на свим фронтима, исцрпљени и десетковани српски пукови попуњавани су и борцима из Буковика и околних села па су тако били разбацани широм земље, од Дунава до Ђевђелије и од Дрине до Тимока и Брегалнице. Под силином удара здруженог непријатеља, српска војска је морала да се постепено, под борбом, повлачи ка Косову и Метохији, Црној Гори и Албанији. Најкритичнији период био је од 2. до 30. новембра 1915. када се главнина

српске војске, Прва армија са Владом и Врховном командом, повлачила долином Ибра и ободом сјеничко-пештерске висоравни ка Косову и Црној Гори. Пуних двадесет дана требало је аустроугарским јединицама групе генерала Сорсића да од Дрине допру до планине Јавора. Њима се одупирао „Ужички одред“ у коме су били и борци из нашег краја, раније у саставу Лимског одреда. Заједно са црногорском „Санџачком војском“ (Доњовасојевићка, Ловћенска, Колашинска и Кучко-братоношка бригада) под командом сердара Јанка Вукотића, они затварају правце Ужице – Кокин Брод – Нова Варош и Ужице – Пожега – Западна Морава – планина Јелица, а касније и правац Пожега – Ариље – Ивањица – Јавор. После пада Ивањице, 8. новембра, жестоке борбе се воде на падинама Јавора, Чемернице и Муртенице на линији села Љеповећи – Буковик – Штитково – Трудово – Јасеново – Кокин Брод. Ови положаји, посебно падине и врхови Јавора, који доминирају сјеничком котлином, означени су као најсудбоноснији за одбрану. Наредба црногорске Врховне команде издата команданту „Санџачке војске“ генералу Јанку Вукотићу 29. октобра 1915. гласи: „На О Бр.8659: Новом ситуацијом, правац Прибој – Нова Варош – Нови Пазар добио је највећу важност. Ако Санџачка војска тај правац осигура и не дозволи непријатељу дејство њиме у позадину српске војске, онда се она одужила српству. Иначе, српска војска биће доведена у критичну ситуацију...“ На Јанковом и Василијиним врху, из ровова и шанчева из доба Карађорђа и мајора Илића, пружен је жесток отпор Црногораца, у чему се посебно истакао „Јаворски одред“ састављен од Ловћенске и Колашинске бригаде. Само је стари Карађорђевић шапац на Јавору у току једног дана три пута прелазно из руке у руку, а Чевско-бјелички батаљон изгубио 1/3 свога људства. Обзиром да се под јаворским врховима налазе Буковик и друга села, може се рећи да је на њиховим атарима дат последњи велики бој, пре чувене битке на Мојковцу, за спас српске војске, Владе, Врховне команде и престолонаследника Александра. Кад је главнина српских снага прошла Сјеницу и Нови Пазар и обрела се на Косову и црногорске јединице су почеле повлачење ка Црној Гори. Већ 19. новембра 1915. аустројске јединице су избиле на линију Нова Варош – Сјеница – Рашка а 20. новембра заузета је и Нова Варош. Тиме је отпочела трогодишња аустроугарска окупација ових крајева.

Још док су трајале борбе у долини Моравице, почело је повлачење цивила из Ужичке области из реда државних чиновника, народних посланика и других који нису смели да падну у ропство или да живе под окупацијом. Повлачили су се ка Сјеници, Рашкој или Новом Пазару

у сретане српској Првој армији, па их је пут водио преко нововарошког краја, па и преко села на Јавору. Уочи пада Ивањице, поп Вељко Танкосић из села Трешњевице, председник ивањичког одбора Српске народне одбране, после сукоба са претходником аустроугарске војске у месту „Сутјеска“ на реци Моравици, у коме је са својом комитском групом побио целу извидницу, кренуо се пут Јавора и села Буковика. Прихватио га је у својој кући комита Божо Поповић-Бобовић, и испратио до Сјенице. Све до борби на јаворским положајима српски војници су се надали у сређивање редова, боље снабдевање муницијом и храном и у давање одсудног боја па и у контраофанзиву. Бекство из јединица је било ретко и појединачно. То се дешавало и у ратном затишју у пролеће и лето 1915. када се неки од војника, отпуштених кућама на лечење, нису вратили у јединице већ су остали код кућа кријући се од органа власти који су их тражили ради упућивања на фронт. Али, од пада јаворских положаја и повлачења црногорске војске ка Мојковцу, јављају се деморализација, предосећање опште погубије кроз црногорске и албанске планине и беспућа, колебљивост и страх за породице које остају у земљи. Почине расипање војске па се многи војници из Буковика и околине, враћају са оружјем, да бране своја огњишта, са надом да ће поново кренути у борбу кад се за то укаже прилика.

Ипак, највећи број буковичана и њихових комшија је са главнином снага кренуо на „албанску Голготу“. У минулим борбама они нису били слабији. Јуначки су гинули на Церу и Бјелашевцу изнад Лучана, Годуну, Торлаку (1914. године), „на Дрини“ и у одбрани Београда (1914.), Доњој Дубони код Младеновца, Скопљу, Велесу, Битољу, Валандову, Струмици и Ђевђелији (1915.) или умирали од рана, тифуса, дифтерије а понекад и од свега заједно, по војним болницама у Чачку, Ариљу, Ужицу, Сјеници, далеком Фијуму, Крфу и Виду, па и у Баји у Барањи непосредно после рата, од последица рањавања. Сви су оставили кости у местима и на положајима где су гинули или умирали. За некога се данас зна да је сахрањен на војном гробљу у Велесу или Виду али сам гроб је остао непознат. Има их и у Албанији. Тако је војник **Крман Радишић** из Божетића „умро од исцрпљености 27. децембра 1915. у Битољу а сахрањен у Каваји (Албанија) код цркве“.

Предосећајући да ће аустроугарска власт одмах по окупирању срезати нововарошког приступити одмазди над српским живљем, сељани Буковика и осталих села, су на брзу руку уништавали или сакривали све што би их коштало слободе, живота или имовине. Уочи доласка Аустројанаца у Буковик, страхујући да непријатељ не дође до документа-

ције о патриотском деловању појединаца, списковима војних обвезника и др. целокупна црквена и архива општине буковичке спаљене су у „љубној вуруни“ у кући покојног попа Милуна Дилпарића. Оружје је скривано подаље од кућа, у удаљеним колибама или у шумама. Знајући да војска прво одузима стоку, горштаци су је склањали у сибаре, колибе и торове по шумама „као у турски вакат.“ До половине децембра 1915. вратио се и један број војника под оружјем. У страху од заробљавања, најчешће су се скривали по пећинама где су им храну доносила кућна чељад. Завладао је стгах и од домаћих изрода који су се одмах ставили у службу окупатору, што је већ првог месеца окупације дало резултате - откривање многих скровишта а посебно стоке која је реквирирана и терана у Буковик код школе, у Штитково код „Конака“, у засеоку Врело и на Јавор код „царинарнице“. У овим зградама окупатор је основао жандармеријске постоје. Убрзо је приступљено оснивању окупаторског управног апарата. У Пријеполу је установљена Округна или Крајскоманда, у Новој Вароши, среска или Бицирккоманда и поглаварство општине Нова Варош, а у подјаворским селима Поглаварство општине Буковик и Поглаварство општине Штитково. Смењени су дотадашњи председници и деловође општина и постављени нови, за које се сматрало да ће бити одани новој власти. У Буковику је за председника општине постављен Војо Поповић-Бобовић, за оштинског деловођу Драг. Томашевић, а за кмета Вукадин Палић. У Љепојевићима је на место старог кмета Јока Дошљакочића-Ћурчића који је од тифуса умро 1915. постављен Аљо Тарић из суседне Кладнице. Доцније, током окупације па све до ослобођења 1918. у Љепојевићима је кмет био Лука Петковић који је те године и умро. У Штиткову, за председника поглаварства општине постављен је Влад. Радишић, име деловође је остало непознато, кмет је био Милош Вјетровић а у Дебељи Владе Јелић.

Окупациона власт спроводи политику имовинског исцрпљивања и уништавања али и однорођавања становништва. Доноси прописе и наредбе о строгој контроли производње и промета алкохола, обавезном нарезу у стоци, вуни, житу, о одузимању паса - чувара торова и стоке, о контроли рада воденица, о обавезној предаји вишкова пољопривредних производа при чему се неопходна количина истих остављена на коришћење домаћинствима стално смањивала да није обезбеђивала нормалну исхрану многочланим породицама, о обавезном шишању оваца и клању стоке на једном месту под надзором жандармерије и председника сеоске општине, о изјашњавању домаћинства о намерама коришћења обрадивог земљишта, о прецидном по-

пису пољопривредног и занатлијског алата, о обавезном премеру обрадивог земљишта, о газдовању шумама и др. Све ове наредбе и прописи су праћени претњом строгог кажњавања оних који се оглуше о њих.

Основне школе су затворене и за време окупације нису ни прорадиле, наводно због недостатка стручних учитеља. Школа у Буковику је претворена у жандармеријску станицу и хапсану за непослушне. У званичну употребу уведени су латиница и хрватски језик. Свештеници Чедо и Алекса Чакаревић су били под сталном присмотром. Свештенички

Љубица Чакаревић De Sarno, 1917. година

бир је контролисан и од народа прикупљан као прирез па се по одобрењу Крајскоманде делио свештеницима или им се ускраћивао, зависно од њихове подобности окупационој власти. Тако је 23. марта 1918. Крајскоманда у Пријеполу донела Одобрење да се може породици свештеника Чакаревић Алексе из Штиткова исплатити целокупан свештенички бир сакупљен у години 1916. и 1917.-тој. (поп Алекса Чакаревић је умро 7 марта 1916. у 82 години живота.

Ратне године су биле сушне и неродне па се народ довијао на разне начине да састави какав било обед само да се утоли глад. У пролеће и лето, док још није ново жито стасало за жетву, била је општа потрага за биљем што је расло по планинским ливадама. Зеља, лободу, копитњак и коприву су мешали са шаком брашна или мекиња и пекли некакву смесу која је на све друго личила само не на хлеб. Били су то дани кад се комшије нису поздрављале са „Помаже Бог“ и „Бог ти помого“ већ питањем: „Јеси ли штогођ данас јео?“ и „Имали ће зеља и коприва да наберем ђеци?“. На крају, окупаторске власти су донеле наредбу о прикупљању шумских плодова, особито лешника, буковог жира и коприве, и о обавезној продаји односно замени за со неопходну за живот и човека и стоке. И

то последње за јело одузимано им је или прописивано колико га могу за себе искористити а колико властима предати.

Горштакима је тешко пала наредба о обавезној предаји оружја под претњом смртне казне онеме коме се нађе после одређеног рока. Навикли да свака кућа у Буковику и околини има једну или више пушака за лов и одбрану од звери и пљачкаша, наши сељаци су оружје сакривали и од њега се нису одвајали упркос забрани. Откривање и проказивање онога ко поседује оружје било је посебно задовољство и „јунаштво“ домаћих издајника, у народу називаних потајницима или „дедетивима“. Тако је Јовицу Чакаревића из штитковачког засеока Палеж, комшија „потајник“, пријавио аустроугарским жандармима у Врелу, да поседује скривену пушку. На Благовети 1916. жандарми су извршили претрес Јовичине куће и штале и у котару пронашли пушку. Везаног и уз пут пребијаног спровели су га у Буковик, а одакле у окружни затвор у Пријеполу, где је био заточен пуних десет месеци, мучен вешањем за руке и пребијан, да би, непризнавши одакле му оружје, био обешен 29. децембра исте године.

Ратне болести које су почеле да харају још у току 1913. рашириле су се током 1914. али највише од пролећа 1915. и нису престајале све до ослобођења. Најпре су то били тифус, дизентерија и дифтерија, а под крај рата и „шпанска грозница“. Било је и „непознатих болести“ које без лекара, сељани нису умели да препознају. Окупаторска власт није „окретала главе“ нити покушавала да спашава народ, јер се и његов биолошки нестанак уклапао у политику „Продора на Исток“. Ове болести су нападале не само војнике на фронту, већ и цивилно становништво па ни Буковик и суседна села нису били поштеђени. Стари обичај да се „боник у иде на понуде“ тј. у посету, допринео је да се болест брзо шири. Кад се то схватило било је касно, болести су покосиле много народа па и целе породице тако да су неке куће затворене „мртвим коцем“. Смрт је била тако учестала да се дешавало да у једној кући у истом дану умре по неколико чланова или да се породица врати са гробља са сахране једног члана, а у кући затекне другог који је тек умро. На крају догађало се да умрле није имао ко да сахрани по неколико дана. У седам подјаворских села и селу Урсуде које је припадало истој парохији, за време од 1. јануара 1914. па до 1. јануара 1919. од поменутих болести је умрло укупно 449 лица: из Буковика 120, Божетића 70, Дебеље 82, Трудова 28, Штиткова 54, Тисовице 32, Љепојевића 60 и Урсуда 3. Највише су страдале фамилије Пауновића (21), Обућина (17), Дилпарића (16), Копуновића (12) и Мариновића (10) из Буковика, Зорића (15), Рољевића (13) и Ћировића (10) из Божетића, Бјелановића (14),

Аничиха и Прдоњића (по 13) из Дебелје, Мачића (5), и Цекулића и Ђурчића (по 4) из Трудова, Вјетровића (12), Боричића (11), Чакаревића (8) и Чкоњевића (7) из Штиткова, Татовића (14), Радишића (6) и Василића (4) из Тисовице, Нешовића (12), Обућина (10), Корићанаца (8), Ђурчића и Курђубића (по 7) из Љепојевића.

Знајући за слободарски дух српског народа, окупатор је и поред репресије, одмазде, пљачке, и опште народне исцрпљености ратом и болестима, страховао од устанка. Опасност је видео у српским свештеницима, учитељима, бившим државним чиновницима, трговцима, и свим виђенијим људима за које је веровао да могу бити организатори и подстрекачи устанка. Зато се већ одмах по окупацији врши попис интелигенције у Новој Вароши и селима. Из сачуваних пописа за нововарошки крај, може се видети да су аустријске власти у интелигенцију сврставали често и полуписмене сељаке али угледне домаћине или грађане из реда трговаца и велепоседника. Ти спискови ће послужити за интернацију ових људи и одвајање од народа. Тако је већ 25. новембра 1915. у Штиткову ухапшен поп Чедомир Чакаревић и интерниран у логоре Ашах и Нежидер, одакле је пуштен тек 22. априла 1918. Крајем септембра 1916. увелико се хапсе угледни људи и интернирају у логоре Ашах, Арад, Болдогасоњ и Нежидер, али и у прихватни логор на Калемгдану у Београду. Многи Срби из нововарошког краја су похапшени и интернирани захваљујући показивању од стране појединих муслиманских првака. Међу њима се истичу „Хаџи Ибрага Долмагић, његов син Хајдар, Сулејман ефендија Шећерагић, тада председник Поглаварства општине Нова Варош и други муслимани савјетници аустријски због којих многи од интернираних Срба поскапаше од глади и зиме у аустријским логорима горње Аустрије“. Уочи Крстовдана (27. Септембар)1916. Аустријанци су из целог пријеполског округа „сабрали“ у Прибоју 584 за интернацију одређена лица српске националности свих старосних доби па и дечака од 18 година. Међу интерниранима из подјаворских села били су : Обућина Видосав (26 г.), Обућина Јанко (46 г.), Палић Никодин (18 г.), Палић Милан (18 г.), и Дилпарић Радосав (18 г.) из Буковичке општине и Зарић Коста (55 г.), Боричић Новак (55 г.), Калајитовић Антоније (50 г.), Смајовић или Симеуновић Милош (50 г.), Симеуновић или Симоновић Милан (55 г.), Бјелановић (име нечитко) стар 44 године, Милановић Добрерад ? (46 г.) из општине штитковачке. Иако није био војник већ ученик призренске богословије, у интернацију у логор Нежидер је послат и Спасоје Дилпарић из Буковика, где је као заробљеник, већ био и Петар Обућина- Мраовић, такође из Буковика.

Уочи офанзиве Аустроугара, Немаца и Бугара, народ овога краја је био суочен са још једном несрећом која се наставила и током потоње окупације. Било је то оргијање дезертерских, одметничких и пљачкашких група, српске и муслиманске националности. Записано је да је Видосав Јелић (стар 38 г.) обвезник III позива, Сјеничког батаљона народне војске, родом из Дебелје, погинуо 12. јула 1915. у сукобу са „војним бегунцима“ на месту зв. Јасиковац у Сувом Долу у родном селу Дебелји. Потом, 14. октобра 1916. од руке непознатих „зликоваца“ гине Душан Р. Чакаревић из Штиткова, дете од 6 година, а од „разбојника“ 22. августа 1917. гине и Владимир Ђоковић (35 г.) из Трудова. Све до окупације и одмах после ње, кад је вршена реконструкција матичних књига умрлих, православни свештеник који је ове случајеве бележио, знао је да разликује и јасно означи злочинце као „војне бегунце“, „зликовце“, „разбојнике“ или „Турке“. Али током окупације, „швапским“ властима није одговарало да се открију они који су за њихов рачун терорисали српски народ и чинили злочине, већ су све, без разлике, означавали једним именом: „разбојници“ па били они комити, пљачкаши, лопови или други, и тако их представљали у матичним књигама које су они завели и водили. Није прошло ни пола месеца од окупације, нити је српска војска још прешла границу са Албанијом, а поједини муслимански прваци, задојени мржњом према Србији и српском народу, кренули су у освету због изгубљеног агинског положаја „за турскога вакта“. Хроничар Нове Вароши о тој издаји пише: „Године 1912. при ослобођењу Санцака Србијом, ја и доста нас Срба заштићавасмо наше муслимане од пљачкања и терора, показасмо толерантност и християнску човјечност. Тако владасмо се увјек према муслиманима. Али, на жалост, муслиманима многим чим привилегисани положај доспје 1915. године у јесен окупацијом Аустрије овога Санцака, одмах наставише терор и пљачку.....њима кад паде згода, безброј зала српском народу учинише“. Посебну тежину, са дуготрајним последицама, добијају пљачке, крађе и убиства вршена од оружане група из суседних муслиманских села Кладнице и Урсула. Подржани окупаторским благонаклоним ставом појединци сматрају да је дошао час повратка Турске, наплате тобожњих мука претрпљених од српске државе као и личних, нерашчишћених рачуна са српским комшијама, па крећу у освету и пљачку. У Кладници се образује разбојничка група коју чине: Мурат Шабановић (Шабовић), бивши српски војник, Алија Шабановић (Шабовић), Елез Зорнић, Заим Зорнић, Ахмет Папић, Мухарем Вишњић, Хасан Тарић, бивши турски подофицир-чауш, који је још 1899. убио познатог српског националног радника Василија Чкоњевића из

Штиткова, Назиф Тарић, Мурат Балтић и др. Почетком децембра 1915. прва жртва ове злочиначке банде био је Јован Копуновић (60 г.) из Буковика, док је покушао да од пљачкаша одбрани свој „уљаник“, а потом Грујица Аничих (59 г.) и Миљко Рољевић (33 г.) оба из Дебелје. Тих дана на подручју Буковика и околине скривала се по пећинама група српских војника и бивших комита, родом из овог краја. Иако су били наоружани и знали за терор који је почео убиствима ове тројице виђенијих сељана Буковика и Дебелје, они у прво време нису смели да се сусретну са Аустријанцима и муслиманским насилницима, стрелећи од хапшења и одвођења у логоре. То охрабрује бандите из суседне Кладнице и на православни Божић 1915. (датум по старом календару), Мурат и Алија Шабовићи и Хасан чауш Тарић долазе кући некадашњег комита и Муратовог „побратима“ Симеуна Гагрчића у Трудову, са намером да га ликвидирају, наводно због њихових неизмирених дуговања из времена пљачкашких похода преко српско-турске границе. Иако су обојица били у српској војсци 1913. и заједно се борили против Бугара, при чему је Симеун изнео на леђима тешко рањеног Мурата, овоме није сметало да пође у братску издају и убиство. У оружаном сукобу пред кућом, Мурат је убио Милутина, Симеуновог млађег брата, али је зато искусни комита успео да побије сву тројицу бандита. Цео догађај одиграо се у близини штитковачког засека Врело где је била аустроугарска жандармеријска станица, али Аустријанци нису ништа предузели да спрече трагедију иако су још на Бадњи дан, подели наоружане муслимане како долазе у Врело у кућу Радоја Чкоњевића а доцније и у кућу Илије Ђировића који их је и задржао и опео врућом ракијом осетивши њихов крвави наум. Аустријски жандарми су изашли на „увиђај“ а потом наредили женама из куће Гагрчића да лешеве погинулих Кладничана превезу саоницама до штитковачког Врела где су на ледини преноћили а сутрадан их дотерали на место зв. Велика раскрсница у Туваљевици наомак Љепојевића где их је преузео најмлађи Муратов брат, Нуман Шабовић и неколико муслиманки, и саоницама Лека Корићанаца из Љепојевића (умро 23. априла 1916. године природном смрћу у 70. - ој години живота) пренели у Кладницу сахранивши их на брду изнад села као „шехиде“. После овог догађаја, Симеун се одмеће у планину и састаје са постојећом дружином. Од тада се они почињу називати комитима, ступају у акцију дајући до знања свима да нису заборавили дотадашња убиства и да убудуће неће трпети пљачке и злочине над недужним српским сељацима. Оглашавају се убиством Назифа Тарића из Кладнице, при покушају пљачке у Трудову. Убрзо потом, у Љепојевићима, у кући Дмитра Обућине, хва-

тају насилника Елеза Зорнића, који се навадио да залази у српске куће, да се у њима гости али и да се намеће као „ашик“ српским девојкама. Комити га везаног одводе у „Јеле“ - шуму на пади-нама Јанковог врха изнад кућа Славковића, и у једној вртаци стрелјају. Од тада се ово место прозове „Елезова вртача“. Групу су чинили: Симеун Гагричић, Влајко Ђурчић – „Ђурка“ из Трудова, Миле и Владислав - Влајо Новковић и Новица Нешовић из Љепојевића, Божо Поповић-Бобовић, Ђорђе - Додо Копуновић из Буковика, Урош и Влајко Пурић из Радијевића, Алекса (Лексо), Мирко и Петко Аничичић и Проко Радишић из Дебеле, Јоксим (или Јосиф) Куртић из Штиткова. Према неким изворима, у овој групи су била и два Руса, вероватно као бегунци из аустро-немачког заробљеништва. Иако су се представљали као комити, и деловали каткад као борци за слободу, многи међу њима су били сумњивих моралних особина. Јер, неки су у шуму отишли из личног бунта, често и разбојништва, дезертерства из војске и др. Злоупотребљавајући оружје и страх који су сејали, често су примењивали силу и према домаћинима који су им храну спремали, тражећи више него што су појединци могли да обезбеде и за преживљавање своје породице, а у противном су их пљачкали. Зна се за комиту Влајка Ђурчића – „Ђурку“, да је долазио у села Краварицу, Прилике, Рокце, Радаљево у моравичком крају, и вршио разбојништва, посебно у јесен 1917. представљајући се као члан дружине „топличких комита“ који су у моравички крај дошли после пропасти топличког устанка. После ослобођења судске власти су повеле истрагу па је Влајко „Ђурка“ за та дела кажњен. Запамћено је да су се слично понашали и Урош и Влајко Пурић, као и Јосиф (Јоксим) Куртић за кога се приповеда да је пљачкао свакога, без разлике да ли му је род или не, које је вере, сиромаш или имућан. Време све лечи, па је народ њихова злодела потиснуо у заборав, и сећа их се као својих заштитника и осветника. Симеунова група се кретала од Златара до Моравице и од Сјенице до Златибора. На том простору су њихове акције биле усмерене на обрачуна са аустроугарским жандармима, са домаћим зеленашима који су народну несрећу користили за своје богаћење, са председницима општина и општинским деловођама приморављујући их да буду уз свој народ и блажи у спровођењу окупаторских наређења и сл. Постоје тврдње да су средином 1917. Симеун Гагричић и Влајко „Ђурка“ у селу Лопиже убили Османа Крбузлића, Јуса Аговића и Џемаила Ћатовића који су за своје породице, на коњима, преносили храну из Нове Вароши у Сјеницу. Разлози овога чина нису разјашњени. Тек, аустројска власт је „врло брзо реаговала истрагом, утврдила чињенице, похапсила комитске јатаке а суседно

српско село Шиповик спалила и стоку запленила“. Истој комитској групи у сарадњи са сјеничким комитом Радишом Ловићем из Лопижа, приписује се и „погром“ неколико чланова богате породице Звиздића, на Пашином брду код Сјенице, септембра исте године. Преживели су само браћа Хасан и Осман Звиздић. За чудо, окупаторска власт овога пута није „ефикасно“ утврдила починиоце злочина, иако се у народу знало ко је то учинио, па никоме није ни суђено. Повремени пљачкашки иступи, у чему су се посебно истицали Влајко „Ђурка“, Урош и Влајко Пурић и Лексо Аничичић, само су прљали углед имена комитског којим су се китили. Симеун је покушавао да ове појаве спречи, али неуспешно. Пљачкаши су вешто прикривали своја недела, пре свега претњом упућеном оштећенима. То говори о неслози међу комитима око циљева комитовања, а тиме и о недисциплини. Унутрашњи сукоби доводили су до цепања дружине, самовољног напуштања исте и приласка другим групама које су и саме чиниле недела. Тако је комита Алекса - Лексо Аничичић, напустио своју групу после убиства Симеуна Гагричића и прикључио се пљачкашима на суседном Златибору, које је предводио Захарије Милекић, распусни калуђер манастира Рача код Бајине Баште. И по окончању рата наставио је са пљачкама и уценама због чега је од ужичке окружне власти оглашен за „хајдука“, уцењен и као такав убијен почетком септембра 1921. на Сеновој главици на падињама Торника на Златибору.

Током 1917. комитски покрет је био развијен и заступљен на подручју целе Србије као и у Црној Гори. Без обзира како су се поједине комите понашале према сопственом народу, њихове акције су изазивале одушевљење у народу па су им се многи прикључивали тј. одметали у шуму. Народ је осећао да се примиче дан ослобођења и крај неподношљивом насиљу окупационих власти, особито после успостављања Солунског фронта и првих успешних борби на њему. Гласови о васкрслој српској војсци су допрли у окупирану и у црно завијену Србију, што је код појединаца подстакло жељу да се по сваку цену домогну Солунског фронта и својих средника на њему и да војсци, краљу и Влади донесе вести о стању у Србији.

По остварењу ове замисли, равне херојском подвигу, коме се дивила не само Србија већ и сви савезници, прочула се, нико други до старовлашке горе лист, Љубица Чакаревић, учитељица из Ужица, по оцу Јеврему пореклом из села Штиткова. Иако под аустроугарском присмотром због оца, брата Милутина, свога слободарског духа и веза са српским официрима, она је успела да обмане власт и добије дозволу за одлазак у Врњачку Бању „ради лечења болесне сестре“ Ружице, потом да ухвати везу са

комитским одредом на Гочу и војводом Луном, те да се са њим непун месец дана пробија кроз аустроугарску и бугарску окупациону зону и борбене редове, неповређена стигне на Солунски фронт и донесе вести из прве руке о јадном и чемерном стању народа српског у „швапском“ ропству. Залуду су били извештаји аустројских обавештајних официра о њеном кретању и потерница расписана за њом. Млада штитковчанка и жељом за слободом успела у скоро незамисливом подухвату. Поред хероине Милунке Савић и Љубица Чакаревић (удато De Sarno) је понела назив „Српска Јованка Орлеанка“.

Крајскоманда у Пријепољу је покушавала да уништи комитски покрет. Најпре су нагонили сељаке да, без оружја, иду у хајке за комитима истурени у прве редове. Комити су вешто измицали потерама, па су власти приступиле хапшењу и мучењу сељака које су сматрали јатацима комита. Тако су ухапсили Трифуна Аничичића из Дебеле. Спроведен је у затвор у Штитково, а затим пребачен на стару српско-турску границу, да на „Караули“ вади камен из некадашње граничарске куле. Одваљени камени блок му је поломио ногу и због неодговарајућег лечења рана му се инфицирала па је после неколико година од тога умро. После погибије Мурата и Алије Шабовића и Хасана Тарића, по дојави њихових породица, Аустројанци су ухапсили Радоја Чкоњевића из Штиткова, под изговором да јатакује Симеуну Гагричићу из захвалности што је осветио смрт Радојевог оца Василија кога је Хасан Тарић убио 1899. Радоја су спровели у жандармеријску станицу у Буковику где је вешан за руке и тучен како би признао ову оптужбу и одао место Симеуног скривања. Но и поред мучења, Радоје није ништа признао. Како потере, хајке, позиви на предају, хапшења јатака, чланова њихових породица и виђених Срба и упућивање у интернацију, спаљивање села и др. нису давали плода, Аустројанци прибегавали домаћим издајницима који за новчану или другу награду „шпијунирају“ родбину комита и њихове јатаке ширећи глас о својој моћи да „скину главу“ свакоме у кога би „упрли прстом“. Народ их је називао по-тајницима. У Буковику и околини сачувано је ружно сећање, на Јевру Бјелановић из Дебеле. Јевра је постала блиска жандармима у штитковачком Врелу, често им одлазила и за ситне услуге проказивала своје комшије, који су крили оружје, стоку, вуну и друге производе које је окупаторска власт нарезом купила од народа. Вешто је користила дружења са женама од којих је извлачила податке о комитским јатацима, местима комитског скривања, о кретању комита. Тако су појединци гинули из неопреза или „случајног налетања“ на жандармске заседе. У лето 1916. дојавила је жан-

дармима да комити крадом силазе низ литице увачке клисуре како би се окупали у реци, те ови поставе заседу. У њу је пао комита Петко Аничихи и после пушкарања, рањен, успео је да им умакне и да се пребаци до куће Веља Стојића у Дебелји где је лечио ране. Јевра оптужи Вељову кћер Винку (у аустријским изворима пише се као Финка или Тинка) да лечи рањеног комиту. Сазнавши да су проказани швабама, Петко побегне у увачке стране где се сакрије од потере али га пронађу жандармски пси. Ухваћеног спроведу га у Пријепоље где је у затвору дочекао ослобођење али недуго после тога умире од последица тровања незалечене ране. Винка Стојић бежи из очеве куће, хвата везу са групом Симеуна Гагричића и придружује јој се. Зауврат, Аустријанци су ухапсили њеног оца Веља, мајку Дмитру и осталу породицу и подвргли их мучењу како би одали Винку. Након тога Веља спроводу у пријепољски затвор а жену му Дмитру у Шабачу у концентрациони логор где се разболела и умрла. Винкин брат Јован је једини остао код куће, умно пореметивши од преживљених батина и страха, живећи само са псом са којим је једино разговарао.

По Јевриној дојави, намештена је заседа и комити Мирку Аничиху, кад је дошао кући по преобуку. Ухваћен је жив, полунаг и бос, и уз бичевање потеран по снегу у Штитково. При спровођењу у Нову Варош жандармска пратња са сужњем је заноћила у кући Самча Нијемчевића у Дебелји. Током ноћи, док је стража спавала, домаћинова жена је Мирку одвезала руке и он је, пробивши главом јагњећу трушину којом је био застрт прозор, искочио у ноћ и побегао. Онако полуго и бос прегазео је хладни Увац, нашавши уточиште у кући Глиша Гујанице у Вилловима, који му је помогао да извиди ране и врати се комитима. Рат би преживео да је био опрезнији. Кад је 9. фебруара 1918. дошао у посету домаћину Глишу Гујаници да му се захвали за указану помоћ, опије се и почне шенлучити из пушке. Аустријска патрола која је пролазила путем припуца и том приликом Мирку убије. Комитска освета је била немилосрдна. Знајући тежину својих грехова Јевра се нигде није кретала без пратње аустријских жандарма. Ипак пала је у комитску заседу Уроша и Влајка Пурића и Алексе-Лекса Аничиха, на левој обали Увца, изнад моста на Пуљцима, код извора зв. „Дуга чесма“. Комити су искочили пред жандарме са пушкама окренутим „на покорност“ уз

претњу да ће их побити уколико се одупру, а потом ухватили Јевру, одвели је у шуму „Босање“ и ту је, везану за дрво, живу спалили. Какви су били њени грехови говори и податак да ни свештеник није убележио њену смрт у протокол умрлих парохије буковичко-штитковачке.

Сличну судбину су имали и тзв. контракомити или „детективи“ регрутовани из редова мештана, често и војника - дезертера, обучавани да откривају комитске јатаке и боравишта, намере и крета-

Списак изгинулих 1912-18 у цркви у Буковику

ња, а по могућству и да се убаце у њихове редове и изнутра организују њихову издају, предају властима или убиство. Такве судбине је био Анђелко Вјетровић, терзија из Штиткова, бивши каплар I чете I батаљона XX пука Тимочке дивизије, бегунац из војске, који је по окупацији „служио Аустрији као детектив и тајни четник“. Комитска заседа у којој је био комита Новица Нешовић тешко је ранила овог издајника првих дана октобра 1917. Аустријанци су га пребацили на лечење у Сарајево где је 15. октобра 1917. подлегао ранама а седам дана касније сахрањен је у Штиткову. У сјеничком крају влада уверење да су комите из Гагричићеве групе, одмах после напада на Звиздиће, половином октобра 1917. убили и Стефана Вранића из села Чедова сматрајући га окупаторским „шпијуним“.

Комитски подухвати у другој половини 1917. застрашили су окупациону власт која је претпоставила да се спрема општи народни устанак у Србији. Томе су допринеле и вести о тајном спуштању авионима 20 српских официра са Солунског фронта, са задатком да подигну устанак у позадини фронта, потом и избијање устанка у Топлици, а касније, по угушењу устанка, и пребацивање мањих комитских одреда из Топлице у унутрашњост аустријске окупационе зоне. Да

су страхови окупатора били оправдани казује и појава једне групе топличких комита предвођених четовођом Машаном Стојовићем, половином августа 1917. у моравичком крају, између Ивањице, Ариља и Гуче у Драгачеву. Ова група је током септембра долазила и на Јавор у село Љепојевиће где је код домаћина Милана Корићанца, покушала да ухвати везу са домаћим комитима. Непознато је да ли је и када дошло до сусрета, а међу сељанима Штиткова се и данас приповеда да је Симеун спремао одлазак своје групе „у Србију“ како би се спојио са некаквим „шумадијским одредом“. До спајања ових комитских група ипак није дошло, а разлози се данас само могу нагађати. Вероватно је један од разлога отпор појединих комита Симеуну Гагрици из страха да ће се сазнати за њихова злодела, причињена сопственом народу, и од казни за иста по правилима преког војног суда. Отуда се код појединаца, као што су били Влајко и Урош Пурић и Влајко „Нурка“ утврдила замисао да се Симеун треба отарасити, а групу разбити.

Страхујући од спајања комитских група, Крајскоманда у Пријепољу предузима последњи корак ка разбијању и уништавању Симеунове групе. Случај је хтео да аустроугарске власти, муслимански бандити из Кладнице и поједини комити, нађу заједнички интерес у Симеуновој ликвидацији. Тако већ 28. септембра 1917. у намери да освете погинулу Елезу Зорнића, кладничани долазе у село Тисовицу са намером да убију Драга Басарића – Малишића кога су сматрали кривцем за Елезову смрт због међусобног супарништва око девојке из куће Обућина. Не затекавши Драга код куће, убијају му оца Стевана, старца од 75 година живота. У народу овога краја и данас живи уверење да су кладничке породице Тарића и Шабовића, чије је сродник побио Симеун Гагричић на Божић 1915. преко Аустријанаца и породице Шећерагића из Нове Вароши, понудиле „злато“ као награду ономе ко убије Симеуна. „Турско злато“ је нашло пут до неких од „комитске браће“ којима је похлепа била јача од јуначке части, и учинило оно што нису могле ни потере, ни доушници ни контра четници, ни хапшења и мучења: убило је двоје комита: Симеуна Гагричића и Винку Стојић, а по другим изворима још и два Руса који су били у овој групи. Убиство се догодило у рану зору 4. октобра 1917. на западним обронцима Јанко-

вог врха на месту званом Звијездин До, на средокраћи пута од засеока Нешовићи у Љепојевићима и шумског предела званог Тувалевица. Старо комитско скривалиште постало је и њихово губилиште. Симеунова група је зановила у долини окруженој са свих страна шумама Јеља, Јанковога врха, Нешовића омара и Тувалевице, и док је већина њих спавала, а комита Новица Нешовић отишао по воду, неко из дружине је хицем из пушке на месту убио Симеуна Гагричића. Доцније се овај злочин објашњавао нехатом при чишћењу оружја или разгледању, испитивању и упоређивању чија је пушка боља и лепша, али се само од себе поставља питање: зашто су се чула још неколика пуцња и зашто је убијено још троје људи - она два Руса и Винка Стојић? Наводно, ово троје су се успротивили убиству па су и они побијени. Винка је убијена нешто даље, хицем у леђа, пошто је покушала да бежи. Дружина је мртва тела одвукла из Звијездиног Дола на место зв. Велика раскрсница у Тувалевици и ту их оставила на увијај Аустријанцима, а ови су опет тела пренели нешто даље на место зв. Голо Брдо у буковичком засеоку Јанковићи где су била изложена пет дана као опомена становништву да се не лаћа оружја против аустријске државе али и као тобожњи доказ да су их они побили, скривајући праве убице. Многима би тако и изгледало да није било попа Чедо Чакаревића који је по доласку из интернације, у матичним књигама умрлих штитковачко-буковичке парохије уписао да је Симеун Гагричић, стар 38 година, „погинуо од својих другова“ 4. октобра 1917. у Тувалевици, а да је Финку Стојић, девојку стару 19. година, „убила њена дружина“ 4. октобра 1917. у Тувалевици. Ко је био прави убица остало је непознато.

После убиства Симеуна и Винке, команду над групом преузео је комита Миле Новковић из Љепојевића. Месец дана касније, 6 новембра 1917. група је имала ватрени окршај са окупаторским војницима у Љепојевићима. Комити су били на вечери код домаћина Драгише Нешовића-Вукосављевића, и док су седели у соби у кућу су упала два аустријска официра, са једним војником и са извесним Ајдином из Кладнице, бившим послужитељем кладничке општине из времена док је на њеном челу био Миле Новковић. У кући су затекли и Достану, жену комите Мила Новковића која им је донела вечеру, али Ајдин ју је препознао и официрима рекао ко је она. Чувши да Аустријанци помињу Милово име и реч „бандит“ и да их Ајдин убеђује да не хапсе и воде Достану јер ће им се Миле осветити, комити неопажено изађу из куће и направе заседу на путу од засеока Нешовићи ка Новковићима у близини Љепојевичког гробља. Кад су Аустријанци наишли терајући испред

себе Достану, Миле Новковић је наредио палбу и том приликом убијен је аустријски војник и један официр, а Ајдин и други официр су почели бежати кроз помрчину. Пре него што је погинуо, аустријски официр је успео да из револвера, с леђа, убије Достану. Комити су потрчали за другим официром, стигли га у гробљу где је пао спотакнувши се о гробове и без метка, кундацима пушака убили.

Завршетком рата крајем 1918. и комитски подухвати су престали. Преживели ратници, интернирци и заробљеници из логора, вратили су се кућама. У туђини, у Чехословачкој, је остао само Петар Обућина-Мраовић из Буковика, дубоко уверен у истинитост вести из домовине да му је једина кћер умрла од ратних болести а супруга се преудала не чекајући његов повратак. Тамо се поново оженио и створио породицу, запослио и постао имућан. Између два рата се дописивао са сродницима али у Буковик више није долазио. Очекивао се мир и спокој и какав такав напредак у новоствореној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца у чије су темеље и многи буковичани и њихове комшије уградиле своје кости. Ипак, крваво коло и по завршетку великог светског рата није одмах напустило старовлашку забит. Две и по године касније, 1. јуна 1921. група муслиманских одметника – качака, предвођених Јусуфом Мехонићем, бившим аустроугарским подофициром, а према неким изворима и Азином Међедовићем и Хусеином Бошковићем, напала је жандармеријску станицу на Јавору, заробила жандарме, а потом хватала све људе из моравичког, сјеничког и нововарошког краја који су пролазили путем на пазар у Сјеници. Тог дана на Јавору је било и више муслимана из Кладнице и Урсла који су највероватније обавестили качачку групу ко би све могао проћи тим путем и кога би требало хватати и пљачкати. Из велике групе ухваћених издвојили су 12 најугледнијих лица из овога краја, везали их и одвели међу зидине старе царинарнице, где су после пуштања на слободу Данила Перошевића из Буковика, јер му је брат већ био убијен у једном сличном хватању, све остале стрељали. При стрељању, рањени су и пуким случајем остали живи Драгољуб Трипковић из Пресеке код Ариља који је пао испод других убијених па се није открило да је остао жив и Васо Лаиновић из Гоња код Сјенице, коме се куршум зауставио у новчанику. Оне који су још давали знаке живота одметници су ножем заклали. У групи диветорице убијених и закланих били су: Мојсило Дилпарић из Буковика, први председник буковичке општине после ослобођења од Турака, кога су качаци исмасакрирали камама, Јанко Обућина из Љепојевића, коме су качаци камом скоро одсекли главу, Тихомир Дрчелић

(по другим изворима Грковић) из села Рогаче у Драгачеву, командир жандармеријске станице на Јавору, Живко Богдановић и Милун Милошевић из села Дубраве код Ивањице, Љубомир Бојановић из Кушића и Добросав Марковић из Шареника.

Игром судбине, многи починиоци злочина никада нису изведени пред лице званичне, државне и земаљске правде, није било истраге, ни суђења ни казне. Иако се за многе злочинце знало, сумњало па и отворено говорило, ипак су остали уписани у протоколе умрлих као „непознати зликовци“, обавијени велом тајне. Једна од тајни о којој се и данас приповеда је она о убицама комитског четовође Симеуна Гагричића. Народ је и у том случају казну за огрешење о брата, друга и комшију препустио Божијем суду, по оној народној „Зло рађење, готово суђење“.

Прошло је сто година од ових догађаја. Време пролази и навлачи заборав на минута времена. Потоње генерације су неосетно заборављале претке који су на своје главе „примили мученички венац смрти“ у Првом светском рату да би потомци могли у слободи живети. У Буковик и околним селима жалост за изгубљеним сродницима је трајала десетак година па и дуже. Гласови о погибијама ратника долазили су годинама касније, званичним извештајима ратних команди. Док је у животу било њихових ближњих догле се неговала успомена на њих. Желећи да за „вјечна времена“ сачувају успомену на изгинуле храниоце и браниоце, мештани Буковика и околних села су 1928. и 1929. године сакупили новчане прилоге и платили мајстору Кости Марковићу „Нишлији“ израду спомен спискова изгинулих ратника од 1912. до 1918. године на зидовима цркава у Буковик и у Штиткову. Спискови су рађени фреско техником и трају до данас, видно оштећени услед влаге и круњења малтера. У њима је уписано 179 лица погинулих на ратишту, помрлих по војним болницама као рањеници или болесници, и оних који су на своме дому погинули од „зликовачке руке“. Ако им се незна гроб, бар су им имена сачувана. А силној војсци нејачи што је код куће помрла од ратних болести, док су им на фронту гинули очеви, стрицеви, ујаци, браћа и синови, данас се скоро ни гробови не познају, утонули у меку земљу сеоских гробаља, зарасли у коров и шипражје, најчешће без гробнога билега, одавно заборављени и гажени ногама потомака кад на гробље дођу о сахранама, задушницама и завјетинама и кад за покој њихових душа запале воштаницу намењујући је по оној нашој познатој изреци „за све знане и незнане“.

ПРВИ БАЛКАНСКИ РАТ НА СТРАНИЦАМА ПОЛИТИКЕ

Када погледате карту Балканског полуострва 1912. године, видите Грчку која се згрчила на Пелопонеском полуострву, малену Србија, нешто већу Бугарску и огромно Турско царство, које заузима више од половине простора. А онда, Први балкаски рат у јесен те године и за неколико месеци све се мења. Стицајем историјских околности, први и једини пут Балкан је припадао балканским народима, први и једини пут балкански народи су се удружили да реше своју судбину сами. И решили су је. За неколико месеци ослободили су простране територије од Турака, проширили своје државе и оцртали границе које ће мање-више да се задрже до данас.

У том времену је тзв. „Источно питање” у фокусу интересовања великих сила и скоро је невероватно како су балкански народи успели да се отргну на кратко од те премоделе и сами реше своје велике проблеме са Турском. Свака од великих сила је имала свој интерес на Балкану и скоро све одреда су саветовале да балкански народи не иду у тај рат, него да се иде на реформе Турског царства, док се оне мало боље позиционирају. Да су балкански народи тада послушали велике силе никад се не би ослободили Турака. Европа је те године претежно биле заокупљене ратом између Турске и Италије око Триполија и побуном арнаутских племена. Ти догађаји су им одвукли пажњу, па се у том одсуству контроле и догодио Први балкански рат.

Тај рат је почео у октобру 1912. године. Прва је у бој кренула Црна Гора, 8. октобра, а 18. октобра, Србија, Грчка и Бугарска су напаале Турску. Кренуло се да „Источно питање” реше оружјем. Српске трупе су потукле турску војску у Кумановској бици. Након бојева код Прилепа и Кичева и победоносне Битољске операције, ослободиле Македонију и преко Албаније избиле на Јадранско море. Рашку област, Косово и Метохију су ослободиле заједно српска и црногорска војска. Бугари су опседали Једрене, а Црногорци Скадар. И једнима и другима је српска војска упутила знатну помоћ.

Мало, у сваком случају недовољно, српски народ зна о ратном подвигу и напорима Србије у Првом балканском рату 1912. године. Недопустива је толика запостављеност једне од најсветлијих страница српске историје. Из разних разлога о овој теми се ћутало или је била пребачена на споредни ко-

лосек школског и целокупног интересовања. И данас нас упорно убеђују да треба да заборавимо херојску прошлост и да се окренемо будућности, да потиснемо из сећања ослобађање од турског ропства, а касније и од фашизма.

Мишљења смо да поред навођења сувопарних историјских чињеница, ове догађаје треба да погледамо са више страна. Једно светло на те догађаје баца и писање ондашње штампе. Овде ћемо навести писање *Политике* у периоду од јуна до новембра 1912. године.

У јуну је на Балкану била актуелна арнаутска побуна и комитовање у Македонији. Стање у турској војсци је лоше. Око граница Србије обигравају аустроугарски извиђачи.

„Синоћ (9. јуни) је у Земун стигао командант тринаестог загребачког корпуса, генарал Раде Грба (Србин Личанин који се сада зове Рајмунд Грба), са још двојицом генерала и седморицом ђенералштабних официра. Они обилазе српску границу од Раче до Земуна, докле друга комисија има да прегледа војне прилике на граници од Земуна низ Дунав до Оршаве. Пред земунским „Гранд хотелом” у којем су одсели, намештена је војничка стража. Боје се ваљда, бомби”.

Турска је улагала велики напор да смири побуну. Арнаути су опљачкали војне магацине, шаљу породице у збегове, а они се спремају да иду на Скадар. Турска је у Љеш упутила једну дивизију из Елбасана и један пук из Дебра. Разбојници су напаали турске трупе у близини Љеша. У Турској војсци је лоше стање. Дошло је до побуне официра и војника у битољском гарнизону. „Сада се сигурно зна да то није обична побуна, какве се у турској војсци често дешавају, већ је то преокрет, који може да захвати и друге гарнизоне, ако Турци не успеју да га угуше у зачетку”.

„Нашима у Феризовићу нема ни мртвих мира. Крстови на српском гробљу су поломљени, а плоче полупане. То варварство извршили су муслимани. Зато их кајмакам и не гони”. Исто као и данас. И тада су се Арнаути били осилили и смагнали да им припадају Косово и Метохија, као и Македонија са Скопљем.

Арнаутска буна се не стишава. У Приштини влада велики страх, јер се прибојавају да ће побуњеници напасти

Приштину, „где је мало војске, а и сама она као да није поуздана, јер се врло лако може придружити побуњеницима. Борба војске с арнаутским побуњеницима била је крвава и трајала је петнаест часова. Са обе стране било је доста мртвих и рањених”. Турци су употребили артиљерију”. Код Вучитрне турске трупе су поразиле побуњенике. Арнаути су имали велике губитке. Сукоб је трајао дванаест сати. Командант мисли да је тиме дефинитивно разбијен сваки даљи покрет арнаутски у горњим крајевима”.

Тих дана се говорило о закључењу мира између Италије и Турске, о сазивању међународне конференције. Очекује се притисак на Турску да учествује на конференцији.

Из Боровца је стигао глас, да је на тамошњег српског свештеника, проту Матеју Шуменковића, извршен опет атентат и то у по дана и на сред села”. На њега су пуцали Исмаил Мемед из Боровца и Даут, одбегли жандарм. „Они су иза једног зида испалили осам метака, али срећом ни једним нису погодили. Протин гаваз је пуцао на њих и нападачи су побегли. „Даут и Исмаил су образовали читаву чету са којом се на очиглед власти шетају слободно на све стране”.

Јула месеца *Политика* извештава о новим злочинима турске војске и Арнаута према православном живљу, о томе да су Арнаути стигли до Скопља и о сукобу Турака и Црногораца.

Почетком јула турски војници су опљачкали манастир Соколицу код Митровице. Однели су: „златан крст и путир, шест књига, црквени ковчег за новац, ковчег Мајке Божије и једну велику икону. Кандила су пообарали, а завесу на царским дверима поцепали. Из манастирског конака су покрали: један минтан, једну сукнену блузу, 7 пари чарапа, шест кошуља, једну бакарну тепсију, 7 ока масла, 10 ока шећера, један часовник и један кантар. Од стоке су отерали: 8 јаради, једну козу и једног овна. Свештеници су протестовали одмах, али власти нису предузеле ништа”.

„Арнаутски зликовци су убили из заседе Тодора Серафимовића, једног од најугледнијих Срба у селу Никуљанима код Куманова. Данас, пак, стиже нам глас, да су Арнаути убили још једног угледног Србина у Доњи Коњари. Наш је свет је у необичном страху од зликоваца, који из дана у дан постају све несношљивији. Окупљени у разбојничке чете, они све јаче нападају, пљачкају и

убијају наш голоруки народ”. Власти томе не придају никакву пажњу. „И кад нема ко да нас штити, онда неће бити никакво чудо ако ускоро се почнемо бранити како ко зна и чим год зна. Кад је већ наред и анархија, не остаје нам ништа друго.”

Сто година је прошло од тада, а променило се ништа није. Као да је писано јуче.

Новинари *Политике* су интервјуисали Арбансе који су избегли у Београд, да се склоне од турског прогона. Они кажу да су морали да се лате оружја да војују за слободу, јер им захтеви нису испуњени. И они су, као и други народи турске империје, очекивали много од младотурака и устава, али је време показало да су то само обећања. Жалили су се како су их Турци тукли и понижавали, вешали и убијали, одузимали им оружје.

Интересантно је да су се брзо нашла на истој страни кад је рат почео и то траје до данас.

Дошло је до сукоба Црногораца и турских трупа у близини Скадарског језера. Двојица Црногораца су радила на њиви. Са турске карауле је пуцано на њих и ранили су их. Дотрчали су Црногорци да бране своје. Нису имали довољно оружја и повукли су се. Том приликом је погинуло 9 Црногораца, а 5 их је тешко рањено. Турски војници су прешли границу и „ужасно унаказили лешеве Црногораца”. Велико узбуђење влада међу Црногорцима.

У Турској анархија. Из војске су одбегли официри и војници, противници младотурака. „Они су одбегли у планине да се отуда оружаном руком боре против младотурског режима. Данас, пак, беже у планине младотурци да се отуда боре против својих непријатеља, који су им узели власт из руку. Показује се, да младотурци располажу много већом снагом, но што се рачунало да је имају. Држи се, да ће ускоро доћи до низа крвавих окршаја између бегунаца и владиних трупа”.

Крајем јула *Политика*, преноси написе из бугарске штампе. Тамо кажу, да су у Штипу, тамошњи муслимани удружени с војском извршили нови покољ међу хришћанима. Појединости нема, јер је Штип одмах блокиран и изолован од осталог света. Пре тога бугарске комите су бацили бомбу на џамију. Турци су потом убили 17 егзархиста и „двапут толико ранили”. Анархија је на врхунцу, убиства на све стране, Арнаути се приближавају Скопљу. „Данашњим возом, стигао је у Феризовић из Скопља нови валија, Галиб-беј, али су га Арнаути тако дочекали да је изгубио сваку вољу за преговре. У Призрену је убијен у сред чаршије бивши председник преког суда, мајор Смаил Зеки. У Пећи је један тринаестогодишњи дечко, убио

тамошњег кадију. У Митровици су убијена три официра. Арнаутски главари, који се налазе у Феризовићу, оставили су рок од три дана да се испуне њихови захтеви. После тога полазе на Скопље”.

Август. Турска и Црна Гора су у озбиљном сукобу, настављају се атентати на турске званичнике, наговештава се рат између Србије и Турске. У турској војсци побуне. Арнаути се повлаче из Скопља, Турци им испуњавају све захтеве. Удружује их борба против Срба.

На Илиндан, „кружи вест” да је Турска са Црном Гором прекинула дипломатске односе. Поред тога *Политика* пише „Синоћ дође теретним возом у Скопље још 50 наоружаних Арнаута из ђаковичког краја. Данас дође возом још 400 оружаних Арнаута од којих је половина из Љуме. Истим возом дошао је и валија. Пронесе се глас да је из Цариграда стигао одговор, којим се усвајају сви арнаутски захтеви. О томе су одмах извештене све арнаутске вође, који су још прекјуче кренули са главном масом пешке из Феризовића и који су требало да данас крену преко Гиљана и уђу у Скопље. Кажу да се одустало од доласка у Скопље”. У Призрену, у сред Папачаршије, извршен је атентат на војног капетана Исмаил-ефендију. Рањен је. Исмаил-ефендија је био председник овдашњег младотурског комитета и председник преког суда. На том суду је осуђен и обешен Арнаут хаџи Рустем Кабаш. Четворица Кабаша су извршили атентат да врате крв за Рустема. „Нико се није ни макао да их гони, иако су се они сасвим лагано повукли мислећи да су на месту убили Исмаил-ефендију. Очекују се и други атентати на истакнуте гониоце арнаутских бунтовника”. „Неочекивано, у тренутку када су се спремали да држе свearнаутски конгрес у Скопљу, Арнаути су се повукли на север ка Гњилану, Приштини и Феризовићу. Тај корак, после победоносног марша ка Велесу и у време када се у Солуну очекивао њихов долазак, изазвао је општу сензацију. Нико не зна шта то значи. Јесу ли се Арнаути поплашили од турске војске? Јесу ли се задовољили Портиним одговором на своје захтеве. Или су се заједно са Турцима уплашили од спољних опасности? Ма шта од тога било, главно је да ово повлачење Арнаута не значи дефинитиван мир и да ће они тек имати да се понесу са Турском”.

Арнаути се разилазе. „Под утицајем сукоба са Црном Гором, Арнаути су одустали од многих својих захтева, па су се задовољили обећањима која су им дата. Поред тога на Арнауте је утицао и Исмаил Кемал-беј. Тврди се да је између Кемала и Порте склопљен споразум, по коме Арнаути имају да буду неко време мирни, а Порта ће им дати све

оно што је обећала. Изгледа да им је било обећано оружје, али то се данас демантује. Остале тачке уговора држе се у тајности”.

Насиље над српским становништвом беранске нахије не престаје. Многа српска села су попаљена и поубијани многи угледни Срби. Црногорски погранични крајеви препуни су пребеглих српских породица; мноштво рањених донесено је у Црну Гору. Свакодневно пуцају пушке и грувају турски топови који сравнише са земљом српска села. Турски кордуни стално изазивају на црногорској граници пуцајући на пограничне становнике и њихову стоку. Непрестано долазе турска војна појачања која се држе изазивачки. Јуче је поново нападнута црногорска граница. Турски војници починили су многа зверства”.

Политика 12. августа каже да је Србија пред ратом са Турском. „После великог масакра у Кочанима према бугарској граници, после страшног покоља у Беранској Нахији, дошао је рад и на нас: дошао је покољ Срба који живе неколико километара од наше јужне границе. Један српски виђени учитељ је убијен, једна учитељица заробљена с децом, једном студенту је одсечен језик. О ужасима који су се десили с оне стране границе на Јавору, нема још великих појединости”.

Анархија се у Турској не стишава. „Мајора Реџепа, који је седео пред каваном у Горици, убило је непознато лице. Капетан Рефед и поручник Кемал, бојећи се освете арнаутске, побегли су у пратњи 11 војника из Митровице. Враћајући се из Скопља, Арнаути су се дочепали магацина оружја и из њега узели 300 маузерових пушката”.

Поново *Политика* обавештава 16. августа да у Турској влада хаос. „У Беранима и околини проглашено је опсадно стање и наименован је војни, преки суд. Скопљански валија јавља, да је велика гомила бунтовних Арнаута, праћена арнаутским сељацима из пењске околине, упала у Пећ, опљачкала радње, базаре и много кућа, те је распрострала страх и трепет међу становништвом које није могло наћи заштите код власти. Бунтовници су напали и Немце инжењере у Пећи, претили им и одузели им скупоцене инструменте. Нереди није поштеђен ни Цариград”. Побуне међу жандармима и трупама у Галати приписује се подбадању младотурака. Покушај је пропао, јер је војна команда упутила пешадијске и коњичке трупе у све крајеве вароши.

На Цетињу су изјавили 18. августа да се у пограничним сукобима са турском војском и Арнаутима боре само отомански Васојевићи и да их не помажу црногорски Васојевићи. „То је тачно. Васојевићи би хтели прискочити у

помоћ браћи преко границе, али се голим шакама не може борити. Сваке пете године Турци врше покољ над бeранским Србима и свакад су црногорски Васојевићи прискакали у помоћ својој браћи, бранећи их од Турака. Одмах после колашинске афере у којој је стрељано пет Васојевића, а преко 50 бачено у тамницу за „велеиздају”, из Васојевића је покупљена и последња пушка од те најбоље црногорске војске. Данас кроз Црну Гору бруји да је рат на прагу, а Васојевићи без иједне пушке”.

У свим крајевима северно од Качаника и у Морави, Арбанаси су господари ситуације. Скопље је пуно чиновника и официра који неће да иду на одређене дужности по местима у којима Арнаути живе, јер нису сигурни за своје животе. „Мудир из Љуме не сме никуда да изађе и крије се од Арнаута који га траже да га убију. Уопште је све веће незадовољство према садашњој влади, која исувише попушта Арнаутима. То вређа народне осећаје. Овим младотурци све више добијају у грађанству и војсци”. На пазару у Дојрану је експлодирала бомба. „Тврди се да је 25 лица погинуло, а много њих је рањено. Већина побијених и рањених су мухамеданци. Бомба је донета у врећи жита. После експлозије све живо се разбегло са пазара. Пре годину, опет за време Бајрама, експлодирала је у Штипу бомба, која је изазвала грозан штипски покољ”.

Политика извештава 31. августа да је пред Турском рат. „Порта је, како изгледа, овога пута схватила сву озбиљност одлучне речи балканских држава да оне, иако желе мир, неће више ни часа трпети да се на њиховим границама одржава хаотично стање, да се њихови сународници у Турској излажу сталном истребљењу и да се Македонија мрцвари горе од афричких колонија. Да би и овога пута обманула Европу, Порта је предузела мере којима и сама не верује и које, у самој ствари, ништа не значе. Несумњиво да све те „реформе” не могу ни за длаку побољшати стање Хришћана у Турској и да је Порта показала апсолутну неспособност да ишта измени на боље”.

Првог септембра читамо у *Политици* да Србија набавља муницију. Оферте за израду муниције поднеле су фабрике из Енглеске, Белгије, Немачке, Француске и Аустро-Угарске. Најјевтиније су биле аустријске фабрике: Ротова, Хиртенбершка и Вајслова.

Листајући *Политику* опет наилазимо на чланак о анархији у Турској. Арнаути уцењују Турску својим захтевима. „Од пре кратког времена се све чешиће појављују трговци и трговачки агенти из Аустро-Угарске, који се врзмају на све стране по Србији, непрестано пазаре, иду од села до села, тобо-

же ради тражења послова, али нигде ништа не купују. Већина изјављује да су шумарски трговци, те под тим обилазе југозападну Србију мерећи и снимајући поједине крајеве и тачке. У наше уредништво је дошао један господин и изјавио да је у једном од тих „трговаца” препознао официра из сарајевског гарнизона. Шта тражи по Србији, прерушен у трговца, активни официр аустро-угарске војске није тешко погодити”.

Председник министарства г. Никола Пашић је разговарао са дописником *Биржевије Вједомости* о ситуацији на Балкану. Он каже да је Порта немоћна да учини било шта. Да би се сачувао мир на Балкану, од Турске се тражи „да за Македонију мора да се створи аутономија са гувернером хришћанином”. Ако другачије буде мир се не може сачувати. Пашић каже да се решење тог проблема налази у Софији. „Ако Бугари уђу у рат против Турске, онда ни Србија неће моћи да остане мирна. Између Србије и Бугарске постигнуто је потпуно приближавање”.

Уобразавају се догађаји на Балкану. У штампи и на улици редовно се прича о скором рату између Србије и Турске. Те вести су демантоване. У демантацији се тврди да не постоји опасност од било каквих заплета на Балкану. Са најмеродавнијег места изјављују да су такви гласови потпуно неосновани. „Не само да не постоје изгледи неких заплета и скорих војних сукоба, већ напротив, влада зна поуздано, да велике силе желе, да се мир на Балкану очува”.

Турска је упутила ултиматум Црној Гори. Она се жали великим силама да Црна Гора помаже Малисоре, наоружава их и лечи њихове рањенике. Порта моли велике силе да утичу на Црну Гору у супротном скида са себе сваку одговорност за оно што може да се догоди.

Политика 18. септембар: „Тешка и судбонасна ситуација у коју је Србија доведена, добила је јуче значајан обрт. Састала се министарска седница под председништвом самог Краља. На њој је, после дугих већања о томе шта Србија треба да предузме у интересу свог државног угледа и самосталности, једногласно одлучено, да се наша целокупна војска стави у мобилно стање и да се Народна Скупштина сазове у ванредни сазив. Јуче је и Бугарска наредила мобилизацију целокупне војске. Црна Гора и Грчка су објавиле мобилизацију. Шта је Турска тражила то је и нашла. Балканске државе дале су одговор на њено тлачење хришћанских народа”.

Следећег дана *Политика* обавештава своје читаоце, да је Србија пред ратом и да је Турској упућена колективна нота балканских држава. Одржана је

друга министарска седница. На њој је претресана нота, које ће балканске државе колективно предати Порти. „У ноти се тражи од Турске да одмах изврши реформе у Старој Србији и Македонији, да се тим двама покрајинама да потпуна аутономија. Нота је врло енергична. Од Турске се тражи одговор за три дана. Тек после тог времена Бугарска, Србија, Грчка и Црна Гора заједнички ће упутити турској ултиматум у истом смислу, а великим силама меморандум у коме ће се објаснити неизбежност акције ако Турска не усвоји предлог балканских држава”.

Двадесетог септембра је у Берлину вест о мобилизацији српске војске изазвала праву панику. „До дана мобилизације берлински листови говорили су само о Бугарској, Грчкој и Црној Гори, међутим, од тога дана само се о Србији говори. Аустријски посланик у Берлину дотрчао је у наше посланство да се увери да ли је тачна вест о мобилизацији. Тврдо се верује, да Аустрија неће смети предузимати никакву акцију и да ће велике силе настати енергично да се рат локализује само на Балкану. Сви наши војни обвезници из Берлина допутовали су одмах у Београд”.

Вести сустижу једна другу. Ратна грозница тресе Србију. Бугари су најсрдачније испратили Србе у рат. „У Пирот су стигли Срби, које је мобилизација затекла на раду у Бугарској. У пет засебних возова, које је Бугарска влада ставила бесплатно на расположење, отпутовали су Срби обвезници и добровољци. На свим станицама све до границе, Бугари су најодушевљеније дочекивали и поздрављали Србе. Возове су китили цвећем, а своју браћу обасули су понудама и чашћу. Срби, који су стигли из Бугарске да се овде јаве својим командама, уверавају да одушевљењу за нас у Бугарској нема граница”.

Амбасадори Русије и Француске били су код турског министра иностраних послова. Дипломате балканских земаља непрекидно понављају, да никакав корак неће спречити рат. Представници балканских земаља отићи ће једновремено из Цариграда. Друштво Источних Железница, обуставља промет роба према Цариграду. У Београду се врше убрзане припреме за рат. Све школе се распуштају. Школске зграде ће се употребити за болнице. „Ученице женске гимназије са својим наставницама, за време док распусти траје, израђиваће рубље и чарапе и сав материјал који је потребан за рањенике”. Управа вароши Београд издала је наредбу да се све кафецијске радње затварају у 11 сати, једино се изузимају кафане у којима се даје биоскопске преставе „и то само до свршетка преставе”.

Политика 24. септембра јавља да је и у Турској објављена мобилизација.

Јаваш! Јаваш! - одзвања турском царевином. Мобилизација иде врло споро. У близини бугарске границе, побунила су се два батаљона из Мале Азије, траже да их врате кући. Турци силом мобилишу и хришћане. Држање Србије оставило је на становништво Солуна изванредан утисак. „Влада опште мишљење да се Србија у тајности потпуно спремила”. У турској војсци влада велика забринутост. Надају се у неспоразум између Бугарске и Србије”. Турска Арнаутима дају све што траже.

Не могу Енглези, а да се не умешају. Никако да смире своје колонијалне амбиције. Боје се да се нешто не сврши без њиховог учешћа и мимо њихове воље. У парламенту се залажу за спречавање рата и подстицај реформи у Турској, нарочито у европском делу. Тешко им је да у то убеди балканске државе. „Русија и Аустрија желе да се мир одржи, а то је јемство, да ако се мир наруши, велике силе неће се увући у рат”.

Политика обавештава јавност 26. септембра да је балкански рат почео. „Јуче пре подне турска војска је повредила црногорску границу код Берана и напала на црногорске карауле. После подне напад је обновљен. Црногорци су Турке растерали и многе побили. Кад су Турци у зору поново ударили на границу, на Цетињу су решили да се Турској објави рат. Црногорски отпавник послера у Цариграду добио је наредбу да то саопшти Порти и да одмах напусти Цариград. Свети рат балканских народа је почео. Он има да се заврши ослобођењем Балкана”. Следећег дана *Политика* пише да је објава рата у Европи изазвала запрепашћење, а на Балкану одушевљење. „Сад је и великим силама јасно, да се рат за ослобођење Балкана не може спречити и оне хоће бар да га локализују. Европа се најзад морала помирити с тим да балкански народи сами реше своју судбину и узму под своје окриље своју до сада поробљену браћу. Руски министар спољних послова Сазонов изјавио је у Берлину, да балкански рат неће изазвати никакву територијалну измену у западној Европи. Бечка ‘Преса’ пише: ‘Одлука црногорског краља доказује да балканске државе не раде сасвим сложено. Црна Гора је ушла у акцију засебно’.

Чим је Србија наредила мобилизацију, а за њом Бугарска, Црна Гора и Грчка, сви богатији Турци из Новопазарског Санцака почели су да се склањају у Босну. Неки од њих су већ стигли у Сарајево, други су отпутовали у Мостар, а трећи су се настанили по осталим босанским варошима. „Од дана мобилизације међу Србима у целој Босни и Херцеговини, настало је велико узбуђење и одушевљење за рат.

Швабо само ћути, а чисто видиш да су узнемирени што им се измиче Санцак. Муслимани нит` говоре, нит` роморе, а нема српске куће у којој по целу ноћ не гори кандило за победу српске војске”. Међу нашим живљем у Старој Србији настао је страх од покоља. Све што је могло да утекне од турских власти, дохватило се планине. „Тамо у планини сад броје часове и очекују или турски нож, или спас од своје браће. Ако наша помоћ не стигне у Стару Србију, српски живаљ у тим крајевима биће потпуно уништен”.

Октобар. Бугарска очекује одговор на ноту коју је послала Турској. Ако одговор не стигне у року поставиће се ултиматум. И Грчка је предала ноту Турској због заплена грчких трговачких бродова. Дефинитиван прекид односа Турске са балканским државама очекује се данас (3. октобра). Заштита Отомана у Бугарској, Грчкој и Србији биће поверена Немачкој. Порта је решила да се опозову посланици из Софије, Београда и Атине и да се тамо оставе само секретари.

„Победе црногорске војске долазе тако брзо једна за другом, тако да не остављају свету времена ни да увиди сву њихову величину. Подробнији извештај о победи код Туза стиже нам готово у исти мах са вешћу да је северна војска под командом генерала Вукотића заузела Беране, град који је јако утврђен. За цигло осам дана, од како рат траје, црногорска војска је зашла дубоко у земљу коју има да ослободи. Војска црногорска заузела је јуче јуришем два утврђења и тринаест караула на Кричак планини. Са тих положаја који доминирају целим пљеваљским крајем, Црногорци марширају ка Пљевљима. Јуче се предала маса турских војника”.

„Синоћ је наша влада, после дугих мирољубивих преговора, била принуђена да објави рат Турској. Од објаве мобилизације до објаве рата протекло је двадесетак дана. За све то време, Србија је чинила код Турске представке, које су могле до мира довести. Пре три дана учињен је последњи покушај. И кад мирољубивост није помогла, оставила је да оружје пресуди о нашим захтевима. Наше трупе су синоћ прешле границу и пошле пут Косова. Наш посланик је већ напустио Цариград. У исто време када и Србија, објавиле су рат и Бугарска и Грчка”.

„У току прекјучерашњег и јучерашњег дана, савезничке балканске војске начиниле су низ успеха, сужавајући свој челични ланац око европске Турске. Српске трупе су се на целој својој линији за неколико десетина километара помакле на југ. Црногорска војска примиче се Јавору, поједине њене трупе већ су пред Пљевљима и можда ће се већ сутра срести са трупима наше ја-

ворске војске. Српско-бугарска армија генерала Степе Степановића, наступила је такође свом силом спуштајући се ка долини Струме, а бугарске трупе наступају такође не наилазећи ни на каква јача отпор”.

Следећег дана *Политика* јавља о огромним турским губицима. Борбе се воде у пограничном подручју од Веље Главе до Рашке и око Новог Пазара против Турака и Арнаута. „Цени се да на фронту има око 40 000 Арнаута и 10 табора низама са 4 батерије. Јуче је трећа армија допрла до Малог Косова. Непријатељ се нагло повлачи. Губитака на нашој страни има доста, али су на непријатељској страни огромни. У борбама се нарочито одликовала наша артиљерија. Приликом победа које су одржале прва и трећа армија, отете су батаљоне заставе и заплена је велика количина одећа и муниције, шатора и цело профантантски воз са стоком”.

„Турци пружају очајнички отпор, али се на свим линијама повлаче невероватном брзином, тако да српска војска наилази на потпуне логоре и касарне са свим потребама и муницијом. Српску војску дочекује становништво са неописаним одушевљењем износећи из кућа све што има. Становништво неће да прими новац. Војници имају заповест да и најситније потребе купују за новац. За последњих неколико дана извесна одељења су правила маршеве од по 14 сати дневно. Према сигурним изворима, српске трупе су се спустиле у долину Лаба и продиру у правцу Приштине”.

Једанаести октобар по ст. кал.: „Јуче је по подне приспео у Београд други транспорт рањеника са бојног поља. Дугачак болнички воз, српског Црвеног Крста, довезао је у Београд 135 рањеника са разних бојишта. Међу њима је било и пет непријатељских рањеника: два Турчина и три Арнаутина. Пред железничком станицом, парк је био прекриљен масом света, који је изашао да дочека и поздраве наше борце. Пред станицом је чекао велики број фијакера, да прима рањенике и превезу их до болнице. Када је воз ушао у станицу, жандарми су имали муке да задрже свет. Неки су хтели да међу рањеницима потраже своје, а неки да их понуде разним понудама”.

Принцеза Јелена долази у Србију као милосрдна сестра. Она се још почетком рата пријавила да буде болничарка код рањеника и сама је спремила једну болницу. „Из Петрограда је јуче отпутовала у Србију војна болничка колони лекара. Болница је са 50 кревета и отправљена је о трошку Јелене Петровне. Са колоном се крећу и милосрдне сестре Јелисаветиног реда. Јелену је испратио велики кнез Константин са супругом, кнез Јован са браћом, српски

посланик и угледни чланови српске колоније”.

У бици код Куманова страдао је велики број српских официра, нарочито првог дана. Један од рањених официра је причао да су га његови војници просто вукли са позиције и тражили да се склони. „Приликом јуриша на турске позиције официри су увек ишли напред, пред својом војском, и зато су највише и изгинули. Војници наши кад су видели како официри гину, истрчавали су испред њих и заклањали их својим грудима. Официри који су као рањеници дошли у Београд, просто немају речи да похвале храбро држање наших пешака”.

Босна је уз Србију. „Колосални успех српске војске заталасао је Босну. Одушевљење се не може описати”. Прилоге за Црвени Крст Србије и Црне Горе у великим сумама дају у Сарајеву, Мостару, Тузли, Дубици. „Остала места јављају да се прилози дају са одушевљењем”. Селјачке жене плету чарапе за српске борце, а Добротворне Заједнице Српкиња шију рубље. „Срби лекари држе болничарски курс у коме учествује преко сто Српкиња. Многи лекари полазе у Србију”. Срби из Аустроугарске помажу ослободиоцима свог народа. „Бечки листови доносе из Загреба вест, да је Владимир Бан, поручник у аустријској војсци, са гарнизона у Фочи, побегао са 30 војника у Црну Гору и придружио се црногорској војсци. На неколико дана по његовом одласку, послате су пешачке и жандармериске патроле на све стране, али нису могли да их нађу. После се дознало да је официр Србин, прешао са својим војницима Србима границу и отишао међу црногорску војску не могући одолети жељи да се за своје племе бори. Званични бечки кругови потврђују ту вест”.

Генерал Радомир Путник скреће пажњу поштарима да најсавесније обављају свој посао. Писма и друге пошиљке морају да стигну до војника на положајима. „Зато наређујем свим поштарима на бојиштима и у позадини, да дописне карте, писма и друге пошиљке предају примаоцима најсавесније, старајући се да нечитке и непотпуне адресе проналазе на све начине. Нарочито поручујем да се све пошиљке чувају од злоупотреба”.

Само један дан после велике битке на Куманову, дошло је до исто велике борбе на Црном Врху између Куманова и Штипа. Борба се завршила потпуним поразом турске војске. Са наше стране у тој борби је учествовала тимочка дивизија под командом Степе Степановића. „Турака је било преко 40.000, те по томе изгледа да се тамо био повукао и један део турских трупа преосталих са Куманова. После страховитих пораз

на Куманову, Црном Врху и Велесу, појмљиво је што Турци нису имали војске, за одлучну битку на Овчем Пољу”.

Ред се примерно одржава у Скопљу као и у свим освојеним крајевима. Општинску управу у Скопљу чине 4 Србина, 4 Турчина, 3 Бугарина, 1 Грк и 1 Јевреин. „Та управа је углавном из турске владавине. Општински одбор предано ради на одржавању реда. Скопље је имало тада 60 000 душа, али у овом тренутку има близу сто хиљада, јер сем војске налази се много света из околине. Збогови се враћају у караванима. „Жене, деца и старци који су утекли бојећи се српске војске, сретни су што се могу мирно вратити својим кућама”.

Двадесет трећег октобара, *Политика* пише о Призрену. „После заузећа Феризовића један одред треће армије кренуо се ка Призрену. Против њих се окупило више хиљада Арнаута и они су очајно бранили продирање наше војске, али захваљујући јунаштву и истрајности наше војске овај отпор је одмах слоњен. После четвородневне борбе Арнауту су савим потучени и они су се разбегли. Када су у Призрену чули за нашу победу, одмах су најугледнији људи, међу којима је било и Турака и Арнаута, понудили предају Призрена и наша је војска узела ову стару српску престоницу. Одмах је у Призрену уређена српска власт”.

Турска моли Француску и Енглеску да изврше притисак на балканске земље да прихвате примирје. Француска је одговорила „да не може примити таква захтев, а да не наруши неутралност. Наметање примирја балканским државама било би сада заустављање полета њихових трупа и давање турској војсци времена да се прикупи и да већи отпор балканским државама”.

Следећег дана читамо у *Политици* да је „наша храбра војска после дужег отпора ушла у Ђаковицу. У том освајању учествовале су бригада васојевићка и колашинска, а суделовала је и српска артилерија, која је дошла по свој прилици од Призрена. При заузећу вароши није било жртава с наше стране, док су Турци и Арнауту јако страдали. У Ђаковици је ред. Генерал Вукотић је са штабом пристигао у Дечане, где је служено благодарење и молпествије за дуг и срећан живот руског цара, краља Николе и краља Петра”.

Из Бугарске јављају да Цариград само што није пао. После њега очекују да ће се и Једрене предати. „У Софији се сматра, да ће пад Цариграда доћи најдаље прекосутра”.

Каква је ситуација на Косову? *Политика* извештава да влада паника. Са свих страна стижу вести о бежању арнаутског становништва. „Арнауту и Турци, који су пре неколико дана, пред кумановску битку и после ње, као и по-

сле битке код Новог Пазара и Призрена, пожурили ка југу, срели су се већ после неколико дана са бегунцима који су са југа бежали на север после битака код Прилепа и Кичева и тако је настала једна страшна бегуначка мешавина, која уноси страх међу турско и арнаутско становништво. Никако не може да се разабере којим су путем и како Срби били готово у исто време на северу и на југу. Власти су принуђене да употребе енергичне мере да спрече то бежање с једног краја Македоније на други”.

Дели Хроникл има телеграм од свог нарочитог дописника из Солуна, да су тамо отворени сви солунски затвори и маса најокорелијих зликоваца и пљачкаша ударила је на хришћанске и јеврејске радње и домове. Тврди се да је убијена маса немуслимана. Према другом телеграму из Париза, покољ немуслимана у Солуну отпочео је у тренутку када је грчка артилерија почела бомбардовати утврђења. Тврди се, да су и сами турски војници напали на хришћанске и јеврејске куће пљачкајући и убијајући тобоже зато, што су немуслиману јавили грчкој војсци да се Солун не може бранити и с које га стране треба нападати”.

Крајем октобра навелико се причало о паду Цариграда. Тако *Политика* пише, да су Турци изгубили и последњу наду „да ће њихова потпуно деморалисана војска моћи дати отпор савезничким трупама код Чатлаце и да се престоница турског царства, Цариград, може уопште спасти. У Цариграду је настао прави хаос. Свако гледа да спасе прво живот, па затим своје имање. Исељавање у Азију врши се у највећем нереду. Место на броду сматра се као највећа драгоценост. Турска влада немоћна је да одржи ред. Сви покушаји да се становништво задржи од бегства и окуражи од страха, остали су безуспешни. Кад су све мере за одржавање реда исцрпљене, турска влада позвала је посланике страних држава у Цариграду и изјавила им, да судбину своје престонице предају у њихове руке”.

Ужаси у Цариграду. Ретке су вести. „По причању бегунаца из Цариграда, ни најгора анархија не личи на оно што се тамо догађа. Лађа, која је из Цариграда дошла у Констанцу донела је глас, да је у Цариграду отпочео покољ Хришћана. По тим вестима, пљачка је постала општа, а врше се и многе пљачке. Хришћане масакрирају велике трупе Курда, које су стигле у Цариград. Један пуковник, који је стигао пре четири дана у Констанцу прича, да је покољ још тада почео. Цариград је препун Курда и војника, који су побегли са бојишта. Има и око 40.000 рањеника међу којима влада глад, јер нема ко о њима да се стара”.

Крајем октобра односи између Србије и Аустро-Угарске знатно су погоршани због питања изласка Србије на море. Тежиште балканског рата поново се пренело са бојног поља на преговоре у престоницама. „Одлучно држање наше владе у питању изласка на Јадранско Море изазвало је нервозно комешање у тамошњим званичним круговима. Полузванична штампа аустриска представља садашње тренутке као врло опасне по европски мир. Њен главни прекор упућен је на држање Русије, која отворено истиче да Србија мора добити излаз на Јадранско Море.”

Први новембар 1912.г. Политика.
„Арнаути су у сталном страху да неко од њихових шефова не почне какву акцију на своју руку, те тим не натера српске власти, које су према њима биле врло праведљиве и пријатељски расположене, на енергичније мере. У тој зебњи они су сами организовали на све стране патроле и јуре за подстрекачима који се крију овде онде. Нарочито их је заплашило држање Бољетинца, за кога се не зна где је и на коју ће страну. Сада се дознало, да је у селу Бизају, код Призрена и да са собом нема ни 100 другова. Арнаути тога краја су га сами опколили и држе га док не стигну српска одељења да га од њих приме”.

Јуче ујутру је у Скопље стигла је непотврђена вест да је Једрене пало. „Становништво Једрена је тражило од врховне команде или да се преда или да почну офанзиву, јер су намирнице скучене. Турци су јуче покушали испад из Једрена, али су одбијени”.

„Немци који живе у Србији покупили су до сада међу собом и од својих пријатеља у Немачкој преко 25 000 динара за наш Црвени Крст. Заступник Крупове фабрике и немачка фабрика шећера на Чукарици организовала је у својим просторијама болницу са 200 кревата у којој раде лекари немачког Црвеног Крста”.

„После неуспелих покушаја код француске и аустриске владе за посредовање за мир, турска влада се обратила непосредно краљу Фердинанду, да се обуставе непријатељства. Тај корак турске владе је непотпун; Турска се мора обратити блоку балканских савезника, који ће јој поставити захтеве тог блока. Турска мора савезничким војскама предати Једрене, Битољ и Скадар. Без тог услова неће се улазити у преговоре са Турском”.

Шести новембар: „Битољ је после тродневне борбе јуче пао. Битка је завршена потпуним поразом турске војске, која је сад савим уништена у целој Македонији. Битка је трајала три дана. Наше су трупе морале да издрже надчовечанске напоре и претрпеле су велике губитке, али су зато сатрле Турке. Убијено је и рањено око 17.000 турских вој-

ника међу којима има и виших официра. Заробљено је 47.000 војника и официра, али се држи да ће број заробљеника бити још већи, пошто се сазнало да су се многи преобукли и посакривали. Синоћ је г. Н. Пашић добио од Престолонаследника Александра телеграм о паду Битоља. Та вест изазвала је велику радост међу члановима владе”. Следећег дана Ратни Пресбирио из Скопља јавља, да су Турци код Битоља у дивљем бегству. „У Битољ је јуче ушао Престолонаследник на челу своје армије. У вароши су одмах постављене наше власти. Велики део турске војске, заједно са својим старешинама предао се; други мањи део утекао је са бојишта бацивши оружје. Али како апсолутно нема могућности да се турска војска сакрије, нити да утекне из Битоља, то је невероватно да ће још данас бити заробљена целокупна турска војска. У битци је заплењено око 50.000 пушака и преко 50 топова”.

Два дана касније дописник *Политике* из Беча јавља „да је Исмаил Кемал отпутовао из Беча, преко Трста у Албанију носећи прокламацију коју су му дали у Бечу. Он иде да прокламује независност Албаније. Да би брже стигао дат му је засебан војнички брод. Пресбирио је добио извештај, да је Кемал прекјуче отпутовао са 14 арнаутских првака из Трста за Драч, надајући се да ће тамо стићи пре Срба. Он би хтео да Европу стави пред свршен чин”.

Девети новембар. „Нема мира. Јуче није било никакве борбе код Чаталце. Министарски савет Турске донео је решење, да се одбију бугарски услови о примирју и да се рат продужи. Услови за примирје савезних балканских држава били су да Турци напусте све своје европске провинције сем Цариграда”. „Бенералисиму отоманске војске је наложено да преговара са ратујућим странама о промени услова и да о томе извести Порту. У противном продужиће се рат док се не поднесу разложнији и помирљивији услови”.

Грчко ратиште. „Изгледа да грчка влада жели да се дочепа средњег дела Албаније, а нарочито Авлоне. *Трибуна* констатује, да није могуће донети никакво решење о томе. Аустро Угарска и Италија су потпуно сагласне: да Албанија постане неутрална (!) држава”.

Кратко је трајала слога балканских народа. Чим су се велике силе мало консолидовале почело је њихово мешање и посредовање ради остварења сопствених циљева. Нарочито се Аустроугарска ангажовала, јер је неочекивано брзо створена релативно јака српска држава са знатним увећањем територије и Аустроугарски продор према Солуну је морао да рачуна на озбиљну препреку.

Предузето је све да се резултати Првог балканског рата што више умање. Склопљен је Лондонски мир 30. маја 1913. године, на коме је одлучено да се створи Албанска држава, а да Црна Гора преда освојени Скадар међународним трупама.

Први балкански рат је био велики успех мале Србије. Нису на то многи добро и благонаклоно гледали. Дуго то већ траје. До дана данашњег то тиња негде испод површине текућих збивања. Из даљине, али као некад, Аустрија и Немачка гледају да сведу Србију у оне границе у којима је била кад је кренула у Први балкански рат. САД није заинтересована за те ситне потезе, али ако то затраже њени штићеници и савезници, неће се они томе противити, зато се данас у ‘држави Косова’ заносе и прете да ће свести Србију у границе Београдског пашалука. Као да се ништа није променило од пре сто година. Опет велике силе управљају Балканом. Поражени у великим ратовима настављају тамо где су онда стали. Међу балканским народима нема слоге, јер су им елите корумпиране и завађене. Балкан данас не припада балканским народима, он је истурена испостава страног фактора.

За похвалу је сваки покушај да славу прошлости приближимо данашњим генерацијама. Савремен историја на Балкану се понавља. Турска је заинтересована за своје некадашње провинције, Бугарска је данас много ближа Македонији од Србије, Мађарска помиње неке жупаније и баца око на Војводину. Незахвалност на све стране. Македонија тврди да јој главна опасност прети са севера и заборавља да ју је Србија ослободила од Турака, склапа уговоре о вечитом пријатељству са Албанцима, а они им узели већ пола Македоније. Срећан им пут, важно је да су се они заштитили америчким кишобраном од „великосрпског хегемнизма”. Није добро што је Црна Гора данас окренула леђа Србији. Они пријатељство траже међу традиционалним српским и црногорским непријатељима. Црна Гора је признала Косово и ту се свака прича завршава. Нема тог притиска на свету и те силе која би Србију натерала да сличним ствар уради Црној Гори. Шта се то десило с Црногорцима, куд су они то пошли? Како могу живети са таквом срамотом у својој историји?!

Нема друге, морамо обновити историју да не бисмо били понављачи ратова и несрећа. Узоре светле можемо наћи међу нашим прецима и у њиховом подвигу у Првом балканском рату.

Приредио: мр Славољуб Васојевић

СВЕТИ САВА И СТАРА ЦРНА ГОРА

Свети Сава није само најзначајнија личност у српском народу 12. и 13. вијека, он је и једна од најзначајнијих личности тадашње хришћанске Европе. Постоје личности значајне за свој народ, за своје вријеме и за сва времена. Међу ове спада и Свети Сава, први архиепископ српски, оснивач помјесне Цркве Српске, велики Просвјетитељ српског и свих православних словенских народа.

Чињеница је да је он један од најсветијих изданака земље Зете, односно Црне Горе. Родом је са Рибнице, ту гдје је данас Подгорица, а са њим и цијела светородна лоза Немањића. Зато није никакво чудо што је он толико био везан за свој родни

дине, поставивши свога ученика Илариона Шишовића (који је из села Шишовића које припада племену Грађани у Ријечној нахији), за свога наследника у ондашњој Зети, а данашњој Црној Гори. Управо на тој епископији Зетској, односно Митрополији (од времена цара Душана, 1346. г.) заснована је сва самосвојност Зете Немањића, Балшића и Црнојевића, а утолико више Црне Горе, у постцрнојевићком периоду, сабране око цетињских митрополита, нарочито оних из светородне породице Петровића Његоша. Тако је светосавска духовна слобода постала коријен слободарског духа Црне Горе. Зетска светосавска митрополија је уније-

и он је страдао, када је народ разапињан и он је био разапињан. И у она отоманска времена, и у ова новија времена када је дошло вријеме безбожништва у другој половини 20. вијека, када су безбожни људи убијали име Божије, истовремено је убијано име Светога Саве, као његовог живог свједока међу људима. Светосавске прославе и школске славе његоване су у Црној Гори све до 1946. г. када је нова атеистичка, црногорском тлу и духу туђа власт, укинула Светог Саву као школску славу. Укидање Светог Саве у школи значило је радикални заокрет у нашем целокупном образовању, заокрет са катастрофалним посљедицама. Радило се и ради о систематском прогоњењу из просвете Светог Саве, без кога је незамислива не само наша древна просвета него и просвета 19. и прве половине 20. вијека.

Данас можемо чути од оних који већ дуго раде на разарању бића Црне Горе и систематском прогоњењу из просвете Светог Саве да се за Светог Саву није наводно знало у Црној Гори и да је Светог Саву у Црну Гору „увео“ 1856. године митрополит „извањац из Далмације“ Никанор Ивановић, избјегавајући да додају оно Његуш. Митрополит црногорски и брдски Никанор Ивановић - Његуш (рођ. 1825. + 1894. год) потиче од породице која се из Катунске нахије, са Његуша, доселила у Горњу Далмацију (Дрниш). По мјесту одакле потичу презивали су се Његуш. Доласком на службу у Црну Гору митрополит Никанор се потписивао као Ивановић, по очевом имену.

Занимљиво је видјети како су митрополити и владари Старе Црне Горе сматрали Катунску нахију и од када се име Светог Саве слави управо у Катунској нахији, која се сматрала језгром тадашње Црне Горе

Митрополит Петар II Петровић Његош у pjesми „НАХИЈЕ“ о Катунској нахији, одакле су сви владари светородне лозе Петровић Његош, каже: „Ти си мати српске Горе Црне“. А књаз Никола I Петровић Његош у опроштајној ријечи на гробу катунског војводе са Чева Петра Вукотића 1903. године каже: „Катуњани-језгра Црне Горе, као што је Црна Гора понос цијелог Српства!“.

Прва документа о слављењу Светог Саве у Црној Гори, од њеног настанка 1482. године под тим именом, имамо управо у књигама која су штампана 1494. године у Црнојевића штампарији у Катунској нахији, тј. на Цетињу (које по тадашњој административној подјели припада Катунској нахији). У календару Цетињског молитослова за 1494. годину у јануару се слави Свети Сава, у фебруару Свети Симеон Мироточиви и у новембру Свети Стефан Дечански. Вјеровали или не, репринт овог календара је објавила 1994. године Матица црногорска у књизи

Свети Сава и Свети Симеон Српски – илустрација из Празничног Минеја који је 1538. године штампао војвода Божидар Вуковић Подгоричанин

крај и што се његов родни крај, у ужем и ширем значењу, вјековима надахњавао његовом личношћу и његовим дјелом.

Свети Сава је уткан у духовни, културни и народни живот древне Зете, односно новије Црне Горе, која је из ње и на њој израсла и створена. Свети Сава је утемељитељ ове данашње Митрополије Црногорске и приморске. Он је тај који је поставио духовни камен темељац Црне Горе у манастиру Светог Архангела, на Михољској Превлаци код Тивта 1220. го-

ла народни језик у култ и културу самога народа и тиме га сачувала од, увијек пријетећи му, латинизације, од давнина присутном на овим просторима. Из те вјековне светосавске традиције Зетске митрополије настала је и прва штампана књига на словенском југу, звана Октоих.

Све што се догађало са нашим народом кроз протеклих 8 вјекова, све се то догађало заједно са светим оцем нашим Савом. Када се народ радовао и он се на небесима радовао, када је народ страдао

под насловом „Пасхални циклус Ђурђа Црнојевића“.

У наслеђу наше културне баштине, Војвода Божидар Вуковић Подгоричанин и његово дјело, представљају изузетну појаву. Најљепша богослужбена књига и примјер графичког занатства овог периода јесте Зборник — Празнични Минеј, чије је штампање почело 11. јуна 1536. а завршено 19. јануара 1538. године. Ову књигу је војвода Вуковић штампао на пергаменту и поклонио манастиру Хиландару. На њој је радио јерођакон Мојсије из Будимља. Она је украшена управо илустрацијама на којима су Свети Сава и Свети Симеон Српски и Свети Стефан Дечански и Свети Никола

Није тешко закључити да од оснивања Црне Горе 1482. године, Црнојевићи и Петровићи Његоши славе ове светитеље. Треба погледати само државне календаре који су штампани на Цетињу у Његошевој књигопечатњи па све до Првог свјетског рата, као и оне које је издавала краљевска Влада у емиграцији 1918. и 1920. Из њих се види да се прославља Свети Сава у континуитету и да се ту није промијенило ништа од настанка Црне Горе.

Из светог предања Законог правила Светог Саве несумњиво је израсла и Стега а потом и Законик Светог Петра Цетињског, уграђен у темеље Петровићке и данашње Црне Горе

Црква Св. Саве у Његушима

Интересантно је примијетити да је Химна Светом Сави прва и најдуговјечнија химна у историји Црне Горе. Сва дјеца у Црној Гори су прослављала Светог Саву и пјевала школску химну. Свети Сава је био празник који су сви празновали од малог до великога, од старца до дјетета на челу са краљем и господарем Николом I. који је написао пјесму Светом Сави 1912. године коју су дјеца у школа-

ма на Цетињу рецитовала у част Светог Саве.

У Катунској нахији постоје два храма посвећена Светом Сави. И данас се Петровићи Његоши сахрањују пред храмом Светог Саве на Његушима који је подигнут у вријеме књажевине Црне Горе 1886. године. Храм Светог Саве који се налази и у селу Крањи До (Подбуковица) у Њеклићима је подигнут такође у вријеме књажевине Црне Горе 1892. године.

Када се направи анализа броја храмова и манастира посвећених Светом Сави по појединим епархијама Српске православне цркве, из актуелног Календара Српске православне патријаршије, долази се до закључка да управо најећи број (12+1) имамо у Митрополији Црногорско – приморској чије је сједиште на Цетињу а то су: Манастир Савина - Херцег Нови, Манастир Светог Саве – Савина Главница - Грбаљ, храм Светог Саве у Манастиру Градиште - Паштровићи, храм Светог Саве – Његуши, храм Светог Саве - Крајни До, Њеклићи, храм Светог Саве – Тиват, храм Светог Саве - Клинци, Луштица, храм Светог Саве – Херцег Нови, храм Светог Саве – Морињ, храм Светог Саве – Ђенаши, Паштровићи, храм Светог Саве – Крстац - Паштровићи, храм Светог Саве – Фрутак-Даниловград и порушени храм Светог Саве - Годиње, Црмница.

Све ове неспорне чињенице нам говоре да су управо Свети Сава заједно са Светим Симеоном Мироточивим и Светим Стефаном Дечанским уграђени у темеље Старе Црне Горе чије је сједиште управо било у Катунској нахији на Цетињу. Велика је срећа и благослов Божији, што је дух Светог Саве тако дубоко уткан у душу и биће Црне Горе. Никаква зараза, па ни ова „дукланска“ није била у стању нити ће бити у стању, да избрише Светог Саву из народне душе, нити да га из ње истисне.

Свечана пјесма у славу Светог Саве - прва и најдуговјечнија химна у Црној Гори

На почетку историјата химни у Црној Гори стоји школска химна или свечана пјесма у славу Светог Саве, првог српског просветитеља, која је извођена на Цетињу четрнаест година раније од државне химне Књажевине Црне Горе.

Свети Сава као просветитељ званично почиње да се слави у Црној Гори као школска слава 1856. с појавом првих школе. Зато се у народу каже: „Свети Сава - школска слава“. На школским свечаностима ђаци су пјевали своју „Химну Светом Сави“.

О првој прослави Светог Саве као школске славе 1856. године свједочи писмо учитеља Филипа Радичевића, у коме пише сљедеће: „Свечана служба у цркви са више свештеника и ђаконом, потом обучени иду у школску салу, за које вријеме слави се процесира са звоњењем звона пјевајући тропар Светог Саве. Школска сала декорисана је сликама књаза Данила и књегиње Даринке. Узвишено постоље за господара и књегињу, а поред тога на другом асталу спрам иконе Светог Саве освјећење водике које свештенство обавља. Иза тога држи говор најбољи ђак, по свршетку кога пјевају укупно ђаци: „Ускликимо с љубављу Светитељу Сави, Српске цркве врховној светитељској глави, итд. I послјије овог пјевања из руке књаза Данила награђује се најбољи ђак... (Братство, 12-13, Београд, 1908, стр. 63-64).

У броју бр.5 од 2. фебруара 1902. године „Глас Црногорца“ је прославу на Чеву овако забиљежио: „Пошто је одстојана св. Литургија коју су служили: Крсто Вукотић и Лука Николић ђаци су се пјевајући химну Св. Саве, вратили у школу. Светосавској прослави присуствовали су мјесни главари и мноштво народа из четири општине“

Државни празник – дан Светог Саве свечано је обиљежаван и у Краљевини Црној Гори. Краљ Никола и као пјесник је дао допринос обиљежавању прославе пред Савиндан 1912. године написавши дугу и поучну „Пјесму Светом Сави“.

Данас, нажалост, ђаци немају своју школску славу ни химну, а прву и најдуговјечнију химну у Црној Гори могу чути само на свечаностима које приређује Православна црква у сарадњи са црквеним општинама.

150 ГОДИНА БОГОСЛОВИЈЕ НА ЦЕТИЊУ (1863-2013)

Протекле године прославили смо 150 година од оснивања прве средње школе у Црној Гори, а уједно и прве црквене школе код нас – Цетињске богословије. Трајање које је вриједно пажње. Нема много просветних и културних институција у Црној Гори, које су старије од Цетињске богословије. Можда, рецимо, Српско Пјевачко Друштво „Јединство“ из Котора 1839.г., које ће, ако Бог да, ове године обиљежити 175 годишњицу постојања. Или нпр. „Српски буквар“ кога је Његош штампао на Цетињу 1836.г. То је једно од првих нововековних штампаних црногорских издања, које је свакако вјековима млађе од богослужбених књига из штампарије Црнојевића, с краја 15.вијека, - у чијим се црквеним календарима налазе Свети Немањићи (Свети Сава, Свети Симеон, Свети Стефан Дечански ...). Него да се вратимо Цетињској богословији...

Веома занимљива чињеница је да се Црква у Црној Гори, крајем 18. и почетком 19.вијека, труди и успјева да оснује високошколску установу, управо у ери просветитељства која на Западу доноси разлаз и конфронтацију између школства и Цркве. Ако је у западним земљама појам просвете и развоја интелектуалног образовања почињао, између осталог, на једном снажном отклону од Јеванђеља и уопште црквеног предања, овдје у Црној Гори, најприје Црква сама, а потом црквена лица у снажној спреси са државом, доносе зачетке савременог школства. Данас живимо тренутке у којима Црна Гора заборавља своје просветне корене који су ћирилични и црквени (Миротављево јеванђеље, Ободска штампарија, Његошева штампарија на Цетињу, Цетињска богословија), па ето, да се мало подсетимо...

Још је 1784.г., у вријеме своје епископске хиротоније у Сремским Карловцима, **Свети Петар Цетињски (1784-1830)** поручио руском царском двору да је спреман, уз руску помоћ, отворити „барем једну школу на Цетињу“. По овом питању цетињски Светитељ се 1805.г., дописује са Доситејем Обрадовићем, човјеком коме ће поћи за руком да у Београду отвори Богословију 1810.г. Међутим, ова настојања црногорског владике нијесу остварена за вријеме његовог земног живота, па је под његовим надзором, умјесто модерне школске установе, почетком 19.вијека, при Цетињском манастиру, радила импровизирана школа која је будуће свештенике обучавала основној писмености и општем образовању. Такву школу је, између осталих, похађао и млади Његош.

Његош (1830-1851) је био најбољи ученик Светог Петра, како у овом манастирском училишту, тако и у другим, тада доступним школама (школа на Топлој и у Савини; школска обука код учитеља Симе Милутиновића). Када је наслиједио свога стрица на владичанском трону, Петар Други је усавршио рад основне школе при Цетињском манастиру, вратио је штампарију

на Цетиње, и у њој, поред других издања, штампао и „Српски буквар-ради учења младежи црквеном и грађанском читању“. Ипак, ни он није успио да организује рад школе која би била налик оним богословијама у Карловцима и Београду.

Послије њега, и **књаз Данило (1851-1860)** се носио мишљу да отвори један средњошколски завод са циљем образовања будућих свештеника, учитеља и државних чиновника, али је реалност његове владавине довела до тога да се оловна слова штампарије владике Рада, у недостатку оружане муниције, претпајају за ратне потребе.

Тек је **књаз Никола (1860-1918)** уз помоћ архимандрита Нићифора Дучића и будућег митрополита Илариона Рогановића, омогућио услове да почне са радом Привремена Богословија на Цетињу, године 1863. Она није радила ни пуну школску годину, због тешких објективних околности, али је имала своје полазнике и наставнике, па њу основано сматрамо почетком богословског школства, и уопште почетком високог школства, на Цетињу и у Црној Гори.

Касније, 1869.г., обновиће се рад Богословије (и поред ње исте године почеће рад тзв. Женског, Дјевојачког института), која ће радити до 1876.г. Њен рад ће престати нагло услед великих ратних операција Црногорско-турског рата 1876-1878. Ова школа ће радити мало на Цетињу, а мало у Острошком манастиру. У фебруару 1872.г. наставници и ученици ове школе основаће књижевно-просвјетно друштво „Црногорски борац“, под образложењем: „Црногорац је вјечити борац за крст часни и слободу златну...на част и славу себи и васколиком српском народу“. **Један од предмета у тој школи који се односи на учење матерњег језика, звао се – Српски језик. Наравно, име тога предмета, у јединој богословској школи Књажевине (а послјије и Краљевине) Црне Горе, није се мијењало сво вријеме до Првог свјетског рата – било је остало – Српски језик. Тако је и данас у обновљеној Цетињској богословији.**

Послије рата, у периоду од 1887., па све до Првог свјетског рата, на Цетињу ради Богословско-учитељска школа. Према доступним подацима, изгледа да је ову школу, у току скоро три деценије, завршило близу 200 кандидата. Од њих је стасао велики број истакнутих носилаца црквеног, јавног, друштвеног, политичког и културног живота Црне Горе – током 20.вијека. Међу њима је и потоњи митрополит Црногорско-приморски Данило Дајковић (1961-1990). Године 1891., ученици другог и трећег разреда ове школе покренули су часопис „Цетињски богословац, лист за књижевност“, чији је мото био Његошев стих: „Благородством Српство дише“.

Трудом и настојањем митрополита Митрофана Бана, у времену послјије обнове Пећке Патријаршије (1918-1920), Цетињска богословија обнавља свој рад, овај пут као

једна од пет богословија Српске Православне Цркве. Како рекосмо, њену обнову и активно укључење у просветни систем СПЦ, максимално је помогао Митрофан Бан, пишући велики број дописа Св. Синоду СПЦ, бринући о материјалним условима рада ове школе, и коначно предлажући, по први пут, ново име Цетињској богословији: „Богословија Светог Петра Цетињског“. Ово је нарочито интересантно с обзиром на нама савремену идеолошку и ненаучну пропаганду која хоће да нас убједи како је Митрофанов пристанак на уједињење Пећке Патријаршије, био један „инцидент пред крај живота сенилног и немоћног старца“. Документа о обнови рада Цетињске богословије (1921-1944), говоре управо супротно: стари владика је добро знао шта ради и радио је то усрдно и успјешно.

1941.г., почетком Другог свјетског рата, Св. Арх. Синод СПЦ је привремено распустио рад свих богословија. Цетињска богословија је крајем 1943., и почетком 1944., на кратко, организовала свој рад ради могућности да ученици завршних разреда од прије рата, положи свој матурски испит. Крајем 1944.г., доласком „ослобођења“, насилно је прекинут рад богословије.

У вријеме комунизма, у Црној Гори је неко вријеме радила тзв. монашка школа, која је била смјештена у Острошком манастиру. Тек 1992.г., трудом Високопросвјетног митрополита Амфилохија и његових сарадника, обновљен је рад Богословије на Цетињу. Ова обновљена богословска школа ради преко двије деценије. До данас је изњедрила 17 генерација свршених богослова од којих су многи управо свештеници у Црној Гори, али и у бројним епархијама широм јурисдикције СПЦ.

2013.г., по много чему је туробна и депресивна, када је у питању живот нашег народа, живот наше Цркве. Овдје мислим како на економску ситуацију која доводи до лажи, глади и отимачине, тако и на одређену духовну посусталост која се види и у стању у коме се налазе наше косовско-метохијске светиње, али и у бројним посрањима које имамо као друштво, као култура и као Црква. Ипак, ово је година неколико важних јубилеја: 1700 годишњице Миланског едикта (који је дао снажан замах црквеној мисији); 300 годишњице градње цркве Св. Спаса на Топлој (која је родила школу у којој се учио Његош); 200 година Његошевог рођења (рођења човјека кроз кога смо сви проговорили и до данас говоримо); 150 година Цетињске богословије; 100 година од окончања Првог балканског рата (прве и посљедње историјске прилике када су сви балкански православни народи дјеловали уједињено - и наравно, побиједили непријатеља)... и тако редом, све саме побједе у безизлазу, све сами неочекивани дарови након вјекова страдања, све сами подсетници на истину: „Ако је Бог са нама, ко ће против нас“?

*Ректор Цетињске богословије,
јеројереј сиварфор Гојко Перовић*

ВОЈВОДА МИНА РАДУЛА РАДОВИЋ

Мина Радовић, син кнеза Радула, је први војвода у братству Радовић и у Морачи уопште, после војводе Богића Морачанина. Он је ту титулу стекао својим јуначким подвизима, а народ га је признао за великог јунака, главара и човека. Поред војводске титуле Мина је био и црногорски сенатор и судија брдскоцрногорски. Војвода Мина је опеван у многим епским песмама. Његов живот је описан у неколико драма и историјских романа, разној стручној литератури и чланцима, као и у другим литералним делима. Чак постоји написан сценарио за снимање филма о његовом животу, али та идеја, иако је била пред реализациом, није остварена због дешавања током деведесетих. О војводи Мину постоје многа сведочанства у историјској документацији, тако да се може рећи да је једна од најдокументованијих историјских личности код Срба у Црној Гори па и шире. Имајући све то у виду овде ћу покушати да у први план истакнем оне чињенице које су мање познате у историјској литератури, а које су сачуване у нашем породичном предању, а док ћу оне које су у историјској литератури више описане само напоменути.

Војвода Мина Радовић је рођен 24.11.1777. године у Барама Радовића, Доња Морача, од оца кнеза Радула Ивана Радовића и мајке Данојле Петровић, кћерке (или унукe?) кучког војводе Радоње Петровића. Његово рођење и детињство пада у време када је у Морачи започео жешћи сукоб с осционим представницима турске власти у Колашину, који су господарили тим градом и околним српским племенима, а који су чинили злочине и зулуме над српским становништвом убијајући га на врло суров начин, вешајући га и набијајући га на колац, као и палећи, рушећи и пљачкајући њихову имовину. Међутим, Морача је у то време била стециште људи који се нису мирили са турском влашћу, тако да је у њој увек било оних који су окупљали народ, водили га кад затреба у борбу и својим јуначким подвизима утеривали страх у кости Турцима и исламизираним Србима, који су подржавали турску власт. У томе су нарочито предњачили Радовићи, из чијег братства су потицали најзнаменитији морачки кнежеви. Морачани никад нису остали дужни Турцима, па је Мина још као дете био сведок крваве освете морачких јунака над њима, који, палећи им куле, убијајући их и пленећи стоку, су при том чинили чуда од јунаштва. Све је то оставило великог трага у души младог Мине.

Када је Минин отац, кнез Радуле, убио колашинског бега Ибра Ђурђевића

по савету Петра I он се преселио, са свог имања и куће која се налазила у Рудом Пољу на Барама у Доњој Морачи, у Горњу Морачу на напуштен читлук Мушовића у селу Бојићи. Међутим, кнез Радуле ни ту није имао мира. Колашински Турци су стално вребали да га убију. То им је успело после шест година, сачекавши га у заседи код његове куће, када се враћао са синовима из горњоморачког села Трновице, са славе побратима Дуловића. Убиство је организовао колашински бег Хасан Мекић, који је и лично предводио убице. Том

Војвода Мина

приликом Мина је био рањен. Он је тада имао шеснаест година. Тада се он са братом Јованом одао четовању да би осветио оца. Када су Турци убили Јована, брата Мининог, захваљујући издаји Марјана Пешића са Планинице, Мина са осталим Радовићима организује освету и убије девет Пешића на Планиници. После ове освете Мина се вратио у Горњу Морачу, где је са мајком живео на имању које је владика Петар I дао његовом оцу, али је често долазио у Доњу Морачу нарочито у манастир код архимандрита Аксентија Шундића.

Мина је од ране младости показивао пркос и храброст према турској власти. Тако је једном приликом на сабору Доњоморачана, који се одржавао на Петровдан, на планинској равни у Бистрици испод Рогођеда, исказао велики пркос према Хасан-бегу Мекићу. По обичају на овај сабор су долазили и Турци из Колашина, на челу са бегом, како би уједно погледали своје читлуке. Погибиом кнеза Радула Радовића као вође Морачана, престао је скоро сваки њихов

озбиљнији отпор Турцима. Било је неких појединачних сукоба, али организованог отпора није било, тако да су Турци у том периоду били слободнији да дођу у Морачу. Овај пут су Турци дошли са Хасан-бегом Мекићем на челу, а дочекао га доњоморачки кнез Рашко Радовић који се бринуо да бегу буде све потаман. Али Турци не би били Турци када не би показали своје насилничко понашање и нечасност. Неки Турци се ухвате у коло и почеше непристојно дирати морачке девојке, које у плачу бежаху из кола. Када ово виђе Милош Дрљевић, који међу присутним Морачанима показа највећу храброст, љутито приђе Хасан-бегу и рече му да су његови Турци без образа, и да на част морачких девојака ударају, и да ако не престану да ће крв пасти. Ове речи Милошеве Хасан-бега наљутише, и бесан што се неко од раје усудио да се буни, скочи на ноге и љутито нареди кнезу Рашку да Милоша веже за дрво, при том претећи да ће Морача страдати ако то не уради. Бег рече да ће Милош ту остати везан док он не каже да га одвежу. Кнез Рашко немаше куд, јер је народ био голорук, а Турци који су дошли са Хасан-бегом осииони и крволочни. Милош се није опирао свестан да би његов отпор изазвао крвопролиће али на штету морачке раје. Тако везан био је изложен врло јаком сунцу, што је код њега после извесног времена, изазвало јаку мучнину, као и жеђ и опекотине по лицу од јаког сунчевог пржења, али је све то трпео. Међутим, однекуд се појави Мина Радулов Радовић са чобанима, и кад виђе у мукама Милоша Дрљевића, приђе му и извади ножић како би му пресекао везе. Али Милош се брањаше говорећи му да му не дреши везе јер би могао страдати ако то учини. Међутим, Мина га не хтеде слушати, него му пресече конопце и ослободи га, говорећи му да бегу у шуму. Милош послуша Мину па заједно побегоше у Мрчаву. Од овог дана Милош се одметнуо у хајдуке. Највероватније би Турци Милоша ставили на тешке муке а можда и убили, јер су на њега били кивни одавно, и сумњали да подбуњује рају против њих. Тако Мина спаси главу Милошу. Када Хасан-бег чу да је Милош утекао у шуму, а да га је Мина ослободио, љутито упита кнеза Рашка, како је могуће да се Мина усудио да му пркоси и да ослободи Милоша. При том му рече да су сами себи смртну казну пресудили. Кнез Рашко покуша да смири бега молећи га да се сабор мирно заврши и говорећи му да је Мина сироче од шеснаесте године, и да ништа није лоше мислио када је ослободио Милоша, а да су обојица добра раја и да нису хајдуци. Зачујен како се Мина

усудио да му пркоси, даде Рашку бесу да неће Мину дирати већ само хоће да га види. Када Рашко позва Мину он из шуме изађе и дође пред бега. Гледа бег Мину, младог момка, и пита га зашто је одвезао хајдука. Мина не хтеде лагати већ рече да није могао гледати како се Милош мучи везан. Тада бег рече Мини да може слободно да иде јер је дао бесу, али да види да ће Мина бити вођа морачких хајдука и велике муке задати Турцима.

Убиства предака, рођака, оца и брата од турске руке урезала су се дубоко у сећање младом Мини и очеличила га за борбу и освету. Нарочито је био киван на Хасан-бега који је предводио убице његовог оца. Хасан-бег Мекић је у то време био глава Колашина и највећи зулумћар српски и озлоглашени насилник који се свирепо обрачунавао са свима онима који су се одупирали његовој власти. Он је једини био овлашћен од скадарског везира да прикупља харач од Мораче и Роваца, ради чега је често долазио у Морачу са турским заптијама. Мина је са морачким првацима решио да се освети овом српском крвопији. Међутим, то није било лако остварити јер је Хасан-бег Мекић био доста опрезан према Морачанима, и плашио се освете за убиство кнеза Радула Радовића, па је залазећи у Морачу водио са собом бројну пратњу харачлија. Исто-времено увек је узимао таоце, биране Морачане, које је слао у Колашин за време боравка у Морачи. Поводом тога Мина је иницирао састанак у манастиру Морачи са архимандритом Аксентијем Шундићем, прваком из Горње Мораче Мијатом Дуловићем и прваком из Роваца Рецом Даничићем, где је разрађен план како ликвидирати Хасан-бега Мекића.

Убрзо после договора морачких првака, средином августа 1798. године, Хасан-бег је дошао у Доњу Морачу са тридесет колашинских бегова и ага да купи харач. Одмах је купио 12 бираних Морачана из разних братстава и отпремио их за Колашин као таоце који ће у колашинском затвору остати све до његовог повратка из Мораче. Заноћили су у селу Раичевинама код некога Ђеке Ракочевића. Кад је Мина сазнао да ће Хасан-бег доћи у Доњу Морачу са колашинским диздаром и агама да купе харач, одмах је дошао у манастир. Хасан-бег је био познат као врло лаком на новац, па рачунајући на то Мина се у саму ноћ упути у Раичевине код бега, како би га наговорио да са њим дође у манстир, где се налазио прикупљени новац из Мораче и Роваца, па да га само за себе узме. Мину је Хасан-бегова пратња пропустила до бега, који се у кући налазио сам, сматрајући да је донео харач. Он је Хасан-бегу рекао да се прикупљени новац из Мораче и Роваца

налази у манастиру, али да га он није донио, јер је хтео да Хасан-бег тај новац задржи за себе, с тим да њему, Мијату и Реци да један део. Бегу се ова идеја свидела, па не слутећи превару, пристаде. Још прије зоре, како их не би приметила бегова пратња, Хасан-бег на коњу а Мина пјешке, упуте се к манастиру Морачи. Кад су дошли на један брежуљак више Пастирице на домак манастира Мина убија Хасан-бега. Смртно погођен бег је пао с коња, а Мина му оштрим ханџаром осижече главу, узме оружје и појаше бегова коња па сам продужи манастиру. Ту су га као јунака, који је убио највећег крвника Мораче, с радошћу дочекали Мијат Дуловић и дружина. Одатле је са њима одмах продужио ка Ровцима. Кад су стигли у Јасенову, село западно од манастира, дочекаше их Ровчани са својим војводом Рецом Даничићем, јер се предвиђао јачи сукоб са Турцима. Када су Ровчани угледали Хасан-бегову главу у рукама Мине Радовића настало је велико весеље и одјекнули су плотуни у знак призања за јуначку освету. Кад су Турци у Раичевинама чули ровачке плотуне и установили да међу њима нема Хасан-бега, одмах су схватили да Морачани и Ровчани славе његову погибију. Чим су сазнали да је бег убијен и посечен, одмах побегну са Раичевина преко Равни ка Колашину.

После убиства Хасана Мекића, Мина и Мијат Дуловић из Роваца преко Жупе никшићке оду на Цетиње. Мина је јахао на Хасановом бијелцу и са собом носио Хасан-бегову главу. Владика Петар I их прими лепо и честита Мини за овај велики успех. Он је Мину том приликом, одликовао са златном медаљом руског императора и поставио за морачког војводу.

После овог догађаја, Морачани нису више никад плаћали данак Турцима, нити су Турци више к њима долазили, те се тако Морача дефинитивно одметну од Турака и постаде слободна присајединити се Црној Гори. Она се од овог догађаја стварно ослободила турске контроле, али тек 1820. године рачуна се као црногорска територија.

На скупштини за избор судија одржаној на Цетињу 1799. године војвода Мина је постављен за судију у Морачи. Као судија се истицао строгом праведношћу, јер је судио по правди свакоме: најсиромашнијем као најбогатијем, најдаљем као најближем из своје родбине. Поред војводства и сталног судије морачког, војвода Мина је био и сенатор црногорски и брдски.

Када је Карађорђе 1809. године пошао са војском да ослободи Стару Србију, војвода Мина је то одмах дознао и образовао одред од 80 најбољих Морачана и са њима пошао у помоћ Карађорђу. Кад су се срели на Сјеничком Пољу, Карађорђе их је лепо примио. Тај сурет

је описао Т. Катанић у „Правди“, где каже и ово:

„На челу Брђана дошао је млади војвода Мина Радовић из Мораче. Ођевен у најлепше војводско одело, са сјајним токама на грудима и сребреном сабљом о куку, војвода Мина се сретне и поздраве са Карађорђем и крене да му пољуби руку. Али га Карађорђе предусретне рјечима:

- Нећемо тако, војвода, него да се пољубимо и загрлимо као браћа и другови, јер си ти прије мене почео! -

Велики допринос је војводе Мине у битци у Морачи 1820. године у којој је поред војничке неустрашивости показао и задивљујући степен способности у вођењу битке. Победа у Морачи је плод Минине војне стратегије.

Када је 1830. године Смаил-ага Ченгић напао ускокка села и том приликом посјекао ускокког капетана Петра Стеванова Вујачића и још шеснаест Ускока и Дробњака, Ускоци и Морачани реше да ову погибију освете. Прилика за то им се пружила идуће године када нападају турски караван у Буковичкој Гори, где су посекали 25 никшићких Турака. У овом окршају војвода Мина Радовић је убио чувеног барјактара Османа Скочића.

Војвода Мина Радовић у подухвату Петра II Његоша да се освети крвнику Смаил-аги игра једну од главних улогу. Својом личном подршком и помоћу Морачана допринео је извршењу освете. Прво су се Петар II Његош и војвода Мина договорили да се освета над Смаил-агом Ченгићем изврши у Дробњаку, у којем је Смаил-ага имао читлуке и редовно их обилазио. Ради тога војвода ступи у контакт са дробњачким првацима: Ђоком Маловићем, Мирком Алексићем, Шујом Карацићем, Новицом Церковићем и Петром Кршикапом и са њима сачини план убиства. Задатак дробњачких првака је био да Смаил-агу и његове харачлије лепо угосте, и да не дају најмањи знак сумње њихове непокорности, док не стигне чега Морачана. Када је војвода Мина од Дробњака добио поруку да је Смаил-ага Ченгић стигао са око 500 харачлија на Мљетичак, скупи чету, од око 250 Морачана (међу њима је било Ровчана, Пипера и Бијелопавлића), и крену у Дробњаке. Пут је водио преко Рзаче и планина Јавора и Лоле. Ноћ је била олујна, са много кише и муња. Негде пред зору чета Морачана је стигла на Мљетичак. Ту им се придружило нешто око 150 Дробњака и Ускока.

Турци су чврсто спавали, после обилне гозбе коју су им Дробњаци приредили, у шаторима у логору који се налазио на Мљетичку, не слутећи шта им се спрема. Војвода Мина Радовић распореди борце око логора, претходно одредивши ко ће кога напасти. Тако је

одредио Риста Јанкова Дуловића, који је био најбољи стрелац међу Морачанима, да убије Смаил-агу Ченгића, када овај искочи из шатора на нишан. Па кад војвода Мина даде знак Морачани, Дробњаци и Ускоци запуцаше на Турке у логору. Смаил-ага Ченгић искочи из шатора тражећи коња да узјаше. Међутим, његова два коња је пре тога један Дробњак везао у букагије, тако да је узјахао првог коња који му се при руци нашао. Изашао је на један бријег и викнуо:

„Ха! Ко је Турчин напријед! Мало је Влаха!”

Тада је Ристо Дуловић пуцао у њега (*У њом шренућку је још неколико њих љуцало у Смаил-агу, ње се касније сјорило ко за је убио. Међу њим, ушврђено је да је Смаил-агу убила љушка „синцирлија”, којих је у освештичкој војсци било само две, и њо Ристи Јанкова Дуловића и неког Ускока Јакића, који у шренућку Смаил-агине љоџибије није био у његовој близини.*) и погодио га у потиљак и ага паде мртав. Када су Турци видели да је Смаил-ага погинуо наста пометња међу њима. Тада војвода Мина нареди јуриш и Морачани, Дробњаци и Ускоци улетеше у логор и наста сеча Турака. Убијено преко 80 харачлија. Ипак, велики број Турака је успео да се спаси бекством међу којима је био и озлоглашени српски крвник Баук. То није смело да се дозволи, јер је морачка војска била бројна. Највероватније је сама смрт Смаил-аге задовољила заверенике тако да није било гоњења разбијене турске војске. Без обзира на ову чињеницу беше то велика освета за пораз на Грахову где је, поред девет Његошевих рођака, изгинуло доста Црногораца.

У нашем породичном предању је остало забележено да су се приликом ликвидације Смаил-аге Ченгића, неки дробњачки главари невитешки понели. Када су ти главари схватили да је Смаил-аги дошао крај, јер је силна војска Морачана стигла на Мљетичак, хтели су за себе да из његове погибие извуку највећу корист. Знали су колико црногорском владици значи његова ликвидација и шта она лично њима доноси. Иако је војвода Мина, који је већ дуже времена био црногорски војвода и учествовао у многим бојевима и од стране владике Петра II био одређен да води акцију, Дробњаци су покушали да наметну Новицу Церовића. Па је око тога дошло до препирке Морачана и Дробњака. Тада је војвода Мина запретио да ће да повуче Морачане што је уплашило Новицу Церовића, те је замолио Мину да то не чини, јер је је ово јединствена шанса да се српски крвник убије, не споривши Минино првенство. Такође, када је требало одредити најбољег стрелца, који ће убити Смаил-агу Ченгића, Дробњаци су покушали да намет-

ну свог човека, али војвода Мина је за тај чин одредио најбољег стрелца у војсци Морачана, Риста Јанкова Дуловића, који је тај задатак и извршио. За време боја и после њега, дробњачки и ускочки прваци су се утркивали ко ће мртвом Смаил-аги Ченгићу одсећи главу (*Мирко Алексић је мртвоме Смаил-аги одсекао главу и сјрџао у љур чакшира како је неко дружи не би зрабио и за себе славу љиџрабио*) и покупити његово оружје и коња, како би се са тим трофејима показали пред владиком Петром II и за узврат добили разне титуле и привилегије. Како би се додворили Владици, оклеветаше великог ускочког јунака Петра Кршикапу да му није хтео послати Смаил-агину пушку. Увређени Владика посла перјанике да Кршикапу убију и поред Мининог одговарања. Сплетке су допринеле да Владика затражи од архимандрита манастира Мораче, Димитрија Радојевића, да му доведе Смаил-агиног коња, којег је овај за себе оставио. Архимандрит се наљутио и коња гурнуо низ литице код манастира, где се налази водопад Светигора.

У седамдесетој години живота, 1847. војвода Мина је посјекао на Семолу, морачкој планини, озлоглашеног турског јунака Мумина Тицу, који је са четом Турака из Колашина нарочито дошао да нападне војводу Мину у намери да га убије и посјече. Место на коме је убио и посјекао овога озлоглашеног Турчина прозвало се Муминова Бара.

По предању, када је 1858. године силна турска војска из Босне и Херцеговине кренула на Црну Гору, књаз Данило је послао писмо старом војводи Мини у којем је тражио и помоћ Морачана. Војвода Мина скупи једну чету Морачана и крену пут Грахова где се налазила црногорска војска која је решила да ту застави Турке. Морачани у Грахову стигоше у ноћ у очи битке. У овој битци Црногорци су жестоко поразили Турке. После битке војвода Мина је добио орден од књаза Данила за заслуге Морачана у овом боју. Три дана после ове битке, а по повратку у Морачу, умире војвода Мина у осамдесет првој години живота. Сахрањен је у Горњој Морачи на гробљу званом Дубље. Потомци Минини су на Јаворју 1939. године подигли спомен костурницу. Овде треба додати и ово, да је Мини признат велики његов допринос за ослобођење Мораче и Колашина од Турака и после Другог светског рата, па му је за то признање подигнут заслужени споменик у Морачи (1982) на месту где је 1798. године убио Хасан-бега Мекића, последњег турског зулумћара и харачлију.

Војводу Мину су много ценили главари и прваци из осталих племена Црне Горе и Херцеговине. Познавали су га и сви они који са Мином чине у његово

време најизразитије ствараоце историје црногорске. Бесмртни Његош још за живота Минина износи га као пример и назива га „кавалиром и витезом“ и упоређује га са Марком Краљевићем, Карађорђем и другим.

Војвода Мина је био један од ретко писмених главара црногорских и брдских свога времена. Он је био и једини писмени сенатор у Сенату Владике Рада. По документима која се налазе на Цетињу, сви сенатори, и председник Сената војвода Стеван Перков Вукотић место потписа стављају крстове, а војвода морачки, Мина Радовић, се потписује красним рукописом. Он је све до двадесете године живео у близини манастира Мораче, одакле се ширила писменост, а у томе му је највероватније помогао и деда поп и кнез Иван Радовић. Војвода Мина је поред своје природне обдарености, као писмен човек за оно време могао мудро руководити својим племеном. Он је већ у двадесетој години војвода, судија и сенатор, а то су високе дужности које су Црногорци у оно време имали. Војвода Мина је радио много на усавршавању свога знања. Он је један од претплатника на српске књиге и часописе у време Његошево. Био је претплатник на Вукове књиге.

У току живота рађаван је осам пута у борбама са Турцима. Имао је импозантан изглед: висок пуна два метра, стасит и леп. Лепо се носио и имао најбоље коње. Од оружја је пасао и на себи имао: криву сабљу, која је била попут гудала; кубуре, цефердар, лазарију са четрнаест сребрених карика, танчицу или латинку, коју је носио према приликама, а о грлу златну колајну на ланцу. Код куће је носио сељачко одело, а у бојевима свечано – најлепше, које је и на свечаностима носио.

Војвода Мина је био ожењен од Ђиласа, огранка Војиновића, из Никшићке Жупе. Име његове супруге није остало сачувано у нашем породичном предању. Мина је са њом имао два сина: Стефана и Јована, који је као и Мина био морачки војвода.

Минини унуци и прауници су после 1878. године за своје презиме узели Војводић (презиме Војводић је више наметнула средина, него што су то Минини потомци сами хтели), осим Мининог праунука Мијајла Савова (мој чукундеда). Он се из Мораче иселио 1878. године у Премћане у Потарју, када су Минини потомци за презиме истицали Радовић а не Војводић и за своје презиме узео Морачанин, а не Војводић. Мијајло се са презименом Морачанин доселио из Премћана у Велику Жупу код Пријепоља.

ДРУМОВАЊА СИМА САРАЈЛИЈЕ

Врело поподне 13. августа ове двијехиладите, последње године другог миленијума. Сједимо у хладу боровине поред спомен-чесме у Бијелој Земљи, надамак Ужица. Танак млаз воде слива се у коританце а његов жубор се губи у буци возила са оближњег прометног пута који од Ужица, преко Златобора, води ка Приморју. Први пут сам у овом истом хладу сједио прије равно једанаест година а као да се десило јуче. Једино је драстично промијењена околина: унаоколо је никло читаво насеље раскошних кућа и викендица, па скромна спомен чесма са обелиском споменика и неколико борића дјелују сићушније него раније.

Враћам у сјећање михољско лјето прије једанаест година. Година је јубиларна, косовска, 1989-та. Напио сам се воде са чесме и пажљиво разгледао повисок четвртасти обелиск у који је уграђена чесма. Са све четири стране каменог обелиска причвршћена по једна плоча од бијелог мермера на којој су убијелена имена изгинулих бораца ослободилачких ратова од 1912. до 1918. године, као и имена помрлих у њемачким и мађарским логорима из четири општине златиборског среза. Урезани су и подаци о одборима који су организовали подизање овог спомен обиљежја са чесмом, клупама и борићима. Све дјелује достојанствено, отмено, без разматљивих ријечи о љубави према слободи и отаџбини, пожртвовању и идеалима карактеристичним за потоња времена. Свакоме је ту дато право мјесто – погинулом ратнику, умрлом сужњу, преживјелим и захвалним потомцима и општини – вјековној самоуправи српског сељачког народа који је од Карађорђа наовамо баштиничко чврсте темеље правне државе ма ко да јој је био на челу, ма како се режими звали. Као што плијени својом једноставношћу и скромношћу, спомен-обиљежје још увјерљивије преноси путнику намјернику своју етичко-религиозну поруку. У сјенци борића и обелиска човек, ма одакле долазио, као да прелистава најљепше странице наших народних пјесма. Десетак километара удаљено од града, на пропланку одакле пуца широк поглед „украј друма, пута царевог“, обелиск, чесма, клупа и борићи представљају кутак о коме нам већ више од једног стољећа збори Тешан Подруговић у пјесми о несретној невјести Милић-Барјактара:

*Чело главе воду изведоше,
Око воде клупе поставише
Посадише цмиље и босиље,
Посадише руже с обје стране:*

*Ко је жедан нека воде тије
Ко ј' уморан нека се одмори
Ко је млађан нека се киши цв'јећем
Све за гушу лијеје дјевојке.*

И сад се као и онда питам: има ли лепше задушнице у свјетској књижевности? Има ли лепшег споја народног задужбинарства и православног човјекољубља? Те, „косовске“ године, био сам сав уроњен у народну епiku, и интелектуално и физички. Рекох, и физички. Јер, украј ногу ми је стајао обилазак пртљаг – картонска кутија препуна штампарске хартије тешка скоро двадесет килограма. Испред мене, на оближњој коси, бјеласала се зграда штампарије ужичких „Вести“ гдје сам се управо и упутио с овим пртљагом на рамену. Носио сам коректуру рукописа *Пјеваније црногорске и херцеговачке* Чубра Чојковића Черногорца, односно, Сима Милутиновића Сарајлије - друго њено издање кога сам се подухватио читав вијек и по након њеног првог издања из 1837. године. Никшићки издавач се одлучио за „Вести“ као најповољнијег штампара не знајући у какав је белај увалио њеног приређивача. Можда ништа мањи него ли је пао у дио сакупљачу Симу Сарајлији у далеком Лајпцигу. Преко тридесет хиљада стихова, више од Хомерове *Илијаде*, са силном научном апаратуром (биљешке, објашњења, регистри, речници, илустрације...) сложено је са преобилем грешака које је требало уловити, означити и, ево, уз златиборске врлети изнијети то бреме хартије у штампарију!

Ослушкујем жубор воде, посматрам свој у дебеле канапе увезан завежљај и размишљам о чудном путевима људским. Откуд баш та Судба недокучива да након петнаест деценија повеже Чубра Чојковића и мене, да ме части тим великим и часним трудом, неочекиваним даром да ја будем приређивач научног издања његове чувене збирке од које су дизали руке много стручнији и позванији од мене? И да то издање буде штампано на висоравни златиборској можда само на сат хода од Рожанства, родног села његовог оца Милутина Симовића? Симовићи су се ту доселили од Комарнице, гдје су и сад угледно братство, а Симов отац Милутин као гонич туђе купљене стоке стигао је у Сарајево, тамо остао као слуга и помоћник душевног и имућног српског трговца, окућио се, оженио и добио сина Сима. Од Швракиног Села код Сарајева 1791. године, до Београда јануара 1847. године овај необични човек својим животом и дјелом описао је зацијело најбурнију, најнеочекиванију, најжи-

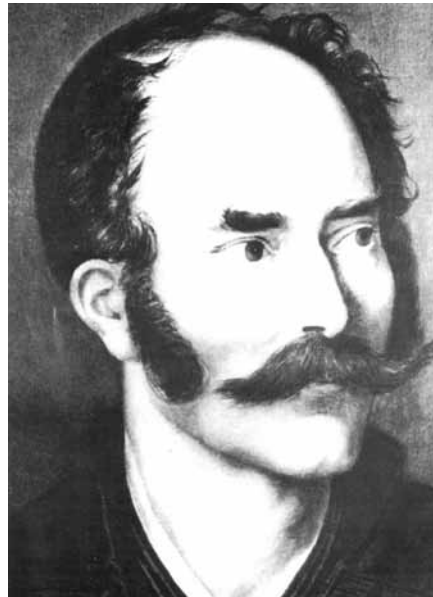
вописнију животну и списатељску биографију у нашој свеколикој књижевности. Приређујући рукопис *Пјеваније* ишчитао сам скоро све што је овај на моменте хаотични али изузетно надарени човек написао, и све оно најважније што је о њему написано.

Посматрам свој папирнати завежљај и покушавам да у мислима призовем Симов лик: кад својом руком спушта Доситеја у гроб (1811), бори се у чети Зекиних „голаћа“ у Мачви пред слом Првог српског устанка (1813), бори се у мачванском Дубљу раме уз раме с Тешаном Подруговићем и војводом Симом Ненадовићем у последњој побједоносној бици Другог српског устанка (1815), чува бостан турском аги у Видину (1817) и заноси се мишљу да напише граматику бугарског језика, путује у Бесарабију да тамо пронађе избјеглог оца и остаје тамо наредних пет година пишући своју *Србијанку* у „четири части“ која ће се, као покушај „српске Илијаде“, појавити у Лајпцигу (1824). Тамо, у овом граду науке и штампарства, узгред другујући с Вуком, слуша предавања филозофа Круга и посвећује му оду, посјећује Гета у Вајмару (1825), бјежи од опасне руке кнеза Милоша због оштрог писма и прекора што у крви гуши народну буну, и преко Трста, Задра и Дубровника стиже у Котор а одатле бјежи на Цетиње (1827) али прије него су га дочекали у загрљај топле руке остарелог владике Петра Првог, за седам дана у напуштеним подловћенским колибама, гладан и укочених прстију, пише *Трагедију Обилић* у увјерењу да се једино може „обилићевати“ и обилићи мислити и писати у „српској Спарти“. Видимо га затим четири наредне године како као „народног црногорског секретар“ обилази и мири посвађана племена, сакупља народне пјесме и „при мјесечини“ од Котора до Роваца, Мораче, Острога, Жупе никшићке и Брда. Пише *Историју Црне Горе*, драму *Дика црногорска*, спартански васпитава младог Рада Томова а по смрти Петра Првог, у тајном договору са својим ђаком, Петром Другим, бјежи са Цетиња у Сарајево, тимарећи успут кирицијске коње. Тамо у цркви, у којој је крштен, ставља на тас последња два талира, гладан и у сељачким прњама баца се ничице на црквени под „заплакавши се над својим животом“. Одатле, са самилосним кирицијама, стиже у Ваљево гдје га препознаје Јефрем Обреновић, заповједник шабачке и ваљевске нахије, води га са собом у Шабац, нахрани, одјене и пошаље брату Милошу у Крагујевац. Лукави кнез, који се у међувремену одљутио,

поставља га за „полицаја“ београдског гдје остаје наредне двије године а он се, послје Милошева протјеривања из Србије, придружује уставобранитељима и непрестано пише, штампа, бјежи од некога, стиже и појављује се гдје га не чекају, узмиче опет на још чудноватији начин, свуда је а нигдје га нема. У Црној Гори је пјевао елегичне „распјевке о Талфи“, преводитељици наших народних пјесама на њемачки језик, јер је умјесто њега, убогог српског појете, изабрала богатога младожењу Американца. Из Београда моли Владику Рада за позајмицу да отвори пивару, саставља здравствене поуке како се треба лијечити водом, даје нацрт за српски плуг. А у своје вријеме је, с игуманом Мојсијем Зечевићем, правио планове да „затисне неке поноре“ у Никшићком пољу умало свој наум не плативши главом а нацрт удице за ловљење вукова, неиспробан, срећом није био опасан по његов живот. Бива постављен за „началника у Попечитељству просвјештенија“, али га ни ту не држи мјесто па сву, данас је помодно рећи, „папирологију“, обавља учени и педантни Цинцарин Јован Стерија Поповић. Бива одређен да води српске питомце на школовање у Русију, у Кијев, па на своју руку „тркне узгред“ до Москве и Петрограда и успут се прехлади и тешко разболи и једва стигне да се домогне свога дома, да помилује у колеџи сина Драгишу и на рукама своје одане Марије „пункторке“ растане са животом у својој педесет и шестој години. То чедо из колијевке, касније академик и чувени архитекта, пројектоваће, поред осталог, београдску жељезничку станицу и Даниловград.

Али овог тренутка, одмарајући се уз завежљај, највише ме је узбудило сазнање да је Симо између 1832. и 1834. године три пута препрешачио управо овим путем, који је ту свега педесетак корака иза мојих леђа од Крагујевца или Београда до Цетиња и натраг. По налогу књаза Милоша, и у тајном договору с Његошем, преносио је писмене и усмене поруке, пјешке на опанке, с главом у торби, с мислима у облацима. Замишља тај људски огањ, ту неутрнулу бакљу, како прти цијелац преко Златибора и Старог Влаха, у изнајмљеним запрегама хита клисурама Лима и Мораче, граби љутим катунским кршем... Једном је ишао да умоли од Милошевог гњева одбјеглог ужичког епископа Нићифора да се врати с Цетиња назад, јер му овај мудри лисац опрашта све погрешке. Други пут, при повратку, допада турске бјелополске тамнице и пуком срећом, која прати безазлене и лаковјерне, спасава главу. Успут га је, можда, срце вукло да сврати у Рожанство, на дједово и очино огњиште. За-

мишља га како на груди привија забезекнуте и неповјерљиве Симовиће, ближе и даље рођаке, и прича им ко је и одакле, гдје је све стигао и куда се упутио, прича о старој постојбини Комарници, о владици Раду, Карађорђу, Милошу, старовлашанима Зеку Буљубаши и Петронију Шишу и њиховој јуначкој погибљи на Равњу, о хромом Вуку из Беча, остављајући их још забезекнутије у цик златиборске зоре, с леденицама на брковима, док се предаје лудим вјетровима, да се питају: да ли је код њих одиста коначио човјек или

Симо Милутиновић Сарајлија

привиђење. И док успут стиже или размињује караване кириџија, ноћива у хановима или најближем стогу сламе или сијена, непрестано смишља стихове, кује нове ријечи и комбинује их у „чубризме“. Хоће у исто вријеме да буде српски пјесник, историчар, драматичар, поклицар и дипломата, сакупљач народног усменог блага, изумитељ, љечитељ и усрећитељ народа, а у ствари је, уза све то, недомашни оригинал српског романтичарског надреализма.

Прије једанаест година, тог жарког љета, и сâм сам био својеврсна макар и блиједа копија старовлашког романтичарског надреалисте. Након што се преко два милона душа скупило на косовском разбојишту шест вјекова касније, помислио сам, као и Теодосије Мркојевић из Његошевог *Шћейана Малог*: „Ево зоре на наше брегове, / да нам општу обасја светињу / и знамење наше народности“. Зато сам сматрао ништавним штампарске тешкоће које су се продужиле и читава наредну годину. Још два пута сам пртио на леђа још тежи пртљаг, поново је све испочетка слагано и кориговано и тек августа 1990. године, са доста муке и омашки, посао је приведен крају. Кад год бих

позеленио од муке због немарних и незаинтересованих слагача једног пропагандног штампарског предузећа, тјешао сам се сазнањем да је Чубру Чојковићу било далеко теже по ровачким и морачким врлетима сакупљати пјесме и печатати их у далеком Лајпцигу а да је мој труд, у ствари, ненадни дар и повластица.

И прође тако пуних једанаест година. Опет сам поред спомен-чесме по штампарском послу. Кренуо сам по ауторске примјерке књиге која је одштампана у истој штампарији али сада под именом „Рујно“. Названа је по манастиру чија локација још није тачно утврђена али је тачно да је у њему одштампана прва књига на територији Србије. Али радост сусрета с новом књигом квари ми напис који, још увијек, стоји на једној од мермерних плоча на споменику. Просто је чудо како се узварао до врха неки *Аћко* или *Ацко* и потписао се црним спрејом, латиницом, укосом, крупним словима тако да се и с пута може прочитати. Нико се од надлежних није потрудио да то нечим избрише. Када сам то име прочитао прије једанаест година доживио сам ту безочну брљотину као шамар који ми је, ни криву ни дужну, опалио неки безобзирни силник и одмаглио у бездан ништавности. Можда је тај несретник прецртао својим латиничким именом баш име свога дједа или праједа убиљено на спомен плочи. Човјек-мрља, име-мрља, стоји ту бог зна од када. Технолошки напредак наоружао је тако армију његове сабраће која таквим жврљотинама шара цркве, споменике, зграде, школе ... „Пољувани сви храмови и ћивоти, / понижени сви гробови и животи“, јадао се прије девет деценија меланхолични Дис. Ко је одваспитао *Аћка* и *Аћковиће*, загађиваче, шупљоглавце који мисле да је латиница писменост, ћирилица сељаштво и примитивизам, да је неизбрисиви спреј, ауто, рекламирано пиво и провод, прави живот? Каква *Пјеванија* и јуначки епос коју је Симо Милутина Симовића из златиборског Рожанства кришом у коњској зобници, на кириџијском самару, 1831. године некако дотурио у Србију. За такве који шарају споменике идеал је такзована новокомпонована, фолк музика. Одакле то рушилачко у нама, то обесвећење и пјесме и музике, који се то поточићи агресивног Ида стапају у потез руком која хоће да испише тај кукавни агресивни Его?

Сједимо тако поред чесме чији млаз је, због силне жега, отаћио и једва чујан. У један мах ми се учини да то најжврљано име није ништа друго до траг које је нечије говече оставило балежавим репом бранећи се од обада.

Добрило Аранићковић

НАТАЛИТЕТ НЕКАД И САД

Републички завод за статистику објавио је податке из пописа становништва и домаћинства 2011.г. у Србији. По примарним показатељима, поређено са стањем у претходном времену, резултати су неповољнији, суморнији, а по неким показатељима и драматични. Перспектива живота, нарочито на брдско-планинском и руралном делу Србије све је неизвеснија с тенденцијом пражњења великих простора и повећањем становништва у неколико великих урбаних центара, а што је плод механичког померања становништва, јер је наталитет у сталном опадању.

Наталитет је кичмени стуб демографског стабла, популације или депопулације, уз утицај свих других елемената природног и механичког кретања становништва. Демографске промене су снажне и одвијају се у више негативних смерова. Негативан демографски тренд прати и општину Пријепоље у више примарних параметара. Већ сада, у неколико планинских села, живе последњи становници најстаријих генерација, нема новорођенчади, миграције ван општине се изражено настављају, нема инвестиционих програма и нових радних места. Нема развоја, нема повећања наталитета, нити досељавања на територију општине, па је питање на чему почивају петогодишњи и други планови развоја и у чему је перспектива живота нових генерација. Највећи број њих, уз присутни непотизам, партијско и национално сврставања, неће се ухлебати у државне органе и јавна предузећа.

Подсећам на релевантне показатеље, пошто брзо заборављамо прошлост (од ње се „не живи“) да је у Пријепољу пре две деценије радило преко 12000 становника, да је општина деценијама имала пораст броја становника, реалније запошљавање, динамичну стамбену изградњу, повратак генерација након школовања, стално насељавање, формирање породица и рађање деце. Имала је, деценијама, развој и могућност сигурног живота, насељавања и ако су неповољне миграције текле и општина је била, у републичким оквирима, недовољно развијена. Четири године се одвија, у општини, процес парцијалних и ужестраначких интереса око једне капиталне инвестиције од око 140 милиона евра, коју је неко са стране понудио (инострани капитал), а за то време није било спремности да се јединствено ради и подстиче почетак реализације пројекта, који доноси битне пози-

тивне ефекте за живот, а није ни у најви да се планира други развојни пројекат који доноси запошљавање и напредак.

Али садржај овог текста је наталитет у прошлости и данас, а дат је осврт на то од чега он пресудно данас зависи. Демографска и друга истраживања данас, пораст и смањење наталитета, највише везују за економско-социјални статус родитеља, али и за више других чинилаца, утицаја и подстицајних мера државе. Истраживање чији се резултати користе (у суженом обиму) у овом тексту, показују да је, у претходних 150.г.на сеоском подручју једног дела општине Пријепоље, постојала велика супротност између наталитета и економских услова живота, јер је рађање деце превазилазило све тешкоће и ограничавајуће факторе.

Демографска збиља садашњег времена предмет је разматрања научне и стручне јавности, средстава информисања, демографа, здравства, просвете и других области друштвеног живота. Термин „бела куга“ ушао је у све поре друштва, од научних института до основношколских учбеника. Присутан је у мислима и осећањима људи. Осећа се тежина процеса, дају се песимистичке демографске процене и види будућност у којој ће бити велике промене у броју и територијалном распореду становништва. Практично, друштвена заједница нема одговор на промењено схватање и колективну свест брачних парова, изражено у последње три деценије, да је већи број деце у породици непожељан. За ово стање најчешће се везују економско-социјални услови (посао, мали лични доходи, стамбени услови, трошкови подизања, школовања и здравствене заштите и др.), као и разни други мотиви до предрасуда о трудноћи и рађању.

Подсећање само на неке чињенице и пописне резултате довољно потврђује наведене ставове:

- сваке године у Србији се роди 1500 беба мање у односу на претходну годину. У периоду 2006-2012 година рођено је 10.000 беба мање.

- због пада наталитета Србија годишње губи око 50.000 становника.

- сада, статистички, наша земља има по 1,3 деце у свакој породици. За просту репродукцију становништва свака породица треба да има, просечно, по 2,5 до троје деце.

- за последњих десет година у Србији се смањио број брачних парова за 100.000 (годишње мање по 10.000 породица).

- сваку четврту породицу чини брачни пар без деце (2011.године).

- повећава се старосна граница брачних парова који добијају прво дете, а расте и број невенчаних брачних парова који имају децу (2011.г. било је 67.000 невенчаних брачних парова са децом).

- петина жена у Србији се одређује за једно дете у породици, а свака дванаеста за треће дете, док 2% мајки има четворо, а само 1% петоро деце.

- повећава се број брачних парова без деце. У скоријој изјави за једне дневне новине један социолог је изнео карактеристично мишљење, да је то „својеврсна тековина новог времена“, да се свест људи променила, „па се брак без потомства сада сматра уобичајеним“.

Овај последњи податак (избегава се навођење и других неповољних показатеља) отвара могућност за процену последица новог времена за наталитет и популацију становништва. Реалније је питање које су све норме и мерила вредности са запада и демократских тековина које се намећу, ушле у свест људи, у ово време. Време је променљива категорија и мерило неког раздобља. Исте појаве и процеси које су у моралном и патријархалном породичном схватању биле изузетак, реткост или преседан, више деценија па и столећа, брзо су се устоличиле или попеле на постоље нормалног, уобичајеног, престижног. То се десило и са природом брака (брачне и ванбрачне заједнице) и са бројем деце у породицама. У Србији је 2011.г. било мање 200.000 брачних и ванбрачних парова са децом, у односу на 1991.годину. Крупна промена за две деценије. И није најбитније да ли је брак закључен или није, али јесте да ли у њему има деце и колико. Дуго је абортус био преседан и неприхватљив поступак трудница, који је носио моралну тежину у братству, али се то преобразило у слободу личног уверења и право на планирање породице, применом мере против „нежељене трудноће“. Треба ли поставити питање које су последице за наталитет и популацију становништва ако се легализује склапање истополних бракова (који ће усвајати децу), као најављену „тековину будућег времена“, како би се потврдила правна једнакост мањинских група у друштву?

Детаљно спроведено истраживање, уз коришћење различитих извора и знања, на једном подручју општине Пријепоље (посредно и на шири и ме-

ђународни простор), у периоду од око 150.г.у области демографских промена и порекла становништва, омогућило је да се изврши детаљнија анализа утицаја наталитета на кретање становништва у прошлом времену. Неки заједнички показатељи и конкретни подаци се објављују у овом раду, на доста сажет и тематски сужен начин.

Виталност и репродуктивна способност сваког друштва или подручја почива на елементима природног кретања становништва, у чему стопа наталитета има примарно значење, уз знатан утицај стопе смртности, броја склопљених бракова, плодности брачних другова, броја разведених бракова и друге чиниоце. У посматраном времену стопа наталитета и природног прираштаја је била континуирано висока или изражено висока, све до осме деценије 20.века, осим у време ратова и непосредно после њих. То је обезбеђивало доминацију млађих популација у укупном становништву и бржи развој и гранање породичних и родбинских стабала у сваком братству. На истраженом простору, највећи број брачних парова имао је од петоро до десеторо деце, са великим уделом броја породица са седморо, осморо и деветоро деце. И морталитет је имао високо учешће, а смртност је била израженија код одојчади и деце у раном детињству, али је природни прираштај био стално висок јер се рађало знатно више деце од броја умрле. Рађање је било израз патријархалности, традиције и моралности породица, потврда успешности бракова, доказ часности и богатства домова, исказ родољубља братстава. У свести генерација родитеља владало је уверење да деца никад не може бити много и то је било опредељење и сиромашнијих и имућнијих породица. У таквим приликама живот се одвијао интензивније и бујније, породице су биле бројне са доста деце и често организоване у задруге. Истражујући простор Страњани, Бранко Зејак је утврдио да је једна породична задруга имала 64 члана, а Бајрам Суљевић (истраживао Кање и околину) је записао да је Гојачанин Миладин из Добриња (Б.Поље) имао 25-оро деце од којих је само једна кћерка остала у животу.

На бројности чланова у домаћинствима и на броју деце у породицама изграђиван је углед и престиж у месту и ширем окружењу. Свест, опредељење и уверење брачних парова о већем броју деце били су снажнији и надвладала су и могућу срамоту и нелагодност у сиромашним породицама. О наталитету и подизању деце, у тадашњим условима, на проучаваном про-

стору за око 150 година, могло би да се напише више животних и поучних прича. Због бројности потомака родитељи су некада лакше бројали децу него их именовали у циљу провере да ли су сви на окупу. У једној кући их је било више него у стотинама сеоских школа данас. Увече, када се скупе деца, провери се да ли су на броју. Пеко Кнежевић из Слатине је испричао један упечатљив детаљ из живота своје породице.

Његови родитељи су имали „пуну кућу деце“ (тринаесторо деце једно до другог у малом временском распону). Једног кишног дана Пеко је дотерао јагњад са паше, мокар и гладан. Чекајући вечеру савладао га је умор па се увукао под самар који је био унет у ко-

(88-оро деце), а 11 породица по 12-оро деце (132 детета). Две породице добиле су 13-оро деце, а три 14-оро. По једна породица имала је 15-оро, 17-оро и 18-оро деце. На назначеној територији једна породица имала је 22-је деце, од којих је 11-оро рано умрло. Значи де су супруге у 83 брака, који су имали од деветоро до двадесет двоје деце, родиле 875 потомака или просечно, у свакој овој породици, по 10,5 деце. Овај број деце родило је 119 жена са 83 супруга, јер је у 54 брака супруг имао децу са једном супругом, у 24 са две, у 4 брака са 3 супруге, а у једном браку са пет жена. У истом периоду жене које су се удале из ова три села у друга братства и друга насеља (њих 15) имало је 151-о дете, у породицама од деветоро до че-

Слатинци на скупу испред школе средином четврте деценије 20. века

либу и заспао. У време вечере отац је захтевао да се деца преброје и утврди да ли су сва дошла. Нема једног детета, и убрзо је утврђено да је нестао Пеко. Организовано је тражење и дозивање што је Пека пробудило, а то је означило и олакшање у породици.

Шта су показала испитивања наталитета брачних заједница у три села (Слатина, Брвине, Оштра Стијена) на малом простору од 2470 ха, (данас у административно-територијалном смислу: месна заједница), у периоду од краја 19. века до почетка друге деценије 21. века? Због великог броја породица која су имала до осморо деце, дају су неки показатељи за породице са девет и више потомака. У овим селима 35 породица је имало по деветоро деце (Брвине 16, Слатина 10 и О.Стијена 9), што је значило 315 потомака, колико данас имају бројне школе. У 20 брачних заједница рођено је по десеторо деце (укупно 200). По 11-оро деце имало је 8 брачних парова

тринаесторо деце (просечно по 10-оро деце). Највећи број ове деце, као и у породицама са осморо, седморо и шесторо деце, рођен је у првој половини и средином прошлог века. То је време интензивног наталитета у сеоским насељима и ако друштвено-историјске и економске околности нису биле добра потпора за тај демографски процес.

Како се може објаснити да је на малом простору у три мања села наталитет био тако висок, јер је за око 140 година рођено неколико хиљада деце? Питање постаје занимљивије ако се бар површно упореде ови подаци са друштвено-историјским и економско-социјалним приликама које су у то време владале. У једном раздобљу (до октобра 1912.г.) живот се одвијао под турском управом и у тешким условима. Служење војне обавезе (аскер је трајао 12 година) значило је прекид могућности женидбе и добијања потомака, а знатан број младића из три истражена села ишао је у аскер. Ово вре-

ме обележавају четири рата (два балканска и два светска рата), који су довели жртве, гладне године, пљачку имовине, епидемије болести, сушне и неродне периоде и друге тешке последице и негативне токове у популацији становништва. Смањивање сточног фонда и обрадивих површина у ратним приликама условљавало је пад natalитета и повећање смртности. Ово време било је неповољније за стабилност породица и са становишта социјалних услова живота и могућности обезбеђења животне егзистенције и бриге о деци (исхрана, здравствена превентива, школовање, државне мере подстицања за рађање деце и друго). Родна равноправност није постојала ни у елементарним видовима, јер је жена-мајка била у подређеном друштвеном и породичном положају. Потомство и позиција породице се везивало за оца и његову преминацију у свим питањима живота и рада. Мајка је рађала децу, хранила их и подизала, али и обављала и најтеже пољопривредне радове и за време трудноће. Порођаји су често вршени у таквим условима да је смртност новорођенчади била велика. Упечатљиви су примери да су деца рађана на њиви, на ливади, у штали, а некад на путу или у снегу. Број рођене деце је био у дубоком нескладу са условима живота, приликама у породици, могућностима гајења и бриге.

Ако се детаљније анализирају сви ови услови живота и могућности обезбеђења животне егзистенције потомака, постаје нестварно како је било могуће исхранити и подићи толико деце у највећем броју породица. Ни ратови нису могли разорити и уништити пољопривредни и биолошки потенцијал села. Живот се обнављао из рушевина и згаришта и деца рађала изнова, високим natalитетом. То што је у ранијим деценијама и вековима била темељна потпора и супстанца села убрзано се круни и осипа у последње три деценије, израженим смањењем рађања и високим повећањем миграција становника из сеоских насеља. Село одумире, а породица је у фази израженог раслојавања.

Може се закључити да друштвено-политички односи, промене друштвених система, економско - социјални ниво развијености или породични стандард, у прошлом времену, нису били лимитирајући фактори за закључивање бракова, рађање деце и високу стопу natalитета. Ова два односа су била у дубокој супротности, што се не може констатовати за најновије време, јер се депопулација становништва највише везује за економску и друштвену кризу и пад стандарда становништва. Сигурно је да породични услови живо-

та пре 60, 80 или 100 година, на истраженом простору, нису били повољнији од оних пре 10 или 30 година. То се може закључити на основу упоређивања свих релевантних услова: социјалног статуса и занимања родитеља, стамбених услова, начина исхране, одевања, здравствене заштите породиља и деце, услова школовања, подстицајних мера државе и других чинилаца. Све то није било разлог да се рађа мали број деце. Материјални услови живота су отежани у последње три деценије, али нису неповољнији у односу на време када су живели прадеде и деде данашњих унука и праукука. Потомство је било врхунски циљ породичног живота, свесно опредељење и увереност у оправданост постајања брака. Мајке су у томе имале значајнију улогу, знатно већу обавезу и одговорност и ако су у породици и друштву имале подређен и неравноправан положај. У циљу продужења потомства бракови без деце, најчешће су, прекидани и закључивани други. То се догађало и када су брачне заједнице „касно“ закључиване. У три случаја, ради стицања потомства, супруг се женио другом женом, уз заједнички живот и добијање деце из другог брака и „сагласност“ прве супруге да остане у истој породици. И у породицама са највише деце очеви су имали по два, три, четири или пет бракова. Аломеровић Хамдија из Оштре Стијене имао је 12-оро деце из пет бракова, а Вранић Велимир из Комадина 18-оро деце уз два брака (7 синова је рано умрло), док је Драшковећ Лазар имао 17-оро деце из три брака, а Цама Холе из Комадина 15-оро деце из два брака (у другом браку је имао 14-оро деце). Филиповећ Филип из Слатине је из три брака имао 14-оро деце, а Подбићанин Медо из Брвина исти број деце из два брака. Али највећи natalитет обезбеђивали су брачни парови са петоро до десеторо деце и то су, доминантно, били бракови очева са једном женом. Учесталост рађања је била изражена у доба фертилитета мајки. Аница жена Пулете Пулетића из Слатине родила је 12-оро деце до 38. године када је умрла.

Треба подсетити који је број породица и становника у слатинској групи села обезбеђивао висок natalитет у прошлости. У 1913.г. у три села пописано је 167 домаћинстава (Слатина 77, О.Стијена 53 и Брвине 7). Почетком 1929.г. Слатина и Брвине имали су 98 домаћинстава и 50 ученика који су требали да похађају школу (недостају подаци за О.Стијену). Пописом 1948.г. утврђено је да ова три села имају 953. становника и 187 домаћинстава. Број становника повећавао се до 1981.г. мада је у периоду 1971.-1981.г. овај

процес прекинут. Демографски зенит у претходних 100 година (а могуће и у историји постојања ових села), ова насеља су имала 1971.г. (близу 1200 становника и 203 домаћинства). Наредних 10 година одвијало се благо смањивање природног прираштаја (мање 84 становника и 8 домаћинстава), али је то време испуњено високим natalитетом и мањим миграцијама. Најбољи показатељ свега наведеног садржан је у кретању броја ученика у школи (ученици из О.Стијене нису похађали школу у Слатини). У четвртој деценији 20.века школу је похађало од 70 до 90 ученика, а у времену од 1950.г. до краја осме деценије између 80 (у неким годинама и до 90 ученика) и 60 ученика. Највећи процес депопулације села су доживела у претходне три деценије, а нарочито од 1991.г. У 2011. г. ова три села су имала 347 становника и 106 домаћинстава, односно мање становника и домаћинства него пре 100 година (мање 61. домаћинство) или скоро три пута мање становника и дупло мање домаћинстава у односу на време пре 40 година. Данас у домаћинствима просечно живи по 3,3 становника, школа има два ученика из једне породице.

Које су све последице и неповољни резултати настали израженим смањењем рађања деце и неповољним миграцијама из села, у овим прилогу се не разматра. Самачка и старачка домаћинства не обезбеђују активну радну снагу. У малом броју бракова способних за биолошку репродукцију становништва нема жеље и уверења да треба да имају више деце. Од три брачна пара, на проучаваном простору, која су имала више деце у последњих 20 година (од шесторо до деветоро деце), само једна породица, са шесторо деце, живи у три села.

Свака анализа демографских промена треба да почиње са natalитетом и завршава се natalитетом и свим елементима и садржајима ове компоненте становништва. Питање свих питања будућности државе и друштва је natalитет. Само причање и писање о томе неће донети суштинске промене ако се у држави не спроведу свеобухватније мере стимулисања рађања и корените активности за промену друштвене, колективне и индивидуалне свести и схватања шта то значи за будућност земље. Да је то алармантно питање довољно је знати један податак: за једну деценију у Србији је мање 377.335 становника, а у општини Пријеполје 4475 (у насељима ван града мање 2512 становника).

ЖИВОТОМ СПОЈИЛА ТРИ СТОЛЕЋА

(„Али ко је дуга века тај надживи све, па и своје заслуге“
– Иво Андрић).

Трајање човековог живота његово је лично својство, идентитет, траг постојања. Често се дужина живота везује за генетски фактор, али то није правило и потомци често живе дуже или краће од својих предака. Некада се праве процене о дужини живота на основу тога колико су живели родитељи, односно деда или баба или неко од даљих предака. На дужину човековог живота, поред генетских утичу и други фактори, а нарочито социјалне прилике живота, здравствено стање, ванредне природне појаве или крупне историјске промене (ратови, сеобе и друго).

Уобичајено је да се човеков живот мери по једном столећу. То је, најчешће, горња граница живота, јер статистика и стварни живот показују друго. Статистички подаци указују да жене у Србији, просечно, дуже живе (76 година) од мушкараца (73 године). Данас је ретко сазнање да неко живи преко 100 година. Велико је задовољство и ретка прилика у животу да се сретне и обави дужи разговор са особом која је доживела 114 година. То су остварили Зоран Малешкић, Аган Аломеровић и Љубиша Вуковић, дана 29.12.2013. године путујући у село Бановицу (Нови Пазар). Посетили су породицу Челић у којој живи, вероватно, најстарија жена у овом делу Србије, а могуће и у држави. На основу непосредних сазнања и упоређених чињеница, а поштујући дужину и трагове тешког живота који је садржавао животни пут Шаћире Челић, а вреднујући њену храброст, одлучност у постојању и опстајању, као и бројно потомство, остварен је овај запис о овој жени која је рођена у пријеполском крају. Она је данас дужином свог живота интересантна истраживачима, новинарима и другима, који је посећују у дому њеног сина.

Шаћира је терет свог изузетног дугог и напорног живота сама носила, никада, па ни данас није од било које државе добијала новчану помоћ или било какво стално новчано примање. Живела је у турско доба и памти пропаст Турске 1912. године, а затим у Краљевини Србији, Краљевини СХС, Краљевини Југославије, Титовој Југославији, СРЈ, Србији и Црној Гори и

данас живи у Републици Србији. Промена држава обично је значила и промену друштвених система и Шаћира је надживела и државе и те системе.

Рођена је 1900. године у селу Брвине – Доње Комадине у породици Алимана и Назе Цама. Сећа се добро својих родитеља, сестара, брата и најстарије родбине и све њих казује по имену. Шаћира исказује виталност која надмашује њене године, разумно говори формираним и јасним реченицама, добро чује, уз нешто слабији вид и слабију покретљивост. Изузетно памти детињство и период младости. Сећа

Шаћира Челић

се да је чувала козе у Комадинама и терала их је далеко „према Балићу и Комарану“. Зна која су суседна села и у ком правцу су од Комадина. Провела је 15 година у најму чувајући стоку имућнијим сељацима, прво у Комадина, а након удаје њене сестре и доласка код ње, у Рашпотоку (Нови Пазар) и околним селима. Упечатљиво прича о сусретима са наоружаним групама људи (вероватно су то биле комите), од којих је имала велики страх, бежала и скривала се. Они су чобане гађали каменчићима. Запамтила је тешке услове живота и мукотрпан рад, избеглиштво у време ратова када су стизале

војне јединице, гладне године и одржавање живота од млека једне краве. Никада у школу није крочила, али је стицала животну школу у раду, обављајући и најтеже пољопривредне послове и подижући децу, унуке, праунуке и чукунунуке. У животу је једном била на лечењу у болници, због тешке прехладе. Највише је јела млечне производе. До пре 7-8 година била је добро покретљива, плела је, прела и путовала у суседна села и до 10 км удаљена (Камешница) да бере шипурке и лешнике. Сада љула у колевци чукунунука Ибра и до скоро је говорила да би желела да живи док се он роди. То је доживела, а сада јој снаха Мушка говори (она најбоље познаје њене жеље и намере) да ће поживети док не подигне чукунунука.

Највећа вредност и заоставштина Шаћирине живота, у браку са Ибром (живео 95 година) су њихови потомци. Она има наслеђе од 139 потомака, јер од своје 11 деце има 22 унучета, 72 праунучета и 21 чукунунуче. Доживела је смрт 5 деце и 13 унучади, али зна да има живих 121 наследника. Разгранато је велико породично стабло, највреднија је тековина њеног живота. Остало је наслеђе, што је и смисао и живота, било колико он да траје. Ретко ко толико потомака може имати за живота. Тежак живот није био препрека да доживи најдубљу старост и такве плодове живота. И њене три сестре су имале дуг живот, од 90 до 98 година.

Тешко се Шаћира одлучила да нам каже кога од потомака посебно издваја и воли. Сетила се кћерке Зинете, која је умрла након једног месеца живота („од ње ништа лепше није било“), кћерке Баде, која је проходила и тада умрла, кћерке Захиде, која је умрла пре 20 године. Али је казала да највише воли сина Спаха, у чијој породици сада живи. Утисак је да је изузетно пазива, најбоље разуме и прихвата њене жеље снаха Мушка, која је успешно „отварала“ Шаћирине речи на бројна питања из дугог разговора, који је није заморио. А утисак је да Шаћиру није уморио њен дуг, успешан и усправан живот.

Љубиша Вуковић

НА СТАНИЦИ КАРАВАНСКОГ ДРУМА

Текст је написан у форми путописа и представља доживљаје караванских путовања, културних и природних вредности милешевског краја. Својим садржајима покушава да дочара амбијент утврђења Милешевац и представи природне и културне особености као појенцијале за развој верског и милолошког туризма. Текст садржи податке из искуственог истраживања аутора, као и податке из литературе професора Милинка Фемића, Милорада Веруовића, и Драгана Р. Николића. Овим текстом жели се подстаћи истраживање нематеријалног културног наслеђа Милешеваца као својеврсног музеја под вјетром небом.

Караван

Каравански пут доживљавамо као дугу копнену комуникацију између Дубровника и Цариграда, као слику стару, црно белу, али још увек живу, којом су проткани трои каравани са товарима робе, поште, радости, туге...

Данас је свет мали, а некада је био превелик за човека. Пут од Дубровника па до некадашњег Цариграда данас се пређе за неколико часова, а некада се од Дубровника па до Ниша путовало петнаест дана. Данас се заобилазе многе станице које су биле незаобилазне а пружале су све услуге одмора на путу. Путевима, колико се може приметити по материјалним остацима и историјским записима, водили су преко планинских висоравни и преко кањона где се пут знатно скраћивао а регија са регијом спајала на најкраћи могући начин. На путу су постојала свратишта и коначишта где су путници били сигурни, али неизвесне ситуације попут отмица робе од стране хајдука биле су сасвим уобичајена појава.

Некадашње стазе и станишта врвела су од живота. Села настањена уз сами пут била су врло развијена, док су данас резервисана углавном за историју, етнологију, археологију...поједине истраживаче и ретке житеље. Историја нас свраћа на поједина места путничког предаха на којима су остали утиснути трагови, остао по неки предмет, часовник, самар, калдрма, сабља, отисак уморног путника, духовника, ратника, љубавника...обриси суза, крви, запис, кости, борба и молитва.

Све ово, и још више од тога може се срести и доживети у околини манастира Милешева, у сржи утврђења Милешевац, у постојаности села Хисарцик. Трг манастира Милешева био је један од значајнијих тргова на караванском друму који је водио од Дубровника до Цариграда, од Запада ка Истоку. Преко Котора и Пљеваља долазило се у Милешевски крај одакле се најкраће спајала планина Златар и Јадовник, између чијих огранака, кроз теснац атрактивног кањона, тече река Милешевка, „каменим уздама” укрочена бујичарка на ушћу у Лим, код Пријепоља.

Хан

Дубровник је последња острвима заштићена лука на пловном путу од северозападног Јадрана према југоистоку. Јужније је само море, отворена пучина. За невремена град постаје уточиште путника који чекају да се валови смире или пак копном крећу према Цариграду, Јерусалиму и другим одредиштима на истоку. Каравани који су се одлучили да копном пређу пут пролазили су долинама, кањонима, висоравнима...а своја уточишта проналазили у караван хановима, свратишима крај пута. Управо су ханови, нудили услуге одмора на путу. Поред преноћишта и хране, у појединим већим хановима могли су се разменити и коњи. Данас се још увек могу срести остаци објеката као што су ханови. Један такав објекат налази се у селу Хисарцик. Данас, путник, пролазник нема где одсести у овом селу. Један од објеката старог хана је у приватном власништву и претворен у дрвљаник. Било би важно обновити га, и дати му корисну намену, ако не исту, оно бар сличну као што су имали стари ханови. Позиција на којој се налази овај стари хан је у близини гумна-гувна, које би такође могло да се ревитализује као летња тераса на којој би се дружило, док се погледи пружају на тврђаву, манастир и кестенове, чуло укуса слади ситом и водњиком, а ваздух испуњава ружом ветрова, и причама о митовима и легендама овог краја.

Док је каравански друм био активан подно утврђења Милешеваца караванције су могли добити разне насладе и срести врло активно насеље смештено на вратима кањона реке Милешевке. У доба када су каравани свакодневно саобраћали у селу Хисарцик могло се одсести у четири хана.

Слад

Попити кафу и окусити сити, посластицу од воћа, и данас нуде мештани, али на овој станици некадашњих каравана данас се не може одсести. Најближи коначи су коначи манастира Милешева на само два километра удаљени. Сада су коначи манастира постали уточиште путника и ходочасника овог краја. Селом се путник може прошетати и на тренутак одсести под

једну воћку којих је немало у овом крају. О њиховом сладу говори сијасет назива за крушке: Колачуша, Јерба-сма, Такиша, Будала, Буздованица, Сијерак, Јечменка, Миришавац, Шементије, Киселача, Долакиња, Рамаганлија, Беговача, Дервишице, Сарајка, Раница-Жута, Шећерка, Јенџарица, Страњанка... И сијасет назива за јабуке: Помаклија, Петровача, Шареника, Кукуљка, Бећамлија, Сенабија, Арапка, Мисерка, Бедрика, Попадија, Прутљача, Зеленика, Мајкошка, Бабовача, Мехкоча, Литрењача, Црвеника, Сурбија...

Особито место у којем се путник, пролазник, мештанин може насладити јабукама јесте порта старе цркве Ружице смештене на домак пута који води долини кестенова. Кроз густу траву, између старих стабала јабука, дошетаћете до овог малог, али светог места. Одавде допире поглед пре у историју него у садашњост, и више у достојанство тврђаве, него у мистичност кањона. Мали остаци цркве говоре о величини овог подручја, а богатство воћа о његовом сладу.

Тестен

Након насладе и одмора са станице караванског друма даље се ишло покрај цркве Ружице, долином кестенова, Милешевом Дољу, Сјеници, Расу, Трговишту, Новом Брду, Приштини, Трпчи, Софији, Цариграду, Јерусалиму и другим одредиштима на истоку.

Пут који води кањону утиснут је кроз кестенову шуму. Стара стабла питомог кестена надвила су се са стрмог брега у каскадама. Особену ноту овом крају дају управо ови кестенови. Кестеново дрво врло је цењено и квалитетно, може доживети 500 година. Најстарије дрво кестена, звано „Сто коња“, налази се на сицилијанској планини Етна и верује се да је старо између 2.000 и 4.000 година. У прошлости су га, као и данас, јели печеног и куваног, а од млевеног кестена правили су напитака који је служио као замена за кафу. Од кестенова меда припремали су медену ракију. Легенда каже да је Грчка војска преживљавала на кестену током повлачења из Мале Азије 401. године старе ере. Кестен има двоструко више скроба него кромпир, па

није чудо да је још увек једна од важнијих намирница у Кини, Јапану и јужној Европи. Тамо се често користи у облику брашна за хлеб због чега је добио надимак „Стабло хлеба“. Ови орашаста плодови, због храњивости су поклањани сиромашнима у Француској за празник Светог Мартина, а у Тоскани се традиционално једу на Дан Светог Симона. Када је у питању традиција, у селу Хисарцик, кестење је неизоставни део тог културног процеса. У јесењем периоду, мештани села од најстаријих до најмлађих, пажљиво скупљају плодове кестена чији мирис и укус се као један од чувенијих препознаје широм Балкана. Они, као да свом кестену тепају, па га од старине и милоште зову „ћестен“.

Вода

Утврђење Милешевац и село Хисарцик се налази на нижим падинама планине Јадовник, са леве стране Милешевке при излазу из њеног кањона. Село је расчлањено потоцима између којих се наизменично смењују мањи и већи микро облици рељефа различитих експозиција. И данас када се сврати у ово подручје примети се богатство водом и богатство изворима. Одмах на улазу у село, покрај некадашњег караванског друма и данашњег пута, са десне стране налази се извор Друм. Након освежења на овом извору, на располагању су и други извори са шареноликим спектром имена: Шурдан, Коштан, Јухина чесма, Бендића врело, Крушевље, Студенац.

Према води народ се односио са посебним поштовањем, па је поједине воде народ означио светим и ритуалним. Један скривени пут кроз село и уз саму литицу утврђења, са тамне стране тврђаве води до Савине пећине и свете Савине воде. Многи ходочасници обе вере су на том стеновитом лончаву пили „свету водицу“ и губили животе у амбису, јер су их сујеверја и безнађе водили тамо како би болесни „извидали бољке“, а грешни „окајали грехе“.

Савина пећина се налази у доњем делу града који је прилично неприступачан. До пећине се долази узаном стазом и камењаром. Припијени уз стене једино се може доћи до пећине придржавајући се за ланце који су постављени ради сигурности. Пећина се састоји из велике дворане и мањим просторијама изнад главне дворане које су кориштене за потребе испосница.

Савина пећина није уређена пећинска дворана попут Потпећке, попут Постојинске и других. Савина пећина је по свом уређењу више испосница

него место за свакодневне посете, и више пећинска дворана у којој се боравило како би се давао печат живота, и то оној духовној страни личности, него исказивало дивљење природном амбијенту и пећинском накиту. Савина пећина је више свето место него профано, и више освећено него посећено. И данас, као и пре више векова, у овом амбијенту може се доживети колико је заправо вера снажна. Археолози ће нам рећи колико је било материјално богатство овог амбијента, али само верујући могу доживети колико је заправо призиван Свети Дух. То је оно што ово место више чини светим него световним. Данас су нам остали отисци у стенама, трагови олтара, просторије за испосничко Богослужење, али и не-

љи Новог завета, остало је тајна. Многима ће пут до Јерусалима остати недостижан, али пут до Савине пећине бар за посетиоце милешевског краја, свакако је достижан. Уз мало смелости, и доброг водича, доспећете до Савине пећине у којој се тихује, самује, а са високих литица посматра на реку, на кањон, на сопствени животни пут.

Тврђава

Тврђава Милешевац, смештена на самом улазу у кањон реке Милешевке, на почетку планинског венца који раздваја лимску од ибарске долине, отворала је капије за сусрет путника и пренос робе са Јадранског приморја, и Босне, преко Пештерске висоравни, ка Косову, Повардарју и Егејском мору.

Милешевске испоснице

збежни осећаји који говоре о исповести, покајању, причешћу, и старом тајану којим се кадио овај амбијент.

Многа чуда у виду исцељења дешавала су се употребом воде која је у народу попримила карактер и назив „света Савина вода“. Ова вода се налази на врло неприступачном месту у стени испоснице, и потребно је захватити једним потезом руке увлачећи је кроз уско грло у стени. Легенда везана за ову воду говори ако се приликом узимања воде захвати талог и песак да је особа грешна и потребно јој је покајање.

На караванском друму од Дубровника до Цариграда и Јерусалима потребно је било прегршт воде како би се „друм прегазео“. Многе од тих вода на том друму биле су, и остале свете. Да ли је, и колико прегршта воде неко захватио у Савиној испосници и касније са јерусалимских извора са којих су пили библијски пророци и светите-

Обзиром да су јој свој печат давале различите културе у одређеним временским периодима носила је и различита имена. За последњих хиљаду година тврђава се јавља са пет различитих назива, а то су: Чернабук, Црна стена, Милешевац, Карахисар, Хисарцик. Данас се у народу назива и Милешевац и Хисарцик, док је поједини зову и Јеринин град. Многе тврђаве и утврђења широм Србије према проширеној легенди о проклетој Јерини добијали су називе Јерининград, међутим, ово је била само последица олаког прихватања одређених значења, митова и легенди.

У раном средњем веку Милешевац је био у саставу српске државе. После 1373. године, када су поседи Николе Алтомановића подељени између кнеза Лазара и босанског бана Твртка, Милешевац је дошао у саставседа Сандаља Хранића.

Град је био заштита Милешеви, а истовремено заштита и чувар трговцима и њиховим караванима који су, из Приморја, на путу за српске тргове, Македонију, Бугарску или Турску отуда пролазили. Захваљујући повољном географском положају Милешевац је након пада под турску власт 1465. године постао турска војна база.

Корисне и занимљиве податке о њему оставио је и Евлија Челебија. Он каже да је град имао 12 кула, од којих данас постоје само 4; помиње и џамију, магацине, водовод. Градски комплекс састојао се од два града: горњег и доњег, као и од подграђа; у горњем су очуване две куле повезане зидовима, а у доњем доминира велика кула која је зидом повезана са горњим градом; Улаз у град налазио се у зиду једне од четвртастих кула у горњем граду.

Милешевац је предпоставља се, било утврђење манастира Милешеве. Познати су случајеви да када манастир није имао властито утврђење, онда је ту улогу преузимала нека оближња тврђава. Такав је случај био и са манастиром Св. Арханђела код Призрена, и његовом тврђавом Вишеградом.

Џамија коју је у својим записима оставио и Евлија Челебија смештена је у подножју тврђаве. У овој џамији налази се један од најстаријих Кур'ана на Балкану. Куран је стар око 400 година, а писан је по пергаменту на коме су руком исписане све странице и представља право калиграфско ремек дело.

Вишегодишњи посматрач тврђаве био је чувени Црни бор који је достојанствено поживео, пре свега као Свети бор, а затим и као Споменик природе. Нити светост нити закони нису могли да очувају овај јединствени примерак црног бора. Од старости или пре од људске немарности, обзиром да је у приданку био дубоко засечен ради луча, овај старац се тихо спустио на земљу. Једино што је остало јесу приче, митови и веровања која су се прела око њега. Можда би овај старац и поживео у једној од медитеранских лука јер говори се како су долазили чак из Ријеке да га откупе за урањање бродова, али можда и боље што је остао не откупљен, јер верујући причама о судбини, пловидба би била кратког вала. Данас овај стари бор још увек одмара на земљи, али приче везане за њега немају одмора. Ако се нађе онај ко га „сме дирати”, било би добро да направви од његова дебела столове и клупе на којима би се путник, пролазник, одморио на путу за тврђаву, а из његових година дознао о причама и митовима овог краја.

Осветљење

Дубровачки друм који је столећима водио овим крајем изгубио је сваку важност почетком прошлог века када је Наполеоновом окупацијом Дубровачке Републике престала да цвета њена трговина на Балкану. Свој првобитни значај и село и тврђава, преобразили су у супротном смеру. Док се не усмере ктиторска залагања појединаца, институција, и друштва, о чему се говори у последње време, и док овај крај својом разрађеном предачком вредношћу не подстакне све нас за једно боље сутра, и док се утврђење, како је предложио чувени пријеполски професор географије Милинко Фемић, не реконструише у стилу дрвене архитектуре коју је некада имао, неће се ревитализовати и културно осветлити ова станица караванског друма. Једино темељном обновом, што би подразумевало како обнављање материјалне, тако и очување нематеријалне културе, ова станица караванског друма постала би опет од великог значаја као што је то била пре више векова. Обновљена од својих историјских темеља, преко извора, митова, легенди и прича, ова станица караванског друма сигурно би засијала пуном светлошћу као што је само село некада сијало. Многима је сигурно непознато да је село Хисарцик било осветљено старом динамом која је још увек очувана, али скривена. Можда откриће вела заборава са ове старе динаме допринесе једном новом светлу целог подручја.

Комплетна обнова овог својеврсног амбијента омогућила би да се кањон Милешевке и средњевековни град

Милешевац, заједно са афирмисаним манастиром Милешевом, адекватно представе свету. Туристима, који сваке године у великом броју обилазе Милешеву, то би било продужење њихове маршруте 2-2,5км, па да се уз усамљени кречњачки масив попну узаном стазом, са његове југоисточне стране, до врха и тврђаве Милешевца, одакле се пружа предиван поглед на кањон Милешевку и манастир Милешеву.

За љубитеље бициклизма стазе унаоколо овог подручја су више него изазовне. За љубитеље пешачења путељи овог амбијента су више него вијугави. За љубитеље историје, археологије и етнологије, приче и материјални артефакти овог ареала су више него драгоцени. Љубитељи усамљених места, старина, природе, митолошког и верског туризма, на овој станици некадашњих каравана пронаћи ће читав музеј под ведрим небом.

Данас су поједини објекти, ствари и догађаји овог краја стекли други смисао. Као да их је време обликовало и понудило за једну посебну намену. Пут од Милешеве до Милешевца, кроз село Хисарцик и насладе воћем и водом, узаном стазом до утврђења и једноставне пећине, можда у некоме изгради сасвим постојан дух. Можда неко на зидинама утврђења, на отицима стена или на узаним стазама, изгради сопствене утврде свога духа и ширину сопственог пута, можда дужег него што је некоме био пут од Дубровника преко Цариграда, до Јерусалима.

Младен Томашевић

СПИСАК

*Да записано буде све,
О свему њоуздан њираџ,
Саг, касније или њре –
Иишје сујетје враџ.*

*У рукојиса сјлејџу
Нек живоиша гах чили
Макар уинај свейу-
Траџ да смо њу били.*

*Па и слова кад избледе
И њаир се искрза
Сумња ће да једе
Наџон шџо се још њрза.*

*Тај сјисак биће мера,
Живоиша, муџиноџ њрена,
Можда и њољуљана вера
Кад све је уздах и њена.*

Мирко ИКОНИЋ

ПУТ

*Овде ња њамо,
Снени као будни,
Ми или они само,
Пошли на њуџ залудни.*

*Изџубили смо смер,
Дозивамо се у њами,
Сџирејимо да насрне звер
А ми смо њако сами.*

*Поџубили смо знање –
Заборадио нас род
Слуџимо ледне ланце.
Осџава ли нас Госџод?*

*Иџак, њуџ њод ноџе,
Са надом у чудо
Иџрамо мрачне улоџе
И смарамо се улудо.*

Мирко ИКОНИЋ

НАША БАЊА ВИТЕЗДА

Средњовековни писац, кад говори о манастирима у сливу реке Лим, с поносом се песнички изражава „Од извора до увора Лима седамдесет манастира има“. Он тиме, поред осталог, потврђује тапије овог дела Богом благословене земље српске средњовековној држави Рашки и светородној лози, јер се Полимље убраја у најстарије матичне земље српског народа.

Наше генерације нису сведоци ове Божје лепоте, и „раја на земљи“, јер су их вековима рушили наши непријатељи у време петстогодишње окупационе владавине, мислећи да ће тиме уништити, не само наше светиње него и име Србиново.

Јесу рушили, али Срби су их обнављали. Ова обнова нас је стално храбрила, и гајила наду за боље сутра, јер Божје не пропада. Богу хвала и наше генерације доживеле су неколико њих у богослужбеној употреби (Милешева, Прибојска Бања, Света Тројица у Пљевљима, Петрова црква и Николац у Бијелом Пољу, Дубочица и Ђурђеви Ступови у Беранам), који су дочекали наше поколење да му покажу лепоте и светост Божју у њима, што око не виде на другој страни.

Остали, иако у рушевинама, није се у њима прекидала служба Божја, ни утрнула свећа воштаница, што нам сведоче историја, путописци и живо предање са генерације на генерацију.

Једна од тих светиња је манастир КУМАНИЦА, светоархангелски храм, уз десну обалу реке Лим, између Бродарева и Бијелог Поља, где се на порушеним зидинама никада није гасило кандило вере.

Из скромних историјских података, манастир потиче од краја тринаестог до средине четрнаестог века. Претпоставља се да је златно доба живота манастира било у другој половини шеснаестог и током седамнаестог века. Претпоставља се да је манастир доживео и запуштење у другој половини осамнаестог века. Обновљен је и рестауриран 2000. године, за време милешевског епископа Филарета.

Порекло манастира није најјасније. Према некима, потиче од монаха из Куманова, док је историчар Дероко уверења да потиче од имена Куманаца, Бугара. Међутим, најраспрострањеније је мишљење да је овај топоним везан за властелинску породицу Куманци или Куманичићи, која је потицала из ових крајева, а касније се помиње у области Рудника. У манастиру почи-

вају мошти Светог Григорија Куманичког чудотворца.

У манастиру се саборује о празнику Светог Архангела Гаврила 26. јул (н.к.) сваке године. Тога дана је храмовна слава манастира.

Нешто више о овом молитвеном дому рећи ћу о времену после Другог светског рата.

Пуста атеизација, харајући светом, дошла је и до нас да узме свој данак. На првом месту окомила се на веру, богомоље и поштене домаћине. И поред свих невоља, Манастир Куманица одолева сили нечастивој.

Да би се ова битка добила, заратили су земља и небо, неправда и правда. Устао слуга на господара. Ненародне власти забрањивале су верске активности, било у цркви било у кући. Но, народ се опирао овом злу, по оној мудрој: „Притиснуто јаче, све навише скаче“.

Поред чврсте воље верника, у то време, највећа заслуга за одржавање Сабора припада српским свештеницима околних парохија, међу којима највећу заслугу има свештеник из Пећарске, прота Душан Поповић, коме је Владика рашкопризренски поверио на старање ову светињу. Њему су редовно помагали свештеници из околине: прота Симо Басекић, из Бијелог Поља, прота Сава Радовић из Шаховића, и прота Недељко Ракочевић из Бродарева, свештеници у поодмаклим годинама. Њима се придружују, а касније их наслеђују млађи свештеници: од 1. јануара 1963. године, Миле Вуловић парох бродаревски, нешто касније Миrash Боговац из Бијелог Поља и свештеници из Сјенице Душан Јанковић, коме је поверено старање о манастиру и његов сапарох Мирослав Вранић.

Напомињем да је стари прота направио једну кућу поред цркве, у којој су једно време боравиле монахиња Дмитра, из манастира Соколице, код Косовске Митровице и баба Јаглика, која је умрла у Куманици и ту сахрањена, а сестра Дмитра вратила се у Соколицу.

Велику бригу и старање о манастиру учинио је и Епископ рашкопризренски Павле, потоњи српски Патријарх, у чијој је надлежности био манастир Куманица. Редовно је долазио за сабор сваке друге године, што је храбрило народ да истраје у својој вери. Владика би коначио код цркве заједно са свештеницима и народом, а ређе ишао код бјелопољског свештеника.

Молитвеници овог светог храма били су верници од Пријепоља, Прибоја, Нове Вароши и Сјенице и дела

Северне Црне Горе. По верском опредељењу Срби у највећем броју, муслимани и католици. Жеље су им биле исте, молитве исте, свештеници исти, свети храм исти, а милост Божија изливала се на све, по вери њиховој и милости Божјој.

Сведоци смо оздрављења болесника, а сви смо осећали благослов Божји, радост и мир у души својој, са жељом да дођемо опет. Из далека путовало се доста тешко, поготову првих поратних година Другог светског рата, јер дуго времена није било редовног превоза, али је било доста добре воље и љубави, која је све савлађивала.

Може се неко запитати, где је тај народ коначио? Јасан одговор: код своје цркве, у кагафи од грања, поред ватре и на саборишту поред Лима и у колу уз песму и игру. Оваква саборовања позната су код цркава и манастира још из ранијих времена, где су се људи радо састајали и виђали, мењали искуства и правили пријатељства, а весеља уз песму и игру у колу ишла на руку момцима и девојкама да се упознају и заволе, одатле руку под руку момковој кући где се настањавало свадбено весеље. На куманичком ваширишту, једне године, добро се сећам, договоре се по „кратком поступку“ момак из Гробница Јаблан Гојак и кршна црногорка Милица да ступе у брак и са Јаблановим комшијама право у Гробнице. У овим сватовима био сам и ја. Имали су добар брак и ваљану децу.

Може неко посумњати у истину, да је један број верника коначио у самој цркви. Да, чак су доносили и ђебад. Црква је била пуно ко шибица, а сви под окриљем Светог Аранђела. Пристигли свет нико није бројао, нити га је могао избројати. Торба, та вечита пратиља сваког путника, увек је била на свом месту. Највише света прилазило је цркви са леве стране реке Лим, а преко реке чамцима, који су непрекидно радили, дан и ноћ, и чекали да се превезе и последњи путник. Од седамдесетих година служили смо се мостом, кога су подигли извођачи радова на прузи Београд-Бар, која је прошла поред манастира.

Уочи празника вршено је празнично вечерње, а после вечерње сви свештеници читали су молитве верницима, обично врачевске за здравље, распоређени у храму. Сутрадан на дан празника, вршено је празнично јутрење са освећењем водиче, коју смо делили верницима. После водиче читали смо им молитве. Оваква богослужења вршена су сваке године, било да су их

вршили сами свештеници, или заједно са Владиком, уз редовну проповед, за време које је владала апсолутна тишина.

Покушавало се са Литургијом, али без успеха, због велике масе народа. И само свештенство једва се одржавало на ногама. Ту се, у то време и на том месту, није другачије могло. Доста често тога дана је падала киша, али богослужење није прекидано. Богу хвала, те је било тако, зато се сабор и одржао. Овакав поредак нису могли пореметити, а камо ли растурити, ни атеисти, ни радници, ни грађевинске машине у време изградње пруге Београд-Бар. Не памти се да је у толикој маси људи било неког нереда, ма које врсте. Овакво стање, дуже времена, чувао је и сачувао Свети Григорије Куманички Чудотворац.

Исти светосавски народ, истим путем и на исто место долазе и даље кога у правом смислу води и руководи њихов духовни пастир, епархијски Архиепископ и цени њихове жеље, заводи ред и поредак примерено месту и дану, који нам Бог дарова да се радујемо и веселимо у њему. Подигнут је манастирски храм, нови конаци, доведена вода, струја и све остало постављено на своје место. А што је најважније, манастир има своје свештенослужитеље и друго особље да опслужује тако велику светињу. У Епархији влада ред и поредак, обнављају се и подижу цркве и манастири, црквени домови, епархијски центар, а изнад свега епархија има довољан број свештеника. Семе божанске науке сеје су у свакој парохији, а богомоље као у доба Немањића. Изнад свега, пронађене су мошти Светог Григорија Куманичког Чудотворца, који и Владици и нама помаже да истрајемо у својим дужностима.

Овде, када је реч о манастиру Куманици, треба истаћи две ствари специфичне за ово светилиште, а то су: **ЧУДЕСНА ИСЦЕЉЕЊА БОЛЕСНИКА** моштима Светог Григорија Куманичког, слично чудесима која јеванђелист Јован описује у **Бањи Витезди** (Јеванђеље од Јована гл. 5.). По томе је нада леко чувена ова светиња, чија је историја исписана златним словима у душама и памћењу многих верника, без обзира одакле су дошли, којим путем и превозним средством, било да су које вере и нације, школовани или обични људи. Сви су они пристизали са истим жељама, разним путевима и потребама. Ниједан ходочасник ове светиње није скренуо са правога пута, није ни закаснио, ни прерано дошао. Сви су рачунали да пристигну светињи, како би учествовали на вечерњој и јутарњој молитви. Ако би се догодило да се мало и закасни, Господ Бог, Свети

Аранђел и Свети Григорије нису никоме узимали за грех, јер су знали њихове жеље и намере из искрене душе и чиста срца. Путовало се и по два дана, јер је ходочасника било и из удаљених места.

О манастиру Куманици као великом светилишту знало се и у ближој и даљој околини. На овај Источник воде живе долазили су и стари и млади, здрави и болесни. Први да буду још здравији, паметнији и способнији за живот, а други да својим молитвама

ка, па сматрам да сам у обавези да их ставим на папир, ради генерација које долазе. Манастир је једно од ретких светилишта, где се уочи и на дан Светог Аранђела, који се прославља 26. јула, сваке године окупи доста припадника различитих вера, који истински верују у искупитељску моћ моштију светитеља, где слепи прогледају, хроми проходају, глуви прочују, нероткиње рађају и друга чуда се дешавају.

Имао сам задовољство да се сретнем и дружим са живим људима, који

Ћивот са моштима Св. Григорија Куманичког Чудотворца

добију исцељење својих невоља. Традиција овог краја је била да сви укућани, било здрави или болешљиви, знају где је света Куманица и када је сабор у Куманици. Из ближе околине, мајке су доводиле децу још као ученике основне школе.

Ја сам први пут био у Куманици 1950. године, као свршени ученик четвртог разреда основне школе. Од тада па до 1990. године, редовно сам долазио у Куманицу, изузев 1961. године, када сам био у војсци, а од 1990. повремени, јер сам службовао као парохијски свештеник далеко од завичаја, при храму чија је храмовна слава била Сабор Светог Архангела Гаврила. То ме је увек подсећало на нашу Куманицу, а сада као пензионер чешће обичним данима.

За молитвено време проведено у Куманици и благослов који носим из Куманице, благодарим Господу Богу, Светом Аранђелу и Светом Григорију. У живом су ми сећању многи догађаји у вези манастира и његових ходочасни-

су по вери својој и вери својих родитеља на моштима светог Григорија прешли из „смрти у живот“. То су сада честите старине Милан Шебек из Врбнице и Раде Љујић из Грончарева, код Бијелог Поља.

Милан Шебек, жива легенда и сведок многих чуда у Куманици, за себе каже: „Ја сам пре шездесет година, односно у својој двадесет и трећој години, овде испред зидина манастира прогледао над Светим Писмом. Од тада ноћ уочи Светог Аранђела, 26. јула, обавезно проводим крај манастира. Као младић остао сам без вида. Преко очију ми се навукла нека мрена. Три године сам трпео несносне болове, ништа нисам видео. Кукао сам некад из гласа. Једном сам покушао да дигнем руку на себе. Тада су ме Бог и Архангел Гаврило спасили. Не знам како је било, како сам нашао Свето писмо, како сам се обрео у рушевинама манастира и како сам нашао црквеног татора. Тек, рекао ми је „Отвори, сине, књигу и читај ми Јеванђеље.“ Окренем

се ја к њему, жалостив, велим му, ја ти ништа не видим, цабе да гледам књигу. Он вели: „Узми, узми, отвори књигу и читај.“ Отворио сам књигу, испрва нисам ништа видио, а онда је магла почела да се скида са мојих очију. Прочитао сам тада три реда, али сам се силно уплашио да ће ми се, кад се одмакнем од зирина, мрак врагити на очи. Отрчао сам после кући, мајци, она ме је гледала и крстила се. Тако сам ја у Куманици прогледао.”

Ову причу, Бог зна, колико је пута Милан поновио у манастиру Куманици, а и на другим местима, не стидећи се никога и с поносом говори о вери нашој и моћи светих Божјих угодника. Од тада, сада честита старина, Милан Шебек, је најчешћи поклоник манастиру, његов чувар и помоћник свештеницима за време богослужења и свих других послова у дане манастирске славе и саборовања под заштитом Светог Григорија.

Раде Љујић, из Грончарева, код Бијелог Поља, за себе ми је говорио: „Имао сам шест година када сам тешко повредио ногу, чувајући овце недалеко од куће... Лекари су одлучили да се нога мора ампутирати, да не би наступиле теже последице. Са овим се није сложила моја мајка. Од комшије је сазнала за манастир Куманицу и тамо ме одвела. На срећу и велико задовољство, после проведених неколико дана и ноћи ја сам се у манастиру опоравио. Када сам се вратио кући, мајка ме је одвела код лекара и лекари су констатовали моје оздрављење. Нису се могли начудити овом чуду.“ У знак захвалности за своје оздрављење и Раде је, као и Милан, редовно долазио у манастир. Обојица су били угледни и цењени људи од стране свештеника и поклоника куманичке светиње.

МНОГИ се сећају, из давне 1962. године, парализоване девојке коју су донели на носилима, а на опште одушевљење присутних устала је у цркви, тада у рушевинама, на своје ноге и пресрећна отишла кући.

У овом манастиру, пред моштима светог Григорија, и Ђорђе Бараћ нашао је лек. Непокретног на воловским колима довели су га у манастир. Ту је преноћио и сутрадан пешице отишао кући.

Уважени професор др Јово Медојевић, из Бијелог Поља, аутор књиге о Куманици, пише: „Куманица је у најлепшој успомени остала Београђанки Марини, која осам година није имала деце у браку са Александром. Стигли су и до Свете Горе тражећи помоћ. Али, после неколико ноћи преспаваних у Куманици, Марина је затруднела и имала сина Михаила.“ Професор у истој књизи пише да „доста често долазе у мана-

стир супружници без деце и последњих пет година било их је десетак слушајева који су добили потомство.“ У Куманици је оздравила и девојка муслиманка из Бијелог Поља, коју су непокретну рођаци донели на носилима. Свештеници су јој читали молитве у цркви и ту је преспавала ноћ. У јутру су је миропомазали и девојка је проходила. У околини Бијелог Поља добро се памти и препричава овај мио догађај.

Молитвена жеља испунила се и Јасни Ристић, лекарки из Лознице. Живела је у законитом браку осам година и није имала порода. Кад је сазнала за манастир Куманицу и добра која се молитвама могу измолити пред моштима Светог Григорија, закуцала је на врата храма светог и Господ јој услиши молитву рађањем сина. И сада долази у манастир да захвали Господу на великом дару.

Тридесетпетогодишњу Моравку Динић, из Параћина, у порти манастира Светог Гаврила, срео је репортер «Вести» са супругом Иваном. Годинама долази у овај храм и моли се Богу: „У Куманици сам се излечила, а била сам болесна неколико година. Од главобоље ноћи ока нисам могла да склопим, а једно време ме је захватила баш тешка депресија. Обилазила сам лекаре, али лека не нађох све док ме један од мојих пријатеља из Црне Горе није посаветовао да посетим ову надалеко чувену светињу. Преспавала сам две ноћи у овом храму и тегобе су нестале“, завршава своју причу Моравка, мајка троје деце, која успешно води једну фирму.

Седамдесетих година прошлог века упознао сам у манастиру Куманици једну средовечну госпођу из Љубљане. Све што сам могао сазнати о њој, јесте њено сведочење о здрављу, односно тешкој блести. Медицина није могла да је излечи. У сну је сазнала за Куманицу, спавајући у својој кући једне ноћи. „Прошло је доста времена док нисам успела да нађем ово место. Пре пет година нашла сам се овде код лекара над лекарима и молитва ми је примљена. Све ми је дао свети Аранђел. Сада редовно долазим да захвалим Богу и светом Аранђелу на великом дару.“

ДРУГА ВАЖНА ПОЈАВА о којој, такође, треба нешто рећи, јесте необична појава у виду живих бића, која су се појављивала на каменој литици изнад олтара храма. Прошли би неколико пута не великом брзином тамо и овамо. И то се није појављивало сваке године. Време њихове појаве било је само увече за време певања вечерњих стихира на стиховње. Њихова појава изазивала је посебно интересовање и код свештеника и код верника. „Ено,

видиш како се крећу“, чуо би се шапат у цркви. Нестало их је после отпевања славе на стиховње.

О овој необичној појави коментаришало се са страхопоштовањем и код свештеника и код верника. Неког значајног одговора није било. Приписивало им се да су небеског порекла у виду анђела или сами Анђели, чувари душа и тела наших. У сваком случају, ретка појава, између 21 и 22 часа, ноћу, у време вечерњег богослужења, у порушеном храму, у простору окруженом шумом столетних дрвећа, где се само чула молитва свештеника и светлост свећа. Овом појавом били смо задовољни и испуњени радошћу, коју Бог само дарује онима који га љубе.

Једне године, не сећам се које, питао сам Преосвећеног Епископа Павла, како он ово доживљава и како треба то тумачити. Његов одговор је био: „Оче Миле, свако ради свој посао.“

Највећа вредност која се чува у манастиру Куманица јесу мошти Светог Григорија Куманичког Чудотвртца. Он је испуњавао, испуњава и испуњаваће искрене молитве верујућих.

Цењени и поштовани отац Николај, старешина манастира, са манастирским особљем, сведок је многих збивања у манастиру, па између осталог сведочи: „Дешавала су се чуда у прошлости, дешавају се и данас, посебно код душевних болести. Долазе људи са свих страна, хришћани православци, али и католици и муслимани. Очитамо им молитву и буде им боље. Неки сасвим зацеле своје ране и болести. Многи од њих врате се касније, дођу да се захвале Богу и светом Григорију и донесу дарове.“

„Долазе овде сви невољници, они којима је потребна помоћ, а искрено верују у исцељитељску силу Божју“, сведочи отац Николај.

„Велика је сила Куманице, велика је моћ светог Григорија. Више од четрдесет година долазим овде, гледао сам како су људи доношени на носилима, а одлазили својим ногама одавде. За све ове године видео сам и много људи друге вере који су прошли кроз манастир, много муслимана. Сећам се да су некада у својим ношњама долазили. Наше комшије муслимане виђао сам и под Острогом и у Милешеви, али и овде у Куманици, причао је једне вечери у Куманици стари Милојица Мартиновић, из Челица код Прибоја.

О исцељенима и онима којима су Куманица и мошти Светог Григорија помогли, сведоче и њихови дарови манастиру.

Велики си Господе и чудна су дела Твоја.

Њрошјереј Миле Вуловић

СНАГА ДУХА ЈЕ НЕОГРАНИЧЕНА

Од свих стваралачких енергија највећа је енергија духа. А ко ће нам дати праву енергију? Како да је покренемо, односно да је вратимо, ако смо на њу заборавили или је изгубили?

Нова стваралачка мисао. Великим и јаким жељама, односно догађајима. Горућа мисао запалиће нове жеље, нова остварења. Када јасно означимо циљ није тешко упутити се циљу. Ако је смелост наш императив наћи ће се решење за све проблеме. Нема силе која би могла да заустави бујицу живота.

Од квалитета мишљења зависи и наше духовно и телесно здравље. „Чекић духа је најбољи за прегнућа и постигнућа“. Мислима ћемо сјединити и раздвојити што чекићем и длетом нисмо у стању. Зато треба разликовати стари и нови начин размишљања. Непријатељ живота скрива се у старим одлукама и поступцима. Жеља за новим може се уништити и нерадом и неактивношћу. Када би људи знали какву штету наносе себи и другима половичним решењима, радили би ноћ и дан да то превазиђу. „За револуцију духа потребно је поново престројити цео живот.“

Ситне мисли су препрека за узвишена дела. Без бојазни треба од себе одбацити ружну навику и тражити нову, бољу. Најгори су људи који не умеју да верују и немају моћ поверења. Ако је дух усмерен ка стварању

нових ставова земаљски живот ће бити максимално искоришћен за духовни преображај. „Стварање новог знања је победа духа над телом.“

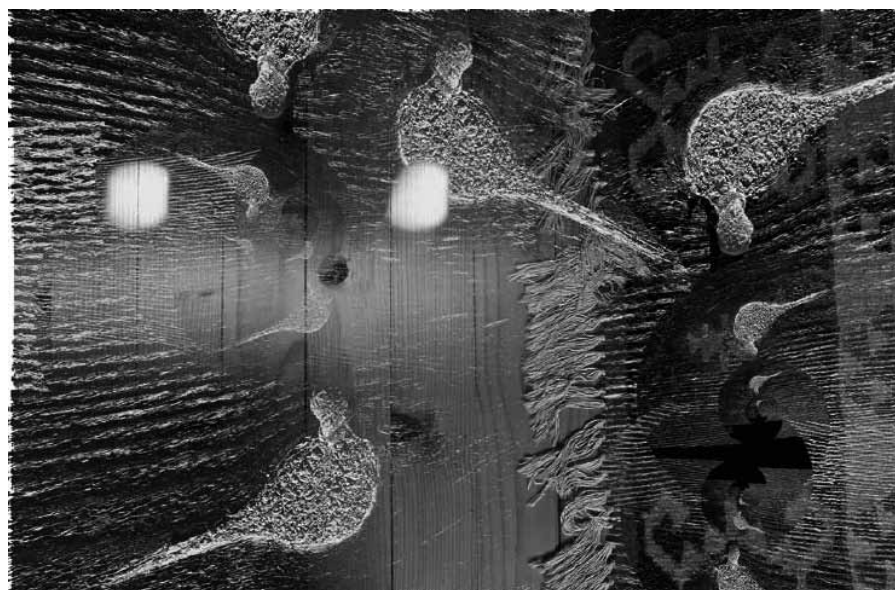
Лажна и слаба вера човеку не помаже. Траћење снаге и времена је самоуништење. Не треба савете слушати, већ примењивати. Сувише је много оних који говоре, сувише мало оних који чине. Строга дисциплина духа ствара нови живот. Онај ко жели ново знање мора бити на вечитој стражи.

Кажу да су гори од оних који се боје смрти они који се боје живота. „У животу смо се бојали многих ствари. А није требало. Трбало је живети.“ (Андрић) Зато није случајно речено: „Ко увек пази на ветар, тај неће сејати.“ „Ко стално посматра облаке, тај никад не жање.“ Психијатри кажу да људи радије бирају познато зло од непознатог добра. Зато храбро донесите одлуке и немојте да вам живот прође у јаловим дилемама.

Пословице кажу: „Трчите у живот да не бисте трчали за животом.“ „Мучите своје тело да оно не би мучило вас.“ „Само пораз може отворити хиљаду очију.“

Постоје две стазе којима можемо ићи: стаза страха и стаза љубави. Којом ћемо ићи зависи од нас. Само да не заборавимо: „У сваком успеху најважнији састојак је љубав.“

Бошко Стјанић

Владе Милинковић

ПРВИ КОРАК

Закорачи први корак
У кораку живот цели
Закорачи други корак
Корак тело изневери.

Закорачи трећи корак
У дечијој првој муци
Закорачи и четврти
Његов корак будућности.

Оста унук на ногама
Да се с њима поиграва
Гледа деда пун радости
Како унук свет осваја.

Драгојле Дрчелић

ПУТ СТРАХА

Земљани друм замара точкове
Од града сам још далеко
Ако ме ноћас „застава“ не изда
Бићу јој захвалан као нико.

Проверавам стакла на вратима
Да ли су добро затворена
Мирис тела води плен
Под шапе смрти и нестајања.

Километри дуги споро пролазе
Испред фарова мамба вијуга
Да ли ће стићи где је пошла
Или ће бити жртва нечија.

Напуштено село у мраку ћути
Неколико кућа од трске и блата
Какав се страх у њима крије
Нити прозора нити врата.

По влажном мраку комарци
круже
Тачно знају где ће да слете
Шакама стискама котур
управљача
Сулудо је ноћас са њима
борити се.

Ноћ и умор на екватору
На асвалтни друм „застава“
стиже
Изнад мене небо се отвори
На путу страха киша ме стиже.

Драгојле Дрчелић

ГРАД БЕЗ ГИМНАЗИЈЕ И НИЈЕ ГРАД

Пре једног века, 20. новембра 1913. године, указом Краља Петра I, основана је Нижа реална гимназија у Пријепољу.

Век постојања Пријепољске гимназије обележен је 20. новембра 2013. свечаном академијом у Дому културе којој су присуствовали ученици и ученице, професори и професорке, садашњи и бивши, представници локалне самоуправе и министарства просвете. Културно уметнички програм је креиран и изведен у организацији сопствених снага а на свечаности су говорили директор Гимназије Љубомир Шуљагић, председник општине Емир Хашимбеговић и министар просвете науке и технолошког развоја Томислав Јовановић.

На историјски догађај, немерљивог значаја за овај крај, потсетио је директор Пријепољске гимназије Љубомир Шуљагић: Морам, на почетку, да кажем да је овај дан, у дугој историји школе различито посматран, нередовно и на различите начине обележаван, а, понекад, чини се, најчешће из идеолошких разлога, и намернио заостављан. То није праведно нити додикује значају тог датума, ни школи, ни граду. 20. новембру се морамо стално враћати, јер, сећајући се тога датума, ми се сећамо величине и визионарства ученог, просвећеног демо-

крате Краља Петра Првог, чика Пера, како га је народ звао, који је, одмах по завршетку Балканских ратова и ослобођења ових крајева, када је разрушена и осиромашена земља грцала у оскудици, имао времена и мудрости да размишља о просвећивању, школи, науди. Неко други би, можда, у тадашњу санџачку паланку послао неку другу помоћ, али, чика Пера је знао да без памети и знања, нема напретка и бољитка, схватајући и да се све те недаће без тога не могу превазићи, те је послао учене људе и дао да се отвори гимназија.

На том свом путу, Гимназија је прошла бројна искушења: престајала са радом за време ратова, обнављана, бивала без основних средстава и услова рада, реформисана, сељакала се, горела ... али опстајала, васкрсавала и опет трајала. Једноставно, делила је судбину људи овог краја, јер је увек била део тог народа који је исто тако много страдао, патио, трпео али - опстајао. Из те гимназије рађале су се и друге школе, које су такође, у одређеном времену, давале огроман допринос економском развоју овог краја, који то није могао постићи без кадровског јачања. Тако је, у оквиру гимназије почела да ради Учитељска школа, затим вечерња Економска школа, Гимназије у Прибоју и Новој Вароши.

Када се завири у њену дугу и богату прошлост, морамо да се сетимо оних, који су уз највеће напоре, у беди и немаштини у њој радили, али и оних који су учили. Потресне су сцене сиромаштва предратних гимназијалаца, који су долазили из својих удаљених села, живећи по влажним учерицама о гњецавом хлебу и соли, али су трпели, учили, ишли напред, веровали да их само знање може спасити беде. Дивимо се такође, напорима бројних наставника, који су по задатку стизали из најудаљенијих крајева тадашње Југославије да би децу учили: директора, који су, као прави родитељи, мољакали да се отвори интернат, доведе вода у школско двориште, просили жито по селима, само да би школу одржали, децу прехранили. Сетимо се и оних гимназијалаца који су се први нашли у строју за одбрану отаџбине од фашизма, ентузијаста који су по завршетку ратова почињали од ништа у обнови државе и школе.

Стари професор Цветко Петковић

Пријепољска гимназија се, у години када је обележила век постојања, с пијететом сетила свих оних који су јој припадали и у једном временском периоду дали допринос просветарском позиву. Скромним спомен обележјем постављеним на градском гробљу у Пријепољу, од заборава је отргнут велики хуманиста професор Цветко Петковић.

Професор Цветко Петковић је рођен 1850. године у Седларима код Свилајнца. Завршио је Велику школу у Београду и службовао у више места Србије. У Пријепоље је стигао у новембру 1919. године, када је Гимназија обнављала рад после Првог светског рата. Одмах је „примио управу гимназије“ и на том месту остао до 1924. године, када је пензионисан у својој 74. години живота. Пошто је био удовац, без деце, професор Цветковић је и након пензионисања трајно остао у Пријепољу. Био је врло угледан, образован и цењен, сви су га знали, а у граду су га ословљавали са „стари професор“. Пријепољски лист „Санџак“ бележи да је господин Цветковић, директор гимназије у пензији „члан управног одбора црквене општине Пријепоље“ и да је црквеној општини Пријепоље поклонио једно црквено звоно вредно

преко 7.000 динара. Даље се каже да „ово није први пут да помаже културне и хумане установе“ и да је „издашно помагао сиротињу обе вере“. Овај племенити човек је својим ученицима куповао хлеб и дрва, да би преживели и опстали. Указом Њ. В. Краља одликован је Орденом Светог Саве 4. степена.

Још један детаљ из његовог живота завређује да се помене, а он најбоље говори какав је професор и човек био Цветко Петковић. Када су 1941. године усташе ушле у Пријепоље, од свих који су радили у државној управи или примали пензије, тражено је да положи заклетву новој, усташкој власти. Када је професор Петковић, који је тада имао 91 годину, дошао да прими пензију, тражили су да прво потише лојалност новој, усташкој власти. Он је рекао: „Ја сам једну заклетву дао, нећу да лажем“, а затим изашао. Пензију му нису дали.

Делећи судбину народа овога краја, Петковић је осетио све недаће беде и рата који је дочекао и провео у Пријепољу. Смрт га је затекла у Пријепољу, а умро је 6. новембра 1944. године, у дану када су савезнички авиони бомбардовали Пријепоље. Према сведочењу нашег суграђанина Мила Дерића, који је као 14-годишњи дечак помагао да се „стари професор“ сахрани, сахрана је одлагана три дана, јер су то онемогућавали авиони који су непрестано бомбама засипали град.

Ко се не сећа првог директора Живка Јоксимовића, који је по највећој мењави прегазио завејани Златибор, само да би отворио гимназију у Пријепољу, великог добротвора Јована Спасића, „ђачке мајке“ Цветка Петковића који је сиромашној деци куповао хлеб и дрва, ученог а трагично настрадалог Драгише Боричића, па Јелице Цветковић, Мића Љуштановића, Душана Жунића, Милана Плесковића... Нисмо овде помињали оне најзаслужније, ни најбоље ни највеће, већ оне који су понели највећи терет у најтежим временима, радећи дуги низ година као наставници или директори, мада је сваки директор и наставник део Гимназије, честица у њеном великом мозаику. И тако – цео један век.

Посебан значај гимназије је у школовању генерација гимназијалаца, који ће се даље, настављајући студије, враћати у родни град као стручњаци, лекари, професори, правници, инжењери, економисти... Пријепоље је јединствен град по томе. Мало је градова који су све своје кадровске потребе, чак и у кадровима који су били дефицитарни у много већим и развијенијим срединама, задовољавали људима из сопствене средине и тако квалитетно. Добро је да се, упркос свим недаћама које прате друштво у целини, то дешава и данас. Допринос Пријепољске гимназије томе, не може се никако умањити нити оспорити.

Однос града према овој школи, одувек је био посебан, гимназија је одувек имала посебно место у свести људи овог краја, који су знали да осете и препознају њено место, улогу и значај за општи напредак и развој. Сигурно је да нема ниједне породице у на-

шој Општини из које неко није завршио Пријепољску гимназију. Зато је она наша, у правом смислу те речи. Наравно, овим никако нећу да умањим значај и допринос других школа, из којих су излазили и излазе врсни економисти, техничари, мајстори разних профила. Али, Гимназија је школовала будуће академце који су били спремни да студирају и школују се у било којој области и у томе је њена предност. У међуратном времену, као и после Другог светског рата, када је Србија настојала да се поврати и изгради своје институције, гимназија у Пријепољу је, за овај крај, била све: наша Академија наука, Удружење књижевника, Опера, Народно позориште, Звезда и Партизан.

Подсећање на ова прошла времена, неопходно је, јер све то чини један континуитет и спаја њену деценијску делатност и улогу. Јасно нам је да није било 1913, не би било било ни 2013. да није било 1954. када је Гимназија претрасла у потпуну гимназију, опет не би било 2013, да није гимназија враћена и обновљена 1990. не би била оно што је сада. Та њена дуговечност и дуга традиција, трајање и успеси, одређују јој високо место у историји српског школства.

Таква школа никада више не може изневерити себе, никада не може нестати ни престати, никада поћи уназад. То неће дозволити они који су њено име градили и изградили, носили и проносили, који га носе у свести срцу и они који је данас чине. Јер, породица гимназијалаца је велика и снажна!!!

Данашња Гимназија је, а то је одувек и била, велика и значајна институ-

ција наше Општине. Град без гимназије и није град, то је крилатица коју сви знамо. Пријепољска гимназија има све предуслове за свој даљи развој и напредак. Прво, она је незаобилазна потреба у даљем развоју и просперитету овога краја, а располаже и другим потенцијалима који гарантују њен напредак и опстанак. Настава се изводи у новој згради, која по свим стандардима гарантује успешан рад, кадровски је сасвим оспособљена јер је настава у потпуности стручно заступљена, бригада друштвене заједнице и локалне самоуправе можда често и превазилази наше објективне могућности. Ми, који радимо у Гимназији, имамо јасан циљ и опредељење које гласи: Гимназија никада не сме ићи уназад и стагнирати, мора стално да чини помаке и иде напред!!! До сада смо у томе успевали. Опремљеност школе у сваком погледу, из године у годину, побољшава се, што показују и успеси које наши ученици постижу на разним нивоима такмичења. По броју освојених првих, других и трећих места на окружним и републичким такмичењима последњих година наша школа је прва или међу првима у Златиборском округу; број ученика који уписује факултете и настављају школовање је такође врло висок.

У смутним временима све је на проби и сви смо на проби. Пријепољска гимназија је ту пробу успешно издржала читав један век. Нема никве сумње, издржаће и даље. Зар се не каже: тешко је првих 100 година, после је лакше, рекао је Љубомир Шуљагић, директор Пријепољске гимназије на свечаној академији.

Љубомир Шуљагић

Песма с кафанске терасе над Лимом

Сваки што сване из Лима дан огране
Насмешен из Лима изрони, у Лиму заноћи
(И ми ћемо, о, и ми ћемо једном поћи).
Лим дарове од лета проноси до лета
Сијају сунчани златници из вира
У коме купа се лепа речна вила.

Ни у Дрину, ни у Море, у срца Лим увире.
Од свих римовања, најлепше је лимовање.

На обали се Лима, летом душа наштима
Мрва се вечности у жубору слије и разговору
У мирису топола и врба, искрама и сенкама
Звезде букове озаре, сиђу на мостове и прозоре
Прозуклим нам годинама привијамо мелеме
Пишемо зелену разгледницу, радосну лимовицу.

Ни у Дрину, ни у Море, у душе Лим увире.
Од свих римовања најдраже је лимовање.

Медитираш над водом, кажеш нек иде у таласу
Све што нам не треба, што је на лошем гласу
Сила и неправда, политика, године, уздаси.

Ни у Дрину ни у Море, у песме Лим увире.
Од свих римовања најлепше је лимовање.

Кад зими моћна река бије у камене обале
И на тополе окаче се промрзле звезде голе
Студен у кафану све дангубе савије.

Ни у Дрину, ни у Море, у гробове Лим увире.
Од свих је римовања најтрајније лимовање.

Сваки што сване дан из Лима нам огране
Насмешен из Лима изрони, у Лиму заноћи
(И ми ћемо, о, и ми ћемо једном отићи).

Винко Шелоџа

ЗАШТО ЈЕ ПОТРЕБНО ДА ШКОЛУЈЕМО ШКОЛУ

Данашње друштво се мења у свим доменима. Стални прилив нових информација у општем корпусу знања утиче на то да се многе теорије редефинишу, многа теоријска знања појединца реконструишу, а нова практична знања често из корена мењају праксу у готово свим делатностима.

У таквој ситуацији, јако је тешко да школе, какве су данас, припремају младе за живот. Тешко је предвидети и пренети на ученике квалитет и количину знања које ће му омогућити неметано обављање неке делатности за цео радни век. Готово је немогуће предвидети које ће послове данашњи средњошколци и основци обављати у овом веку. У неким стручним часописима се наводи предвиђање да ће до краја века, уколико се цивилизација настави развијати динамиком 20. века, бити присутно око 75% нових занимања за која у овом тренутку нико не зна.

За кратко време сви су проналасци на тржишту. Живимо у тиранији времена, информације настају неслућеном брзином. Процењује се да ће за наредних десет година, 100% светског знања којим сада располажемо представљати само 10% укупног корпуса знања (ЦИП из програма *Читанјем и њисањем до критичког мишљења*). Филипс (Philips – 1992) је написао да већи део цивилизацијског знања има век трајања десетак година или мање, након тога постаје нетачно или застарело. Постаје немогуће запамтити све што је познато у једној области. Чинице које се могу запамтити, представљаће тек делић неког подручија знања. Стога је неопходно континуирано и перманентно учење ученика, учење наставника, учење школе и учење система. „ Нове информације стижу и престижу једне друге, никада се, као у нашем веку, није истовремено догађало толико различитих промена, у свим подручјима људског искуства и знања. Ко није свакодневно будан и присутан, брзо ће остарити. А школа која остари умањује шансе да се успешно споразумева са децом. Ко мисли да васпитава и образује децу, мора то чинити на њиховом језику, на језику њиховог узраста и времена у коме живе.“ (Радовић, 2012:66).

Данас је стање школа у Србији крајње незадовољавајуће. Нема добре

државе без добрих грађана, ни добрих грађана без квалитетне школе. Изгледа да су школе у Србији данас више оријентисане ка теорији него ка пракси. Наши наставни планови и програми су оријентисани ка стицању широког спектра знања, а много мање на примену. Резултати студије о образовању ПИСА (Међународни програм процене ученичких постигнућа- Programme for International Student Assessment), говоре да су српским школама неопходне темељне промене. Наиме, на овом истраживању, које сваке три године спроводи Организација за економску сарадњу и развој, ученици из Србије су се, 2003. године, нашли при дну табеле. На наредној студији, одржаној 2006. године, у којој је учествовало нешто више од 400 000 средњошколаца из 57 земаља, Србија је била на 41. месту и знатно је заостала за просеком ОЕЦД-а. Фински ученици су заузели прво место, а за њима су ученици из Хонконга и Канаде. У поређењу са Финском која је те исте године, прикупила 563 поена, Србија је рангирана са 436 поена. Међународни просек бодова у ПИСА студији износи 500. ПИСА 2009. обухвата 74 земље, ученици из Србије су заузели 43. место. На скали читалачке писмености којој је посвећена највећа пажња, ученици из Србије су постигли 442 поена, исто толико у области математике, док су у домену научне писмености освојили 443 поена. Постигнућа у све три области су за око 60 поена нижа у односу на ОЕЦД земље, што је једнако ефекту од нешто више од једне године школовања у земљама ОЕЦД-а. Ових дана изашли су и резултати истраживања ПИСА теста за 2012. годину. Петнаестогодишњаци из Србије су у математици освојили 449 бодова у односу на просек од 494, у читалачкој писмености 446 поена, у односу на просек од 496, а у природним наукама 445 поена, док је просек 501. Од земаља региона, од ученика из Србије бољи су били ученици из Хрватске са 471 бодом, док су средњошколци из Црне Горе били лошији, са 410 бодова. Најбоље резултате остварили су ученици из источноазијских земаља - из Шангаја, са 613 поена, затим следе средњошколци из Сингапура, Хонконга, Тајпеха и Кореје. Како наводи ВВС, у Шангају сви верују у то да је образовање будућ-

ност, пред наставнике се константно стављају нови задаци, а образовни систем захтева од њих да се стално стручно усавршавају и то ван својих учионица.

Смисао захтева ПИСА истраживања, који се поставља пред ученике, није сведен на процену у којој мери су у стању да репродукују програмом предвиђене садржаје, већ првенствено да ли су развили ефикасне стратегије учења и употребљива знања која им омогућавају да научено примењују у различитим ситуацијама и да критички промишљају различите садржаје. Подаци који се обезбеђују овим истраживањем, омогућавају да се утврди квалитет, праведност и ефикасност образовног система, да се прати да ли се и у којој мери промене у образовању и друштвеном контексту у којем се одвија образовни процес одражавају на квалитет образовних исхода, као и да се, на основу података, планирају и доносе одлуке о даљим правцима развоја образовања.

Наш систем је тако устројен да нужно грешка оваква знања. Није то никаква грешка у тестирању, ни у узорку испитивања, ни задатака... него постојећи механизам нужно рађа таква постигнућа (др Иван Ивић о квалитету образовног система у Србији). Природа школских предмета је таква, наставља Ивић, да они дају само предметна знања. Постоји израз да су наши предмети као „феуди“, јер је сваки предмет одвојен, преноси се до одређеног разреда, а сваки разред је јединица за себе. Нема континуираног грађења знања. Проблем образовања лежи и у обимности предмета, тако да су наставници често приморани да „протрчавају“ кроз градиво. Проблем чине и школска знања која често нису повезана са животним искуством, па ученици имају проблем да виде смисао и сврху где и како то да примене. Процес наставе наслања се на програм и уџбенике, односно настава тече у виду најпростије испоруке градива. Наставник се већим делом држи строго програма, „испоручује“ га и мало времена остаје да ученици нешто науче у школи. Тако наша школа није место где се ефикасно учи, него место где наставници држе наставу, „испоручују“ градиво и то је у првом плану- коментарише проф. Ивић у једном интервјуу објављеном у листу Про-

светни преглед. Тако имамо ситуацију да професор предаје у школи, а ученици уче одвојено и временски и просторно, код својих кућа. Саветници су до сада контролисали „испоруку“ програма односно оно што је уписано у дневник. У постојећем систему наставници оцењују оно што ученици понове. По једном изражавању УНИЦЕФ-а, уочено је да између две трећине и три четвртине ученика има чворке и петице. Ти резултати су директна последица тога што се оцењује репродуктивно знање. Тако се од програма до оцењивања затвара круг. Потребно је престати са подржавањем „бубања“. Учење напамет не би ни постојало, када га наставници не би награђивали.

Важно је схватити да је образовање инвестиција а не трошак. Ко то није схватио није образован човек. Задатак школе је да нађе начин како да прилагоди садашњост будућим захтевима, како да образује младе по мери будућности. Само квалитетним школама, усмереним на нова постигнућа, можемо постати чланови економски развијених и демократски стабилних народа и држава. Да бисмо створили друштво засновано на знању, школи су потребни квалитетни наставници који могу да обезбеде квалитетну наставу. Дакле, учити се мора и то цели живот. Зато је потребно помоћи деци да од малих ногу схвате да је учење предуслов за срећан и успешан живот и да се не учи само у школи и само за оцене. О школи је писао и наш прослављени књижевник Душко Радовић. Критикујући постојеће стање једном приликом је рекао: „Све се мења, али се школе не дају, бране се, одолевају, не желе да их оскрнави ништа што се догодило јуче или данас.

Такве школе највише личе на оно што би хтеле да буду тек кад у њима нема деце. Кад деце, из шареног, динамичког и свакаког животног, уђе у овакве музејске ентеријере, међу такве стирудије духа, мора се осејати нејозвањим стиранцем. Ту јочиње први, често врло изражени несјоразуми деце и школе. Морамо се, дакле, стирудити да нам школе не ошаре, да нам се пре времена не уморе и не ошаре просветити радници, да деца долазе у школу своје а не наше младости.“ (Радовић, 2012:64). У једном другом тексту Радовић каже: „Ако се већ толико заклињемо да нам је од свега важније активно учешће деце у настави, ако је заиста искрена та наша жеља да деца мисле, да више разумеју а мање јамте, морамо изражити конкретне и ефикасне начине да децу јокренемо, заинтересујемо и активирамо. Потрудимо се мало, да не испадне да више изражимо од деце него од себе.“

(Радовић, 2012:65). И да небих одузео нешто од лепоте и прецизности мисли и речи цитираћу га још једном: „Треба бити зрео, јамејан и храбар и прихвалити неусехе деце као разлог да се још једном и још много јушта размишља о могућим недостијаима и грешкама јосијоје школе. Школа која се много чуђи знању и јосијовању својих ђака, коју нервира то што су деца деца, не може бити добра школа. Кад дође до већих несјоразума између школе и ђака, школа би се радо вајкала како није заслужила такве ђаке. А то је ајсурд. Једино ђаци имају право да жале што имају такву школу.“ (Радовић, 2012:65).

Нема квалитетног образовања без дугорочних системских промена. Стратегија образовања коју је осмислио тим стручњака, на челу са проф. Ивићем, улива наду. Ова стратегија нема само визионарски и стратешки значај за образовање, то је и порука и прилика да се створи простор у којем ће се подржати учење, како ученика, тако и наставника, па све до заједнице која учи. Свеобухватно учење је подршка променама, јер тешко је нешто у школи променити ако окружење то не препознаје. Дакле, потребна је промена контекста, улоге образовања у развоју Србије као и повезивања са ЕУ. Неопходно је образовање видети као један од развојних ресурса за ову земљу и ускладити га са европским тенденцијама. Квалитетно образовање нас може одвести и ка Европи и ка очувању и развоју националног и културног идентитета. Ништа мање важно није питање финансирања, као и питање децентрализације у образовању. Дуг је низ стратешких праваца...

*Драган Кувелић, проф.,
педагошки саветник*

ОБРАЗОВАЊЕ ЈЕ УЛАГАЊЕ У БУДУЋНОСТ И ВЕРА У УСПЕХ

Када схватимо да ништа није идеално, можемо се кретати у два правца. Прво: одустати на самом старту, што никако није добро за почетак; или друго: упустити се у авантуру и трагати за начином: *како моћу...*, уместо да тражимо оправдање: *зашто нисам...* Или, како то прецизно каже изрека: *Онај ко хоће - нађе начин/решење, онај ко неће - нађе разлог/образложење.*

Ради потпунијег схватања речи *идеал*, можемо је раставити на два дела: *иде* - ал. Свако на свој начин посматра, доживљава и тумачи однос између ове две речи. Наиме, онај који одустаје, идеал посматра као *иде*-креће се. Међутим, чим наиђе на *ал*' или - на препреку, он стане или се враћа назад. Онај, пак, који тражи решење, он *иде* напред, а када наиђе на *ал*' он наставља и *ал*' претвара у благослов/*ал*-ал, у знак за акцију/*ал*-арм, у прибор/*ал*-ат, који користи да би се приближио савршенству. Тежити савршенству и *радиш* на себи је највећи пројекат у животу. Богат је онај који поседује пожељне особине, а још богатији онај, који те особине може да подари другоме - онеме кога васпитава.

Роб никад није могао створити слободног човека. Одрасли су данас сви, или скоро сви, припадници неких организација, под капом неких *централа* које одлучују у њихово име. Такви не бирају свој пут, него иду за *вођом*. Како онда могу васпитавати младе да доносе одлуке и решавају проблеме, ако они препуштају другима да мисле уместо њих. Међутим, чак и да су *слободни*, то није довољан гарант да ће успети да пренесу младима своје вредности. Потребно је и да успоставе добре односе са њима. Млади ће прихватити ставове и вредности одраслих, ако у њима виде добре *учиоце*, добре *докторе*, добре *судије*...

Зашто *учиоце*? Зато што се, добри учитељи, истински интересују за развој и напредовање младих и озбиљно схватају њихове проблеме. Млади не прихватају оне - који им намећу решења и савете, оне - који придикују, забрањују... *зара њиховог добра*. Не воле да се други баве њиховим слабостима и да им говоре шта треба да раде. Уместо тога они очекују топлу атмосферу у којој ће моћи да се осећају пријатно и понашају разумно. А, осећаће се пријатно и понашати разумно, ако су им задовољене основне потребе. Осим ваздуха, воде, хране и здравља, неопходно је и осећање да су сигурни, прихваћени, вољени и поштовани у средини у којој живе и уче.

Зашто *докторе*? Зато што се, добри доктори, брину о здрављу, првенствено психичком. Млади су осетљива, рањива бића која трагају за сопственим идентитетом. У том *цумарању* треба им подршка, како би створили позитивну слику о себи и стекли самопоштовање. Не можемо оче-

кивати да ће се самопоуздање развити само од себе. *Ружно јаче*, упркос недаћама, постаје *бели лабуд*, али то су *йриче* за *малу децу*. У стварности, одбачена деца не могу сама да се изборе и неретко постају клијенти *белих манџила*. Непријатне тренутке, које доживимо у школи, памтимо заувек. Наставници, преокупирани прописаним садржајима, често заборављају да ђаци нису *машине за учење*, већ *бића која осећају*.

Зашто *судије*? Зато што су, добре судије, праведне. Млади су веома осетљиви на неправде, којих су пуне наше школе. Они прецизно мере да ли су добили довољно пажње, уважавања и могућности да искажу своје потенцијале. Уместо да, при процењивању, пореди децу - праведан наставник треба свима да даје једнаке шансе, а не једнаке оцене. Када и млади и њихови наставници, овако схвате *праведност* - онда ће њихов заједнички циљ бити, да сваки ученик достигне највише што може. Успех је *борба* са самим собом, а не надметање са другима. Када се овако посматра напредак, онда нема такмичарског духа, који погубно утиче на атмосферу у колективу. Један од најважнијих задатака наставника је да научи ученике да успостављају и одржавају добре односе са вршњацима. *Лекције* у школи нису саме себи циљ, већ средство да ученици науче да уче, да решавају проблеме, да раде тимски, да преузимају одговорност за своје поступке...

Када испуни све претходне захтеве: *доброг учиоце* - који пружа детету осећај сигурности, припадања, љубави и поштовања; *доброг доктора* - који се брине о осећањима детета и пружа му подршку да стекне самопоуздање; *доброг судије* - који је праведан у подели пажње, уважавања и могућности да искажу себе, тек онда наставник може да се бави поучавањем. Само у школи, у којој влада добра атмосфера, где се деца не плаше и не досађују, учење може бити пријатно искуство. Мисија образовања се не може остварити ако *мисионари*, уместо да потенцијалу развијају и решавање проблема, акценат стављају на памћење и *производњу јачних одговора*. Они који поучавају децу, треба да знају да је учење процес, а не резултат. У том процесу главну улогу има онај који учи - ученик. Учење не зависи од тога шта наставник говори, већ од тога шта ученик ради. Када ученик седи и слуша - научи око 10% предвиђеног градива. Када сам чита неки садржај запамтиће око 15%, а ако му презентујемо путем звука и слике научиће око 25%. Велики уложен труд за мали проценат користи. Садржај који будимо, сам по себи нема значење, ако није повезан са искуством онога ко учи. Да би ученик могао да учи он мора да види смисао у ономе што учи, да позитивно вреднује оно што му се презентује. Само тако

може бити мотивисан. Да би повећали проценат онога што ученик *донесе* - потребно је ставити га у позицију да дискутује, да искаже своје мишљење, тада ће усвојити 50% садржаја. Ако му омогућимо да проналази аргументе којима ће *бранити* или *најавити* неку појаву, научиће и до 70% градива. Врхунац учења је партиципативно учење - када се припрема и подучава друге, тада може да научи и до 90% градива, јер је мотивација јака и повећава се осећај одговорности.

Учење је вољна радња. На силу се ништа не може научити. А наставници, када не могу милом, они своје *најбоље намере* покушавају да остваре силом. Када ученик не зна - по аутоматизму добија лошу оцену. Уместо процењивања *нештачних одговора*, потребно је пронаћи узрок зашто дете *не зна*. Разлози незнања могу бити вишеструки. Оно може да не зна зато што *не уме* да научи, или зато што *не може* да научи и напокон, зато што *неће* да научи. А можда то његово *не знам* - само значи: *не сећам се*. Можда је дете једноставно заборавило он што је слушало или читало... У сваком од набројаних случајева, наставник има свој део одговорности и могућност да реагује - да да свој допринос. Наиме, ако ученик *не уме* - ту је наставник да га упуту у технике успешног учења; ако *не може* - ту је наставник да прилагоди захтеве могућностима ученика; ако *неће* - ту је наставник да пронађе начин да га мотивише... Ретки су они ученици који нису радознали и који не желе да буду успешни. Они, којима се то и деси, вероватно су имали јако непријатно искуство у процесу учења. То су ситуације када захтеви нису прилагођени могућностима и када одрасли испоручују информације које се не ослањају на претходна знања и искуства ученика. Међутим, када пред ученика поставимо задатак, тако да сопственом активношћу дође до решења, он ће бити мотивисан да улаже напоре у даље учење, јер ништа тако добро не успева као успех. Најзад, ако ученик не зна јер се *не сећа*, јер је заборавио - шта онда наставник да ради? Једноставно, да се помири са чињеницом да је заборављање природан процес... Једино што може да уради у овом случају, јесте да се определи за *школу мишљења*, уместо *школе памћења*!

Бавити се образовањем је озбиљно и захтеван посао који подразумева целоживотно учење. Онај који поучава, мора разумети процес учења и бити спреман и сам да учи и да ради на себи. Ни мало лак задатак - који нас враћа на почетак приче: одустати и бавити се неким другим послом или се упустити у *авантуру образовања* и улагати у будућност верујући у успех...

ОД ЗБИРКЕ ДО НАЦИОНАЛНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ

Музеј „Рас“ Нови Пазар - 1953 - 2013

Протекле, 2013. године, Музеј „Рас“ у Новом Пазару обележио је 60 година од формирања и 40 година од отварања за посетиоце. Обележавајући наведене датуме неопходно је подсетити се самих почетака, али истаћи и постигнуте резултате.

Почетком 1953. године формиран је Координациони одбор за формирање **Градског музеја**, неопходне институције јер је „град богат остацима историјске прошлости“. По питању набавке предмета, стало се на становиште да треба „прикупљати све што представља старину: старе вазне, новац, хартије, разне предмете“. Формиран је Иницијативни одбор, за чијег председника је изабран Миодраг Радовић, Савет и Управа Градског музеја, као и Комисија за процену ствари, тј. комисија која би се старала о откупу музејских експоната.

До 1955. године радом Музеја је руководио Иницијативни одбор, а крајем 1955. године за управника Градског музеја именован је Вукман Ђулафић, наставник историје, који је ову дужност обављао хонорарно, уз помоћ службеника Хивза Шкријеља. Од краја 1957. године Градски музеј је постао **Рашки музеј**. До краја 1959. године, поред предмета из НОР-а, историјско-археолошка збирка је бројала 216, а етнографска 83 обрађена предмета.

Октобра 1959. године за хонорарног директора Рашког музеја именован је Ејуп Мушовић, професор историје у Учитељској школи. У наредних десет година Музеј је добијао минималне дотације које је користио

за откуп експоната, плаћање станарине и хонораре ангажованих лица.

О раду Рашког музеја не зна се скоро ништа. Крајем 1969. године, Скупштина општине Нови Пазар донела је Одлуку да се Музеју уступи зграда у којој се налазила Школа ученика у привреди. Како зграда наменски није одговарала потребама Музеја, а била је и рунирана, било је потребно извршити адаптацију. Година 1971. вишеструко је значајна за рад Музеја, име је промењено у **Завичајни музеј**, Ејуп Мушовић је постао стално запослени директор, урађена је адаптација добијене зграде.

Током 1973. године вршене су опсежне припреме за званично отварање Музеја. Направљене су витрине за излагање музејских експоната, које нису биле и најадекватније услед ограничених материјалних средстава. Није било ни избора предмета за излагање. Велику помоћ у сређивању изложбених просторија и у презентацији експоната пружили су: Историјски музеј Србије, Завод за заштиту споменика културе из Краљева и Покрајински музеј Косова.

И најзад, двадесет година после формирања, Завичајни музеј у Новом Пазару **отворен је за посетиоце 28. новембра 1973. године**. Отварању су присуствовали бројни гости из Републике и Региона, а на церемонији отварања говорили су Едип Хасанагић, директор Историјског музеја Србије и Миодраг Радовић, председник Радне заједнице Музеја.

Након двадесетогодишњег рада ког карактерише прикупљање експоната, веома вредних, посебно етнолошких и историјских, Музеј је по-

чео да развија све облике музеолошког рада, и током времена од скромне збирке прерастао у музеј комплексног типа који обухвата све области људског деловања, од историје, преко археологије, нумизматике, етнологије, примењене уметности до савременог ликовног стваралаштва.

Почетак 70-тих година 20. века значајан је, како за рад самог Музеја, тако и за археологију и заштиту споменика културе у новопазарском крају. Музеј је био активни учесник свих истраживања која су тада почела на територији Новог Пазара, а потом и Тутина и Сјенице. Секретаријат за образовање, науку и културу СР Србије, 1971. године образовао је Комисију за истраживање комплекса средњовековног Раса.

Након петогодишњих истраживања организован је „Симпозијум о Расу и споменицима у долини Рашке“, а радови су се нашли у публикацији која је названа „Новопазарски зборник“.

После уписа Старог Раса са Сопоћанима у Листу светске културне и природне баштине УНЕСКО-а, 1979. године, обавезе преузете Конвенцијом о заштити светске културне и природне баштине, иницирале су израду Програма истраживања, заштите, уређења простора и коришћења Старог Раса са Сопоћанима за период од 1984. до 1990. године. Програмом су обухваћена истраживања: историјска, историјско-уметничка, етнографска, археолошка, затим радови на конзервацији, рестаурацији и презентацији појединачних споменика унутар овог подручја, радови на унапређивању природне средине,

Музеј РАС

мере у области правне заштите, радови на изградњи прилазних путева и саобраћајница и других објеката инфраструктуре и планови издавачке и информативно-пропагандне делатности.

Све наведене активности имале су великог значаја за рад Музеја, односно Археолошког одељења које је обogaћено великим бројем експоната добијених истраживањем знатног броја локалитета са подручја наведене три општине. У Музеју су се нашли експонати са истраживања праисториских, римских, рановизантијских али и средњовековних локалитета, који су најбројнији и који припадају, како предмањићком периоду, тако и времену консолидовања независне српске државе.

Петнаестак година након реконструкције, почели су проблеми са зградом, на чијим зидовима се појавила влага, која је захватила све зидове приземља. Проблем је решен тек 2002/2004. године када је урађена друга делимична реконструкција. Након реконструкције зграде урађена је нова **Стална поставка** која свакодневно добија похвале за начин презентовања и чувања покретне културне баштине.

У години јубилеја неопходно је истаћи да је важан сегмент делатности Музеја чинила и изложбена делатност која се у континуитету одвијала од 1971. године, када је и организована прва изложба „Униформа јуче – данас – сутра“, у сарадњи са Војним музејем из Београда. За њом су уследиле и многе друге: „Портрет детета у српском сликарству 19. века“, „Пејзаж у српском сликарству 1900-1941“, Цртежи Љубе Ивановића“. Након ове изложбе, 31 цртеж и две графике Љубомира Ивановића, на којима су мотиви Новог Пазара, откупљени су и тако постали власништво Музеја. Једна од значајнијих изложби је свакако „Скулптура Ивана Мештровића“, а скоро једну деценију у Музеју су приређиване изложбе колоније „Сопоћанска виђења“.

Музеј је до данас приредио преко 100 тематских изложби као и традиционалне манифестације које бележе вишедеценијско постојање, попут изложбе домаће радиности посвећене Дану жена, промоције Новопазарског зборника, а у новије време и манифестација Ноћ Музеја. Изложбе су скоро увек биле праћене каталогом са предговором, каталожним делом и репродукцијама. Музеј је дао свој пуни допринос у вредновању

ликовне уметности а истовремено инспиративно и подстицајно деловао на развој стваралаштва наших уметника.

Последњих пет година Музеј „Рас“ је, захваљујући финансијској подршци Министарства културе Републике Србије, реализовао низ значајних пројекта, међу којима су и вишегодишњи пројекти, попут Новопазарског зборника и Археолошког истраживања средњовековних хумки на Сјеничко-пештерској висоравни. Од значајнијих пројекта навешћемо: „Историја рок музике у Новом Пазару“, „Очувајмо старе занате“, „Филигран“, „Изгубљено – нађено“, „Раскршћа баштине“, „Нови Пазар на

Своју делатност Музеј је најбоље и најадекватније афирмисао путем издавачке делатности, а пре свега Новопазарским зборником који ни у време најстрожих санкција није престао да се штампа. Први број овог годишњака штампан је 1977. године и убрзо је распродат цео тираж од 1000 примерака. Закључно са 2013. годином, из штампе је изашло 35 бројева Зборника који је високо оцењен у научним круговима и који изазива велико интересовање, не само у нашој земљи, већ и у иностранству.

Новопазарски зборник је један од ретких који је излазио у континуитету и за сараднике имао људе који су се бавили, или се још увек баве, ис-

Колектив Музеја

мапи историјских путева“, „Школа грнчарског заната“, „Хоћу да сликам прошлост“. Реализацијом пројекта „Нови Пазар у ликовном опусу Љубомира Ивановића“ бројни градови у Србији били су у прилици да се упознају са радом овог еминентног уметника, а истовремено и са изгледом Новог Пазара током прве половине 20. века.

Паралелно са поменутиим активностима текао је и просветно-педагошки рад Музеја, који се одвијао кроз разне видове сарадње са ученицима основних и средњих школа у граду. У оквиру тога одржаване су радионице чије су теме биле разноврсне, али увек илустроване оригиналним музејским предметима, што је за крајњи циљ имало приближавање богатог културног наслеђа полазницима радионице.

истраживањем новопазарског краја: археолози, историчари, етнологзи, историчари уметности, архитекте, педагози, геолози и други.

Највећа вредност Новопазарског зборника је његова актуелност. У сваком броју Зборника је објављено по неколико радова у којима су претстављени резултати истраживања бројних локалитета у нашем крају, а редовно су објављивани извештаји о радовима у текућој години. Захваљујући томе Новопазарски зборник је постао незаобилазна литература за средњовековну археологију, историју формирања српске државе, као и за турски период. Преведени и обрађени турски пописи нахија, дефтери и друга документа од непроцењиве су важности за историју новопазарског краја и једино се могу наћи у нашем Зборнику.

Музеј се може похвалити и завидном броју посебних публикација, међу којима се издвајају: Борци новопазарског краја пали у НОР-у; Гастон Гравије - Новопазарски санџак; Прилог етничкој библиографији новопазарског краја; Школство у Новом Пазару и околини 1918-1941. година; Муслимани Црне Горе од пада Зете (1499); Ефендијина сећања и казивања; Средњовековни надгробни споменици у области Раса; Три ослобођења Новог Пазара; Рашка - антропогеографска проучавања II; Кладница; Пазарско-сјенички квартет. Посебно истичемо Монографију Музеја и књигу Исламски споменици Новог Пазара. Сва наведена издања, заједно са Зборником имају основни задатак да се покретна културна баштина, поверена му на чување, приближи стручној и широј јавности код нас, а намамо се и у свету.

Музеј је био и организатор завидног броја научних скупова: Симпозијума о Расу и споменицима у долини Рашке (1977), Саветовања музејских радника Србије, XV Годишње скупштине етнологских друштава Југославије, Конгреса конзерватора Југославије (дела), три Годишње скупштине Српског археолошког друштва (1978, 1988, 2003) и Састанка секције за средњовековну археологију Српског археолошког друштва (1998). Поводом десетогодишњице смрти дугогодишњег директора Музеја, крајем марта 2006. године организован је научни скуп под називом „Историјски осврт на простор где се родио и стварао др Ејуп Мушовић“. У раду скупа су учествовала најзначајнија имена друштвених наука, а цело 29-ти број Новопазарског зборника посвећен је овом скупу. У оквиру скупа организована је и велика изложба слика и графика новопазарског академског сликара Мехмеда Слезовића. Музеј је, 2009. године, био и организатор Годишње скупштине Музејског друштва Србије, на којој је радница Музеја, Драгица Премовић-Алексић, добила награду за животно дело. У оквиру пројекта „Раскршћа баштине: Нови Пазар на мапи историјских путева“, у Музеју је 2012. године одржан и научни скуп под називом „Раскршће баштине - укрштања културе“.

За свој рад Музеј је добио и низ признања, међу којима: Захвалницу Завода за заштиту споменика културе из Краљева (1975); Повељу другарства ОШ „Иво Лола Рибар“ Војводине (1975); Новембарску диплому СО

Нови Пазар за нарочити успех у раду (1981); Захвалницу ОШ „Станика Радвановић-Цана“ (1981); Захвалницу Српског археолошког друштва, поводом 100-годишњице постојања и рада (1983), Захвалницу Народног музеја у Београду (1984); Повељу СО Нови Пазар поводом 40-годишњице ослобођења града (1984); Плакету Републичког СУБНОР-а (1988), Оскар популарности.

Задовољство је истаћи и да су радници Музеја учествовали на бројним стручним и научним скуповима, а тематика њихових реферата била је везана за културну баштину нашег подручја, чиме су на најбољи могући начин презентovali и своју установу и свој крај. Радници Музеја су обавили, нажалост, само једно студијско путовање и том приликом је обиђен северни део Италије.

Од свог оснивања Музеј је остваривао сарадњу са сродним институцијама са простора бивше Југославије. Најинтензивнију сарадњу имао је са институцијама из Србије, на првом месту са САНУ-и, односно са Археолошким, Етнографским, Историјским и Балканолошким институтом; са Катедрама за археологију, етнологију, историју и историју уметности Филозофског факултета у Београду, са Народним, Етнографским и Историјским музејем Србије, Републичким заводом за заштиту споменика културе и Заводом за заштиту споменика културе у Краљеву. Све наведене институције и један број запослених у њима, годинама су биле наши најоданији партнери у извођењу бројних истраживања и других послова везаних за заштиту културне баштине. И почетком 21. века Музеј размењује публикације и има сарадњу са Словеначком академијом наука и уметности из Љубљане и Оријенталним институтом из Сарајева.

Музеј је у свом раду наилазио на разумевање и у локалној средини. Општина Нови Пазар, оснивач Музеја, главни је финансијер његовог рада у целини. Велику финансијску подршку имао је и од Министарства културе Републике Србије, које је финансијерало сва археолошка истраживања, Новопазарски зборник и друге пројекте. Није изостајала ни помоћ одређеног броја новопазарских предузећа, попут ИГМ „Слога“ и Предузећа за путеве, али и одређеног броја појединаца.

Ово је прилика да поменемо и међународне организације и агенције

без којих зграда Музеја не би била реконструисана и савремено технички опремљена. То је Швајцарска организација за развој и сарадњу и њен Програм за подршку општинама (МСП) и Пројекат развоја општина у југозападној Србији (ПРО пројекат) финансиран од стране Европске уније, преко Европске агенције за реконструкцију и Владе Швајцарске (Швајцарске агенције за развој и сарадњу), а који спроводи Програм Уједињених нација за развој (УНДП). Захваљујући ПРО пројекту, између осталог, штампана је и луксузна Монографија музеја.

Сарадња је била више него добра и са средствима јавног информисања, не само на локалном нивоу, него и шире. Поменућемо Регионалну радио телевизију и ТВ „Јединство“, РТС и дописништво РТС из Новог Пазара, „Радио 100+“. Целокупна активност Музеја била је презентована јавности и на тај начин Музеј се представљао као динамична установа спремна да прихвати нове изазове савременог доба кроз промовисање, развој и афирмацију музеолошке праксе.

Овом приликом желимо да се захвалимо свим својим пријатељима и бројним сарадницима, пре свих оних који су свој рад уткали у дело које се зове Музеј. Захваљујемо и свим суграђанима који су редовно пратили наш рад и присуствовали свему што смо били кадри да организујемо за јавност.

Од званичног отварања за јавност, Музеј је посетило преко 150.000 људи. Најбројније су биле групне посете ученика, студената и туриста. Бројне су и посете званичних делегација које су биле у посети Новом Пазару, посебно амбасадори и министри разних земаља света.

Пређени пут од шездесет година, у различитим фазама историјског, културног и економског развоја нашег друштва, недовољног броја запослених стручњака и скученог простора, сведочи да наш Музеј представља виталну установу која је својим радом, резултатима и ентузијазмом, дала свој пуни допринос у вредновању културне баштине подручја на ком обавља своју делатност. То је знала да вреднује и Влада Републике Србије која је, на седници 30. априла 2013. године, Музеј „Рас“ у Новом Пазару ставила на листу институција од националног значаја.

РУЧАК НА ГОЛЕШКОМ БРДУ

*...Голеша су наслеђене чийуље и њриче
леџенда о Бају Тојалу, ѓрадњи цркве
(ѡодиѓао Неко, рушиле виле, народ обновио)
рано осѓарели крезуби рођаци
иѓѓо у Божијој и државној голешо
филозофирају о ѓриѓежу и криѓежу
ничија није до зоре јер живе
од муке и ракије, не од динара.*

Винко Шелоѓа

Перетурајући по старим фотографијама, пажњу ми привуче једна црнобела на чијој је полеђини записано “Ручак на Голешком брду, септембар 1970”. Реч је о једном необичном и занимљивом скупу, што се са фотографије јасно види, који је организован у оквиру манифестација “Полимска недеља културе и уметности” и “Лимских вечери поезије”, нарочитим залагањем Вукомана Шалипуровића, првоборца и публицисте, који је на овај начин хтео да представи своје врлетно завичајно село Голеша, што је свега петнаестак километара удаљено од Прибоја, а због лошег пута и надморске висине, још увек је било једно од најпасивнијих у општини.

У осунчан дан позног септембра Голешани су за госте припремили богат ручак, на самом превоју Голешког брда, на пространој скоро покошеној ливади, са које се у долини види Прибој као на длану. Вредне голешке домаћице рашириле су беле столњаке и поређале свакојаке ѓаконије све по упутствима и надзором неуморног Вукомана и жустрог сеоског одборника Душана Ђуровића. Било је ту свакојаких старих и нових јела, у изобилју различитих млечних производа и свега другог, од цицваре и њешкета и разних пита и других пецива са обавезним колачима које су вредне домаћице припремиле. Наравно, ту одмах испод разгранате букве, на ражњевима су испечена и два јагњета, тако да ови са фотографије, нас педесетак гостију и дупло мање мештана, вала нисмо остали гладни.

Брижљиви Вукоман све надгледа и даје савете женама како да разместе тањире, а узред наздравља понеку жежене голешке ракије и храбри стидљивог председника општине Абида Полимца који се већ одавно био проучуо као огорчени противник тзв. јагњетих бригада. Уз то да поменемо да је Абид Полимац био један од најуспешнијих и најомиљенијих председника општине, кога и данас понеко помене са уважавањем.

Поред њега у челу софре седи академик Војислав Ђурић, који инспирисан крајоликом, наставља своју причу о епском јунаку Рељи Крилатци, о коме је претходне вечери надахнуто говорио у склопу програма “Полимске недеље културе и уметности”. Међу гостима је и смерни и помало зачуђени професор Филолошког факултета у Београду, Димитрије Вученов, који је претходни дан беседио о нашем завичајном књижевнику с почетка 20. века, Лазару Комарчићу, коме је ова манифестација била у доброј мери и посвећена. Ту је и остарели историчар књижевности, преводилац са француског и песник, Божидар Ковачевић, за кога се ових дана у Прибоју шапуће да је био наставник младом краљу Петру Карађорђевићу. И он је зналац и тумач књижевног дела Лазара Комарчића, аутор обимног предговора његових изабраних дела, која су се недавно појавила, највише залагањем неуморног истраживача прошлости нашег краја, Вукомана Шалипуровића и уз финансијску подршку Општинске заједнице образовања Прибој. У друштву је и неколико историчара: Ђорђе Трифуновић, професор београдског универзитета, Мирослав Пантић познати стручњак за епоху хуманизма и ренесансе, и неколико млађих, међу којима се посебно издваја крупан глас академика Војислава Становчића, који и ту пред Голешанима промовише две Вукоманове књиге о Раоничкој буни, која је подигнута почетком 20. века, тачније 1903. у оближњем селу Бабинама и убрзо се проширила читавом југозападном Србијом. На овом ручку су и два београдска песника, Слободан Ракитић и Брана Петровић, а са њима је и прозни писац Милисав Савић који је претходне године објавио, сада већ чувену књигу приповедака “Бугарска барака”.

Сасвим при крају софре и мало издвојено седе млади прибојски професори књижевности Ратомир Цвијетић и Божур Хајдуковић и гост из Пљевља, професор Јован Петровић, учесник у промоцији дела Лазара Комар-

чића. У њиховом друштву је и млади песник и бруцош на београдском универзитету, који се труди да све види и чује, и наравно, да што више запамти. У његовим рукама је оловка и блокче у које често што шта записује. Данас док носталгично буљи у већ избледелу фотографију, он верује да су управо ти записи сасвим поуздан траг у крхком сећању, па се ова прича може сврстати у аутентичну документарну прозу.

Пошто су, како рекосмо, тих дана изашла из штампе изабрана дела Лазара Комарчића, и претходни дан су свечано промовисана у Прибоју, и овде, на ручку, разговор углавном тече о том догађају. Божидар Ковачевић наводи да је Скерлић у “Српском књижевном гласнику” написао да је 1908. Лазар Комарчић био најчитанији писац у Србији, али свеједно он га није унео у своју “Историју новије српске књижевности”. Професор Цвијетић наводи и неке друге Скерлићеве пропусте, док пљеваљски професор Петровић стаје у одбрану Скерлића, наводећи да када доминира проза модерне оријентације Борисава Станковића, Петра Кочића, Милутина Ускоковића и Вељка Милићевића и других, млађих писаца, Комарчићеви романи и приповетке заиста делују немушто и анахронно. Млади професор Божур Хајдуковић примећује да овај крај није изнедрио бољег и значајнијег писца, и да би Комарчића требало посматрати у контексту закаснелог реализма, а не доводити га у везу са модерном књижевношћу, а тиме се, заправо, може објаснити Скерлићев анимозитет према овом писцу.

- Имајући у виду његов животни пут и скромно образовање, а уз то и сталну бригу да збрине и прехрани бројну породицу, онда његово дело које је и обимно и разноврсно, заиста делује импресивно. Свакако да оно нема снагу дела Боре Станковића, али постоји данас у проучавању књижевности синхронијски и дијахронијски однос, па замислите када би упоредили француску или немачку књижев-

ност тог времена са нашом – каже те-мељни професор Цвијетић.

- Естетске вредности и стваралачки домети морају бити аутентични и видљиви и у синхронизмом и у дијахронизмом односу, а историја књижевности је ту да успостави ред и сваком одреди заслужено место. То што Комарчића нема у Скерлићевој “Историји новије српске књижевности” можда је и промашај, али зар не рече уважени професор да је неколико година Комарчић био најчитанији српски писац, што више говори о српским читаоцима тог времена, него о самом писцу. Уосталом Скерлић је као представник такзваног београдског стила у књижевности, морао имати аверзију према популизму који је најчешће обиловао површним знањем и алкавим стилем – убедљиво додаје Јован Петровић.

Млади, али већ, у књижевним круговима, афирмисани критичар Божур Хајдуковић, настоји да нађе помириливо решење: - Данашња наука о књижевности има другачија мерила и поузданије методе од оних из Скерлићевог времена, па не значи да ново читање и вредновање нашег Комарчића неће дати и нове резултате у смислу неоспорних вредности. Једноставно, актуелизација овог краја који је најчешће и приказиван у делима Лазара Комарчића, па макар и у књижевноисторијском контексту, је већ нешто за овдашње културне прилике – закључује Хајдуковић.

Ручак је већ одавно постављен, фотограф Мурат Јукић је већ направио неколико снимака, али су сви заузети овом необичном полемиком, па се јела још нико не прихвата. Ћуте уважени академици и универзитетски професори, вероватно примерајући своје радове о Комарчићу овој полемици. Ћуте и професори Вученов, Трифуновић и Пантић, чији су студенти били жустри полемичари, и сви погледују у њих очекујући њихово мишљење. Чак и сеоски активиста и одборник Душан Ђуровић знатижељно ждрака у њих. А кад Вукоман инсистира да и гости нешто кажу, професор Вученов тихим али сигурним гласом започиње о културној и стваралачкој клими с почетка 20. века, о политичким приликама и Комарчићевом флертовању између напредњака и либерала, о улози његовог листа “Видело”, па тек онда прелази на дело што га је овај скромно образовани, али добро обавештени, терзија и кафеџија остварио. Посебно наглашава да књижевност једног времена не чине само дела и писци него и културна клима средине у којој они живе и стварају, и стаје на страну читалаца,

па макар они били схваћени и као популистички поремећај вредности.

- Видите онај споменик, она биста Лазара Комарчића, коју смо јуче поставили испред прибојске гимназије, она није само заслужено обележје, већ је и један знак, једна чињеница које ми историчари књижевности морамо бити свесни. У том смислу нарочито треба похвалити труд Вукомана Шалипуровића који није ни књижевни историчар ни критичар, што је овог заборављеног писца вратио у његов родни крај, а књижевни историчар Јован Деретић у својој “Историји српске књижевности” дао је Комарчићу место које објективно заслужује. Ви Прибојци могли би да организујете један посебни научни скуп о животу и делу Лазара Комарчића, па да и ови млади људи, прибојски професори дају свој допринос – закључује професор Вученов.

Уто наш домаћин Душан Ђуровић отпоче здравицу, а после зазвечаше виљушке и кашике, док се мирис тек исеченог печења ширио Голешким брдом.

* * *

Прошло је од тада већ 43 године, док ово пишем, новембра 2013, а случајно нађена фотографија и блокче ондашњег бруцоша на студијама књижевности у Београду, послужили су као основа за ову причу.

Док гледам већ избледелу фотографију коју је снимио локални фотограф, који већ одавно није међу живима, размишљао о том времену и ликовима који су поменути у овој причи. Осим мене, а и сам сам загазио у седму деценију, готово да више нико није међу живима. Академик Војислав Ђурић, велики зналац народне поезије, умро је у дубокој старости 2006, професор Димитрије Вученов променио је овај свет 1986, а они ватрени полемичари о Комарчићевом делу, прибојски професори Ратомир Цвијетић, који је касније постао доктор књижевних наука и професор Учитељског факултета у Ужицу, умро је 2008, док је Божур Хајдуковић, који је одбранио магистарски рад о књижевном делу Лазара Комарчића, преминуо 1983. Пљеваљски професор Јован Петровић умро је 2012. године.

После оног ручка на Голешком брду многи су се на овај или онај начин бавили делом Лазара Комарчића, написали запажене студије о овом писцу, неки од њих су учествовали на великом симпозијуму о животу и делу Лазара Комарчића који је организован у Прибоју 1985. године. Наравно и педантни истраживач прошлости нашег

краја и приређивач изабраних дела Лазара Комарчића, Вукоман Шалипуровић, одавно није међу живима, умро је 1981. Његовим именом је названо Гусларско друштво из Прибоја, али су неки скоројевићи пре десетак година то променили, па сад Гусларско друштво носи име “Стефан Немања”, ваљда у склопу ових демократских промена и та промена. Верујем да би професор Цвијетић, да је жив, рекао: “Мало мачку говеђа глава”, а ја наводим ону народну: да нико није постао кадија у свом вилајету. И још нешто: Голеша су још тамо где су била 1970., без ваљаног пута и ове 2013., а наш агилни домаћин са Голешког брда, Душан Ђуровић, некако животари у нужном смештају социјалне установе у Прибоју.

Мирко ИКОНИЋ

ЗБЛИЖАВАЊЕ ПРЕДЕЛА

Вода је води
сестра
ма где била

Добро јутро
море Петровачко
ево
донео сам ти у срцу
мало ЛИМА
БЕЛОГ АНЂЕЛА И ПОЛИМЉА

Палме виле камењарке
зелену косу у небо зачешљале
у њима југ у мени север

Оне миришу на море
вино и камен
на маслине и бродове

Ја
на шљиве ранке
пожегаче
на сплаваре и праље
качамак и бразде

Из палми ће сунце
исцедити урме
у трен зрења
неко ће други стићи
ал’ све једно
сви смо пролазници

И тај неко
што ће укус палме осетити
и ја што пред њеном лепотом
чедо родих
и Лим с морем спојих.

ЊЕГОШ М. НЕСТОРОВИЋ

ИВАНКА, ПОСЛЕДЊА СРПКИЊА!

Да бар знам где јој је гроб! Да одем, запалим јој свећу, да се Господу помолим за њећу племениту напаћену душу... И, да је замолим да ми опрости!

За оно што сам обећао а нисам испунио!

Не избија ми из главе слика из њеног дворишта, у улици у јужној Митровици која је некада носила име хајдук Вељка, а сада неког терористе из УЧК. Ни она црвена јабука, мало већа од дивљаке, коју је извукла из цепа и поклонила ми док сам одлазио.

Сем те јабуке није имала ништа друго. Ту јабуку, и две речи – „сине мој, дођи опет, да проговорим реч, онијемљек од ћутања...”

Обећао сам, а нисам се вратио!

Вест да је умрла Иванка Беловић, последња Српкиња у јужном, албанском делу Митровице, преко Ибра, који је на том месту толико плитак да се може прегазити а да се не поквасе колена, путовала је више од месец дана. Кад је стигла овамо, никога није погодила. Као да је у Митровици, албанској, са оgrade отпао пармак па ће га неко заковати, вратити на његово место.

А месец раније, умрла последња Српкиња у Митровици. Последња!

Тек, Михаило Меденица написао у неким новинама да је умрла „тихо и безначајно, смрћу Срба са Косова и Метохије”. Ко зна је ли то што је написао неко и прочитао. И, је ли се неко над тим речима замислио? Кога је брига.

А у јужној Митровици нема више Срба! Као што их нема и у толико места широм Косова. И шта је ту Митровица – само још једно име на том дугачком списку. На оном који је сваког дана и месеца све дужи, док једног дана не буде закључен и док на њему не буду сва места и сва села и сви засеоци и сви градови са Косова и Метохије.

Шта је на том списку једна смрт? Шта име још једног града? Ништа!

Мутан Ибар тече испод моста у Митровици.

Не избија ми из главе она црвена јабука у Иванкиним рукама у дворишту у улици која носи име неког албанског терористе из УЧК.

Био сам на гробљу у јужној Митровици. Затрто је као што је у овом граду затрто све што је било српско, све што је и мирисало да је српско. На сред гробља Албанци перу тепихе... Кад се

који метар одмакну од шарених тепиха, ногама запињу за кости Срба које су поваћене и разбацане околу... Из отворених рака зјапе беле лобање...

Иванка, причала ми је оног дана, док смо седели у њеној трошној кући у улици која сада носи име неког терористе из УЧК, ишла једном на то гробље, да тражи гроб свог мужа, животног сапутника, није га нашла...

Ко ће сад наћи Иванкин гроб у оном јаду!

Биле су Задушнице кад сам са оним несрећницима који су Ибар прешли праћени стражом под дугим цевима стигао на српско гробље у јужној Митровици. Боље да нисам ни ишао. Боље би било да ни они нису прелазили Ибар. Да не гледају зло очима... Кад не видиш, мирније спаваш! Као што и Србија мирно спава.

А, и кад видиш, окренеш главу у страну. Тако је лакше!

Грдно о томе и писати! Да се народ не узнемирава!

Лакше је окренути главу.

Онда не чујеш неког Албанца који весело пева неку албанску поскочицу док они несрећници бауљају по гробљу и траже гробове најмилијих да им припале свећу.

А мене боли она црвена јабука из Иванкиних руку.

Попио бих ракију за Иванкину душу, а знам, да ту ракије пијем за душу читавог једног народа. Кад на то помислим, одсеку ми се ноге.

Претерујем? Волио би да претерујем, тако ми Господа!

Још сањам ону крваву заставу изнад Јариња! Био сам ономад поново на

Јагњеници. На оном месту где су се Срби барикадама бранили од албанских цариника и албанске границе на Зупчу, Немци направили бункере. Исто ко '41.

Тамо где је народ оне ноћи клечао пред иконом Богородице Танске, нишла јабука. Мала и танка, на њој тек три листа. Преко пута, из бункера, вири цев митраљеза...

Чудо једно а да је већ није згазила војничка чизма.

Звоне ми у глави молитве монаха изговорене оног дана на Јагњеници – Господе смилуј се нама грешнима...

Како да нам се смилује кад смо га оставили и заборавили? Кад смо га се одрекли!

И, коме да се смилује? Нама непокајанима?

- Велика је милост Господња – опомиње ме један од монаха.

На гробљу у Митровици порушени крстови! Поломљени.

Милица Јевђовић, стала на сред гробља, држи у рукама четири свеће, а ни једног гроба околу...

- Да је бар мајчин гроб да нађем... Био је овде негде, сад га нема – вели за себе.

- Шта ли чека нас живе кад мртвица не дају мира – пита на гробљу њен сапатник.

Није довољно један народ протерати и побити. Костима покојника га треба гађати док одлази. Напујдати керове да те кости разнесу што даље.

Шта ли учинисмо, кад овако дочекасмо?

Разбили надгробну плочу, отворили гроб у који је сахрањен мали Игор Живковић. Дечачић. Долазили људи, гледали, крстили се, плакали...

А, шта ли ће тек дочекати они који су му на гробу играли?

Јесу ли ово већ дошла она времена, она кад мирис изађе из цвећа а милост из људи?

Ко ће у том злу Иванкин гроб наћи!

Причала ми је Иванка, оног децембарског дана док смо седели крај фуруне у соби у којој су на прозоре навучене ролетне, и то по ваздан, о старом Албанцу, комшији.

Без њега би умрла од глади. Он јој доносио сира и хлеба кад је без трунке брашна остајала. Бог му дао, рекли смо тада обоје и прекрстили се!

Умро је пре Иванке. Она после месецима није излазила из свог дворишта у улици која носи име неког терористе из УЧК.

Није било старог Албанца да јој закуца на врата. Она, само што није онијемљела од ћутања.

У ствари, и онијемљела би да није било керуше Жуће. Са њом се Иванка данима разговарала.

Еј пуста судбино!

У северном, српском делу Митровице је албанско гробље. Нетакнуто. Ни са једног гроба, ама баш ни са једног нико није скинуо, поломио, ни један једини нишан.

У том гробљу, ономад, видео сам зрно наде. Да ће нам Господ наш опростити и спасити нас.

Ради деце наше, не ради нас.

Само зрно наде. Не више од тога.

Не дај Боже да је неко дигао руку на то гробље. Куд би ми онда.

И за оне тамо, преко Ибра, оне који су порушили споменик и раскопали гроб малог Игора Живковића, молили смо се Господу док смо ономад седели у кафани на другој страни моста и пили љуту ракију. Спаси их Госпoде и помилуј.

Опрости им!

Нису нам они криви. Они су тако научени. Ми смо криви. Зато што окрећемо главу. Зато што нам је тако лакше. Правило се да не видимо...

А Бог види све.

- Ова улица некада је била српска. У њој живели све сами Срби. Носила име Хајдук Вељка. Онда је дошао један Албанац, Србин комшија, продао му кућу... После је дошао још један Албанац, па још један... Сада је моја кућа једина српска у целој улици – причала ми је Иванка оног дана у Митровици.

Сад ни њена кућа није више српска. Читава улица је албанска.

Али, кога је још брига за то. Лакше је окренути главу, правити се да не видимо. Кад окрећемо главу лакше увече заспимо.

Госпoде боже, по милости својој нам суди, а не по делима нашим!

Молим ти се, кукавац грешни.

Зоран Шайоњић

ДЕЧЈИ САН

Микоти Мрдаку са Ушака страдаше два брата.

- Старији Саво погибе на Куманову. Тамо су га и са`ранили са осталима. Оста ми од њега сна` Иконија и шесторо ђеце. Млађи, Добросав, страда на Брегалници и остави ми сна` у Ану са једним мушким ђететом. То вам је девет душа, девет гладних уста, а још жена и ја и наше двоје ђеце. Скупа тринаесторо ми виси о врату и од мене очекује леба и с леба. Да ме гром убије све би помрло од глади. Ђеца сва мала, ни једно није способно за тешки сељачки рад. Земље за толику чељад никад доста и то раштркана, неплодна и тешко срадита. Нешто ливаде имамо чак у Царичини. То је тамо ђе су били некада Немањића двори.

Те године кад ми браћа изгибоше, отац и мајка пресвиснуше од жалости. Једно за другијем оде у месец дана. Намеравао сам да тражим мртву браћу, да их довезем, да се смире на нашем гробљу, да будемо заједно, да знам да су ту, да их обиђем, да им се појалим, да их обрадујем сузама њихове ђеце. Рекоше ми они што су ишли да траже своје, да их је на`ливаде са`рањено у једну гробницу, да је боље да их не дирамо. Вратише се необављена посла. Исклесао сам им два крајпуташа са тугом и сузама. Треба обредити сва та подушја како доликује и онима тамо и овима вође. Уништило оно мало стоке што сам им`о. Остадоше ми само волови, двије краве и нешто мало брава. Оскудевали смо у свему и свачему. Труд се она пиљез да ми помогне, али слаба вајда. Жене успевају да им исплету и сашију, да их обуку, али ја никако да обезбедим довољно леба и мрса.

Тог љета пођем у Царичину да косим. `Оће Савова ћерка Зорка да ми помогне, а нема је шака јада, десетак година. Не могу да је одбијем, синовицу моју малену. Откако јој је отац погинуо прикрпила се уз мене, не одваја се. Пођем ноћу да би стиг`о у зору да косим, да ми дан не пропа`не у путу. Вечерасмо и кренусмо. Ставим на кола сламарицу да има на чему да спава оно дијете. За мене није греда, ја могу и на ледини. У завалу. Наместим Зорку на сламарицу, покријем је поњавом и увежем конопцем да ми не падне с кола. За кола вежем кобилу, а ја испред волова. Мрачна љетња ноћ. Само што смо одмакли од куће, она заспа. Наиђосмо преко Смрдана, где увијек има неких дрекаваца и ђавола. Волови се од нечега поплашише и журнуше у страну, једва их зауставих. Замало ме згазише. Онај један сломи тељиг. Шта сад да радим? Без тељига се даље не може. Погледам оно дијете није пала с кола и спава ли спава. Изврзем волове и вежем их за брезу. Како да је оставим вође, да одјурим до куће да узмем тељиг. Шта ако се малена пробуди на страшном Смрдану у овој мрклој ноћи, а мене нема, нити зна ђе сам, ни шта је са мном? Можда су ме утваре одвукле у поток. Ту су се разне

ствари људима догађале. Дрекавци скакали на леђа, вештице пресретале иза поноћи неопрезне и одоцнеле путнике. Виле коло играле око извора, па неког младића нами-миле онако дугокосе и лијепе, те га одведе да се мајци никад више не врати. Чула је и она те приче. Има од стра` да помери памећу. Да је водим са собом изгубићу много времена. Жао ми да је будим. На крају одлучим, оставићу је да спава. Појашем кобилу и галопом кући. Узмем онај вражји тељиг и назад к`о без душе. Погледам, Зорка спава. Птичица моја рођена.

Упрегох волове и продужих. Тек тада ме у`вати стра` од помисли шта је све могло да се деси.

СТИГОХ У САМУ ЗОРУ. Ливада набрекла и отежала од траве и росе. Колико јуче ту сам косио са оцем и браћом. Нас четворица, к`о нека мобица. Унаоколо божја љепота као и некад. А сад само Зорка и ја. Преко потока косци оштре косе. Овде онде чује се учестало куцкање чаканаца. Откивају. Жури им се да не пропусте ору. Понеко подврисне од силне снаге и радости. Застанем мало, послушнем. Цела долина јечи од неког бруја пчела и других крилатих створења. Све се стапа у неодређен звук. Много ситних невидљивих бића, а ко једно. Нема тога ко се не радује овом јутру. Горе, у плавети небеса, неђе се чује шева. Не види се, а чује се. Најпре се свему обрадујем, а онда навали нека жал. Свога ме обузме. Сетим се браће. Косимо ону ливаду испод куће. Мајка донијела питу и овчијег млијека. Ништа слађе. Доручковасмо, па се доватисмо. Онако из чисте обијести. Нас двојица на Добросаву. Није му било равна. Како којег довати зафрљачи нас низ оне откосе. Котрљамо се к`о неке торбице. Мајка брише сузе. Мило јој. Помало нас као грди, а воли да нас гледа. А сад? Они су тамо. У тами. Под црном земљом. Заувјек. А мени Бог одредио да се мучим. Са киме да се радујем. Са Зорком? Да, са Зорком, мојом маленом.

Косим по цео дан, а она ту око мене трчакара од цвета до цвета, к`о лептир. Плете вијенце од петроваца, па их прошара жутим маслачком. Донесе их да их погледам. Љепота. Мало мало, па види Чико ово, види оно. Нашла птичије гнездо са неким плавичастим јајима, па им се чуди и радује. Погледам је, па ми нешто жао дође и заплачем. Косим и плачем. Да ме неко пита што плачем не би знао поздравом да му кажем. А плаче ми се сила божија. Не могу да се зауставим. Накупило се. Смирим се мало, забаравим се, па је јопе` видим, како иде пр`о ливаде. Носи ми воду са извора. И поново ми се плаче.

Е, ђецо моја, е браћо моја!

Чико, ти то плачеш? – каже ми Зорка зачуђено.

Јок, мила моја, то је од зноја, онако – кажем јој ја, а сузе `оће да ме угуше.

Славољуб Васојевић

ПРИЛОЗИ ПРОШЛОСТИ СТАРЕ РАШКЕ

(Салих Селимовић: *Прилози прошлости Старе Рашке*. Ужице, Графичар, 2013)

Још једанпут, и по ко зна који пут, Салих Селимовић се бави осветљавањем прошлости Старе Рашке. И као увек досад, чини то на објективан начин поштујући захтеве науке. Не додворава се ником, не подлеже утицајима пропаганде и тренутне политике.

У овој књизи је направио један резиме свог досадашњег писања о прошлости Рашке области. У њој пише о исламизацији под Турцима и двоверју наших муслимана, о Пљевљима у мемоарима Симона Јовановића, као и о муслиманским књижевницима, који су се осећали Србима. Посебно поглавље у књизи чини разматрање турских пописа из разних времена. Први балкански рат и ослобођење Старе Србије од Турака, као и комитски покрет, су детаљно обрађени, као и хришћанска традиција код муслимана. Књигу завршава врло интересантним интервјуом који је дао „Печату”.

Ова књига је најбољи деманти схватањима неких људи да Бошњаци немају никакве везе са Србима, да су аутохтон народ, изникло из посебног и давног корена. Она је значајан прилог историјској истини, коју би неки да порекну и да је се одрекну. Ослањајући се на историјске изворе, литературу и казиваче на терену Салих Селимовић нас подсећа на низ чињеница које смо заборавили или нећемо да их се сетимо. Тако он у овој књизи констатује да је прва два и по века турске окупације на просторима Старе Рашке живео врло мали број Турака и мали број Срба је примио ислам. Велики преокрет у том смислу настаје крајем 17. и почетком 18. века, после Велике сеоба Срба на север, као последица историјских дешавања на Балкану.

Салих у *Прилозима* наводи низ чињеница које потврђују да је велики број данашњих Бошњака српског порекла и корена. Он каже да се назив Санџак за Рашку област злоупотребљавао и да се и данас употребљава да поткрепи дневну политику појединих Бошњака. „О муслиманима у Рашкој области се пише и говори као о Бошњацима, али се избегава гово-

рити и писати о њиховом пореклу и стварном матерњем језику. Уколико се нешто о томе каже то је замагљено или без икаквог научног основа”. Неће да се држе истине и чињеница јер то не одговара политици неких бошњачких странака и њиховим страним менторима.

Он тврди да су наши муслимани „пре ослобођења од Турака 1912. г. у политичком смислу били Турци, а после Првог светског рата су били Срби у националном смислу. Остајемо у убеђењу да је то било једино право решење”. Треба имати смелости и чврсте принципе и убеђења да се овакви ставови заступају, а да живиш међу Бошњацима и са Бошњацима. Када сам питао Салиха има ли проблема, рекао ми је да их је било, али да се брани истином и чињеницама. Против истине је тешко. Друга је ствара да се неком нешто подмеће и измишља. А овако на све нападе одговор је једноставан: А реци, брате, је ли ово истина? Јесте. Па шта онда? Па није згодно.

Данас се Бошњаци, и овде и преко Дрине, одричу српског порекла, српског језика и ћирилице. Проглашавају босански језик за свој уносећи у његово речник много архаичних речи, турцизама и присвајајући неке типично хрватске речи. Прихватају латиницу да би се што више удаљили од ћирилице и својих корена, свог истинског народног бића. Босанским језиком хоће да кажу да њиме говоре у Босни и Срби и Хрвати и да је то посебан језик – ни српски ни хрватски. Кад Босна једног дана постане унитарна држава, требаће то. За ту делатност и планове спољни спонзори су већ обезбеђени. Тако се удаљавање од Срба наставља и ствара основа за будуће поделе и сукобе. То је несрећа ових простора. Намеће се основно питање: Докле тако? Зар не могу да се окрену Србима, и Срби њима, да живе у пријатељству уз узajамно поштовање. Други пут су данас неки Бошњаци изабарали. Показао се да је вера чврсти зид раздвајања. Непремостива препрека зближавању Срба и Бошњака. Не прихвата се став демократских друштава да

свако верује шта хоће, али да не угрожава друге. Неки Бошњаци хоће нешто друго. Турска данас тврди да је Косово Турска. Сутра ће да каже да је то Рашка обалст и БиХ. Нису те тежње од јуче. Салих Селимовић каже да данас има један број Бошњака који сматра да треба вратити оно да су они Турци. Чисто прагматични разлози. Под заштитом Турске лакше ће остварити своје планове који иду на штету Срба. Ако се на време не посвети одговарајућа пажња овом проблему ето нових сукоба и несрећа колико сутра.

У оваквим околностима Салих Селимовић брани истину. Признаћете да је то пливање узводно упркос јакој струји и да за то треба имати смелости. Храброст и доследност у одбрани истине и чињеница су Салихове карактерне особине. На томе му треба честитати. Ретки су такви. „Драг ми је Платон, али ми је дража истина” – то је његов став. Једини исправан став, ма шта се десило у будућности између Срба и Бошњака. Лаж и неутемељеност у тврдњама је ипак пролазна. Кад тад се неко врати назад и потсети на стварно стање.

Парафразираћемо још неке ставове које Салих Селимовић износи у овој књизи:

Вера је била та која је оштро поделила Србе и Бошњаке.

Апсолутно је неспорно словенско, односно српско, порекло огромне већине муслимана у Рашкој области. То лутање у националној припадности постало је трагикомично.

За Рашку област се пречесто и неисторично употребљава име Санџак.

Богумили Срби. Они су писали ћирилицом. Ћирилица је била писмо Босне све до аустроугарске окупације 1878.г. Богумили су само једна хришћанска јерес и ништа друго.

Језик којим су говорили становници Старе Рашке, Моравске Србије, Зете и Босне, увек је био и остао исти, без обзира на верске, политичке и државне поделе, па ма како се тај језик звао. Салих тврди да постоје верске и културне разлике између Срба муслимана и Срба хришћана, али је неспорно да говоре исти језик,

имају заједничко порекло, многе заједничке народне традиције, територијално су измешани и повезани, заједнички су им економски и безбедносни интереси, као и неминовност заједничког живота.

Наши муслимани су у огромној већини словенског порекла.

Није се вера лако мењала. Ислам је највише прихватао из прагматичних разлога. Била је то вера освајача. Не постоји турска вера. Турци су ту веру примили од Персијанаца и Арабљана. По престанку османске владавине муслимани су се нашли ни небу ни на земљи. Осећали су велику несигурност. Повлачили су се у себе и у круг породице. Тешко је прихватана реалност. Велика маса је била потпуно анационалана. Они су знали само то да су муслимани.

Наши муслимани треба да воле ову своју земљу, јер су и њихови прадедови ту живели. Није добро да се воли туђа земља више него своја. То никако не може да се свиди нашим комшијама Србима православцима.

Погледајте турске пописе из 15, 16. и 17. века, скреће нам Салих пажњу. „Имена тих људи нису ни турска, ни арапска, ни персијска, већ словенска, у нашем случају српска”.

Ако се неко од нас, било Србин или Бошњак, изјасни да је Јапанац, је ли он Јапанац самом том изјавом. Наравно да није. Да би био Јапанац, мора да има много тога што га чини другачијим, што га чини Јапанцем. Муслимани могу бити само оно што јесу по пореклу, језику и још многим сачуваним народним обичајима. Бошњаштво је промовисао окупатор.

Не могу нама муслиманима Бошњацима да буду ближи ни Турци, ни Арапи, нити било који други народ од наше браће и суграђана Срба.

Наша браћа Бошњаци треба да се замисле над овим ставовима уваженог Салиха Селимовића. Да се питају да ли је овако или није. И да се окрену Србима. Убеђен сам да ће Срби прихватити пружену руку.

Срби треба да се замисле над оним што Салиху говоре наши муслимани: „Видиш ли да те они неће, а ти запео да си Србин”. Сматрам да су код интелектуалаца прихваћени Салихови ставови, али да се још много мора радити на међусобној толеранцији, разумевању и зближавању. И једни и други морају избацити из главе стварање верски чистих територија. Тога нам је и превише.

Мр Славољуб Васојевић

Уместо приче

ТРИ ПУТА И БОГ ПОМАЖЕ!

Ако бисте, било ког Србина, било где, у било којој прилици питали да каже неки број, не треба ни сумњати да би то био -број три. Толико се одомаћио у сваком од нас да га сви носимо у себи и на себи као крст.

Свакако, то не може бити случајно, има то своје библијско-хришћанско, али и своје национално оправдање. Понекад нам све делује као случајност, понекад као логичност и неминовност-то мора бити баш-три пута. Да ли су један и два мало а четири много, просудите сами. Да ли смо се зауставили на три случајно?

Могло би се, без претеривања рећи да је тројка постала наш бренд; кад може да се заштити ајвар, сир или неки опанци, зашто не би могао и број три. Па кад неко хоће да га употреби, да нас пита! Да се и ми за нешто питамо. Зашто не, то је наш култни број и сигуран сам да га нико више и чешће не користи од нас.

Ако о томе причамо озбиљно зашто је то тако, има пуно разлога. Три је библијски број, много тога у Библији се дешава три пута. Свето тројство: Отац, Син и Св. Дух, су, вероватно, основа за све.

Три пута и Бог помаже.

Ево, да почнемо од тога како се крстимо! Са три прста и три пута. Шта је једном, без три се не прима.

А онда смо их и раставили, па их тако растављене дижемо увис и поздрављамо. По томе се препознајемо и изазивамо наше непријатеље.

Постоји и оно чувено косовско тројство, које је ушло у песму, па у историју и традицију: три српске војводе, окренуте лицем према смрти: Милан Топлица, Иван Косанчић и Милош Обилић.

Па онда, кад се већ крстимо, прво што уз то дође јесте да наздравимо! И то-три пута! Ништа се не важе две, тек се трећа рачуна.

У народним епским песмама то је тзв. стајаћи (стални) број.

Кад се Срби сретну, обавезно се љубе три пута. Други од тога зазиру, али их Србин увек навуче и прописно ижљуби!

Ако се у нечему такмичи, кад већ није први или други, Србин се бори за треће место, а то му је равно првом.

Кад Србина ухвати грозница, онда је она-трољетна!

Кад се јунаку сломи копље, онда се оно само Србину ломи-на три половине!

Када допадне тамнице, Србин обавезно тамнује-три године дана! И да га пуне раније, он неће. Само три године!

У оној Филиповој песми, сунце се три пута на истоку заиграло.

Аждаја је мало једна глава, мало су и две, па је троглава.

У јунаку су три срца јуначка (код Мусе Кесеције, мада му ни то није могло).

Кад ратује, Србин трозубац носи.

Кад седи, онда на тронушцу.

Кад се пише о Србима, онда је то -Српска трилогија.

У бајци златна рибица испуњава три жеље, а чуда чине три прасета.

Ка се такмичимо, имамо-три покушаја.

Србину није јасно зашто је двојац а не тројац без кормилара.

У вицевицама, тек се трећи пут нешто деси.

Кад се ухвате у коштац, витезови се рву-три бијела дана! Па и нема куд мање!

Кад Србин псује мајку, не псује једну, него- бар три мајке!

Кад Србин некога пошаље у материну, онда је то-у три лепе материне!

Кад пева онда чак ни у три ливаде, нигде лада нема!

Три Југославије смо правили! И није нам успело, а није ни први пут.

Кад јуриша, Србин два пута покушава, а тек трећи пут пробија фронт!

Иако не зна да их сабере, кад се коцка, Србин неће четири карте, већ три па једну!

У сексу ништа не рачуна ако то не обави бар три пута! Бар у причи!

За Србина једино важи она: два Србина, три партије!

Кад иде код лекара, Србин прво испитује-триглициде!

Кад гине за отаџбину, Србин то чини најмање-три пута!

Кад нешто не зна, онда -нема три чисте!

Сваки Србин у кошарци рачуна само-тројке а у фудбалу хек-трик!

Ако нема среће два пута, не очајава, јер верује да је-трећа срећа!

Једе три пута дневно. Ако има!

Србин верује да је и Триглав у Србији.

Љубомир Шуљаџић

ПЛОДНО ДУХОВНО НАСТАНУЋЕ

(Часопис „Савиндан“, број 23/2013)

Отварам нови број културно историјског часописа „Савиндан“ који је, уистину, важан духовни стуб, пре свега, у нашој култури, нашем памћењу и подсећању јер, језик, Стефан Немања нам је то поручио, јесте тај који нас сабира на духовном темељу, дозивајући и оне који су на трен све то заборавили. А трен је век, неколико тренутака тек неколико векова. И није случајно што се часопис „Савиндан“ појавио у Пријепољу где је дух Светог Саве неуништив, и није везан само за Милешеу, он је у нама који морамо стално преиспитивати сагрешења и тражити одговор на питање: Шта нам је чинити?

Сјајном уредничком концепцијом, добро утврђеним рубрикама, одабиром сарадника и тема, „Савиндан“ је на духовном путу светосавског рода. А светосавски род, подсећа у тексту, „Поколење за пјесму створено“, (који отвара овај број часописа), академик Драган Недељковић, да се морамо сабирати под окриље Белог Анђела јер је краљ Владислав, а Милешева је његова задужбина, био и остао духовни отац Срба оба закона на овим просторима а Владислав је био краљ њихових предака. Да то није могуће заборавити, а заборав се некад намеће и реторичким преиначењима, казује и текст „Мајка са синovima две вере“.

У рубрици „Актуелно“, скрећем пажњу на аналитички текст Славољуба Васојевића „Куда иду Срби и Бошњаци“, који прати историју расрбљавања, кидања корена и он не засушује. Собом самим указује и на злоупотребу мука које је овај народ имао, народ једног језика и крви. Нама су најсвежији догађаји у последњој деценији прошлог века где Васојевић аргументовано, у служби истине открива тешке злочине у којима се осуђују само невини: „Велика сила никад неће да осуди себе и своје поступке, као ни поступке својих потчињених.“ Још духовност само, чува правду.

Добро је што се сабирамо око Милешеу. Ваља се подсетити на ову задужбину краља Владислава и на „Улогу манастира у друштвеном животу“ о чему је писао др Петар Влаховић. Овај текст и текстови Босе Росић „Осам векова манастира Милешеу“

и Мила Вуловића „Културно просветни значај манастира Милешеу“, овде се налазе у рубрици „У сурет јубилеју Милешеу“. Довољно дуго време да у његовој записаној историји спознамо ко смо у куда вам ваља ићи, како се запитао Васојевић. У њему се преплићу национална и духовна историја нашег народа. Мислим на једност, и не кажем наших народа.

Минула година, о томе овде пише Мирјана Тешевић, обележила је век од ослобођења Старе Србије од Османске власти. Ослободилачка српска војска ушла је у Пријепоље 14. октобра 1912. по јулијанском календару. То је био повод за низ свечаности. „Испод крила Белог Анђела, казивао је Матија Бећковић“, рекавши да „Свети Сава је одредио пут којим идемо, језик којим говоримо, писмо којим пишемо, крст којим се крстимо.“ Беседа је у целости објављена.

О стогодишњици првог балканског рата пише и др Мирко Васиљевић, а ту је и беседа Нићифора Аничича изговорена на откривању обновљеног споменика ослободиоцима Пријепоља 1912. године, посећајући на нељуде овог времена који без гриже савести изговорише да су „Срби геноцидни“ народ. Славољуб Васојевић је исписао портрет Јевта С. Васојевића гарде Краља Петра I, носиоца Карађорђевог звезде из Сјенице, који је то одликовање заслужио „својим јунашtvом“.

У рубрици „Истраживања“ Драгиша Милосављевић пише о важној „Заоставштини патријарха Гаврила Рашковића“ чији су експонати сакралног карактера изложени, као стална поставка, у Старој згради општине Нова Варош. Ту је и запис Золице Златић о кући брвнари браће Лазовића из Алиног потока, која је 1980. откупљена и пренета у Музеј „Старо село“ у Сирогојну. Својим изгледом ова кућа је себе одбранила у току Другог светског рата. Немачки војник није могао да је запали, остао је задивљен пред њеном лепотом. „Древна и до тада невиђена лепота куће (...) однела је победу над законима војевања, развејала зле намере, пробудила човека скривеног под оружјем, униформом и бесмислом освајачких похода на кућна огњишта и светиње.“

О историји цркве „Св. Петра и Павла“, у Сјеници, чија је градња почела „у последњој деценији 19, а завршена почетком 20. века“, пише Салих Селимовић, а лик златиборског војводе Мијајла Радовића (1759 - 1822), осветлио је Зоран Морачанин. Радовић је у периоду Првог српског устанка „био одређен да чува југозападну границу Србије, на Златибору.“

У овом броју објављен је наставак „Голешког летописа“ Вујице Бојовића, чији је први део штампан у прошлогодишњем броју „Савиндана“. Бојовић пише о цркви у Голешима, школи, читаоници, културно просветном друштву, о истакнутим Голешанима а ту су прилози из Цариградског гласника. И по самим поднасловима овог текста читује се буран живот у прошлости док данас многе куће, као и у другим селима Србије, зову да се вратимо на праг. То је поетски осликао књижевник Мирко Иконић у песми „Разговор са старим храстом“, која је овде објављена а посвећена је песнику Вујици Бојовићу. Поред Иконића у овом броју објављена је и поезија Његоша М. Несторовића, издвајам његову песму „Црепуља“ која симболично пева и о подељеној души. Своје доживљаје из лепоте ових крајолика, у шест хаику песама забележио је Вујица Бојовић.

Занимљив је запис Раденка Дивца о једном сачуваном документу из 1946. године где Месни комитет комунистичке партије Србије из Пријепоља, обавештава Партијску организацију у Ивању да ће се после окупљања, а поводом прославе Дана ослобођења места, кренути у цркву, па у цамију а потом на акцију „извлачења гвоздене конструкције испод лимског моста“. Дакле, „прва прослава ослобођења Пријепоља одржана је у народном стилу – духовно и радно.“

Љубиша Вуковић нам, кроз текст о историји пријепољског школства представља лик учитеља Илије Андрића који је учитељево у Слатини. Овде је дошао из Дубровника. У том духу данас делује и Учитељско друштво у Пријепољу које баштини 45 година од почетка рада Учитељске школе и 40 година од матуре њене прве генерације која је за мото сусрета имала ону Доситејеву сентенцу: „Ситан је онај ко учитељски позив за ситно сматра“. Прилог о томе написа-

ли су Велибор Маринковић и Драган Кијановић. У блок текстова о образовању иде и запис „Медреса и богословија“ од Божицара Шћепановића.

Репортажа Зорана Шапоњића „Све ће то Вучија позлатити“ уводи у књижевни блок „Савиндана“ у коме су објављене беседе Добрила Арниновића поводом Сабраних дела Сретена Вукосављевић и књиге о ослобођењу Рашке области 1912; Бошко Копуновић пише о књизи Драгише Милосављевића „Манастир Дубница и патријарх Гаврило Рашковић“; Мирко Иконић је приказао хронику Драглице коју је написао Љубомир Шуљагић; Славољуб Васојевић се осврнуо на хронику Кладнице Салиха Салиховића. Ту су приче Владислава Веселиновића Тмуша, Љубомира Шуљагића, Иване Ковалчик, Милана Перошевића Мартиновића и филозофска цртица Бошка Станића „Човекова духовна плодност“. Ове једног фрагмента из Станићеве цртице:

„Човек не треба да буде „никад потпуно у свету, али и никада ни изван њега“. Покоравати се законима, али тежити да они буду поправљени. Срећа представља непрекидно трагање за добром. Никада не настојати да се све дешава по синхронизитету. Човеково биће тада урања у целину света радујући се што је његов саставни део.“

Као фолклорни бисер наметнуо се и запис холањанина Бер ван дер Линде о српском колу, чија нам је асоцијација на „осећај припадања“ блиска.

Треба казати да је часопис „Савиндан“ једно плодно духовно настануће, толковано језиком нашим, а многи се под овим језиком препознају, и само нам је он мера ко смо. Све друге натукнице опадају као веоам лош штукатор.

Редакцији једно велико браво. Читаоцима хвала на жељи да часопис прелиставају, сазнавају и преносе поруке овог вредног годишњака.

25. јануара 2013.

у Пријелову

Милијан Десићковић

Сатирична прича

БИЉЕШКА О САВЈЕСНОМ ГРАЂАНИНУ

Сумње савјесног грађанина добиле су пуну потврду у трећем издању „Бијеле књиге организованог криминала“. Прво издање „Бијеле књиге организованог криминала“ нетрагом је нестало када је убијен главни оперативац полиције. Друго издање „Бијеле књиге организованог криминала“ до дана данашњег остало је под велом тајне. Називали су га фатаморганом на европском путу. Ишчезло је пред лицем јавности жељне закона и правде брже него што пред жељним путницима ишчезавају привиди плавих језера у врелом пустињском пијеску. Тек када је последице више од двадесет година најављен разлаз владајуће коалиције, стекли су се услови и за треће издање „Бијеле књиге организованог криминала“. Упућени тврде да је у трећем издању нови министар полиције смањено број криминалаца повезаних са својом партијом а повећао број криминалаца повезаних са партијом дојучерашњих политичких савезника. Уз треће издање „Бијеле књиге организованог криминала“ чији су дјелови постали доступни јавности, упућен је позив савјесним грађанима, да допринесу борби државе против организованог криминала и корупције. Наглашено је да савјесни грађани међу које је сам себе сврставао, могу убрзати затварање поглавља 23 и 24 која представљају „кључни изазов“ у придруживању Европској Унији.

Имао је дебели разлог да се одазове том позиву. Читаву деценију исијецао је новинске текстове о везама политике и криминала, биљежио многобројна дешавања на оба поља, вадио документа из разних регистара, фотографисао, истраживао, упоређивао, повезивао, допуњавао и сортирао доказе ... Када су се његова студиозна истраживања поклопила са оним што је наведено само као индиција у трећем издању „Бијеле књиге организованог криминала“ написао је писмо специјалном тужиоцу. Дојавио је ново име, ново занимање и нову адресу њиховог старог познаника из криминогено-политичког подземља описаног на 28. страни поменуте књиге. Политички преврат, шверцарски канали, цигарете, оружје, бијело робље и бијели прашак, тајне ликвидације и приватизације, бесповратни кредити, маркирана одијела, скупи ручни сатови, спортски аутомобили, најновији модели мобилних телефона, гел у коси, наочари екстра танког оквира на бебастом лицу, јаки парфеми, уникатни модни

деталји.... комбинација раскоши, богатства и новог схватања бечке школе. Није ни чудо што су га у књизи водили под конспиративним именом „Ђурђевак“.

С прозора дневне собе посматрао је долазак полиције. На фотоапарат је намонтирао широки портретни објектив, раскрилио завјесу и изабрао подесан угао припреман да забиљежи спектакуларну акцију хапшења. Испред униформисаних полицајаца, без лисица на рукама, у двористи се појавио „Ђурђевак“. Није био њихов ухапшеник већ предводник. Успио је да десетак пута шкљоцне фотоапаратом прије него што је схватио да „Ђурђевак“ руком показује у правцу зграде у којој је живио од рођења и у којој се осјећао тако сигурним. Наједном се двориште ускомешало. Акција се преусмјерила на савјесног грађанина. Трчећим кораком чувари реда упутише се ка улазу на који је „Ђурђевак“ уперило прстом. Све се одиграло муњевито. Није стигао ни врата да закључа. Полицајци су му упали у стан и фотографисали га поред прозора са фотоапаратом на сталку. Затим су му одузели фотографску опрему, рачунар, треће издање „Бијеле књиге организованог криминала“ и комплет архиву са драгоценом документацијом коју је годинама брижљиво прикупљао. Умјесто потврде оставили су му модрице на лицу и крваве подливе по читавом тијелу.

Следећег јутра, у тексту „Воајер из комшилука“, осванула му је слика у дневним новинама. Наредних дана његов случај преузели су агенција за заштиту личних података, пореска управа и савјет станара зграде. Први су захтијевали да одговара због злонамјерне и селективне интерпретације туђе биографије и манипулација са повјерљивим докуменатима, други да му се изрече прекршајна казна због немања фискалног рачуна за персонални рачунар и фотоапарат, а трећи да се кривично гони због повреде угледа и чести зграде на чијој се фасади поносно вијори државна застава. У међувремену полиција га је неколико пута позивала на информативне разговоре притискајући га да ода креаторе и саучеснике у „афери воајер“.

На крају ипак се све добро завршило. Умјесто да иде у затвор заидали су му прозоре дневне собе. Судија је привремену мјеру орочио на четири године, до нових слободних избора.

Ранко Рајковић

ЧАРШИЈСКЕ АНЕГДОТЕ И ШАЛЕ

Чаршијске шале и анегдоте се свакодневно казују, било да су оригиналне, било да су неке познанику приписане. И прилагођене, оне носе нешто локално, овдашње, макар у именима и лексици. Свим што садрже, анегдоте носе отисак времена, дух тренутка у ком настају. А време отиче, отиче. Кад прође неко време неке анегдоте треба објаснити да би биле разумљиве. Оне су културни и социјални, етнопсихолошки докуменат, између редова бар читамо и о културном нивоу, односима град - село, Срби Муслимани (Бошњаци), домаћи и странци. Када би се све анегдоте и шале поредале по неком систему, можда би настало нешто занимљиво.

Већина анегдота садржи хуморну или комичну поенту, често препознатљив карактер личности или неку животну мудрост. Понекад је једнако важно како је анегдота испричана, речи, гест и звук, колико догађај и јунак анегдоте. Није исто слушати казивање и читати. У овом времену се изгубила узвишена патријархална и ратничка анегдота. Иако се недавно ратовало, те анегдоте се јавно не причају, вероватно и зато што се шаљиво и духовито не може ни говорити о мутном и прљавом рату. Променио се и начин комуникације међу људима. Шала и вицева више је на интернету него у кафани или паузама на послу. Скоро све новине имају забавне странице, у којима анегдоте, вицеви и афоризме пишу професионални новинари и писци. Најплоднији су политички вицеви. Редовну усмену комуникацију унутар заједнице заменило је појединачно седење пред телевизором. Очи и уши становника окренуте су телевизору, млади и стари, мушкарци и жене, бистре политику, брину националне бригае. Кад се људи састану, неизбежне су политичке расправе. Не ретко деца и одрасли у кухињи или дневној гледају серију, хумористичку емисију, тзв. рилити или певачки шоу. То се после препричава и коментарише.

Није лако записивати анегдоте, а најтеже је доћи до аутентичних, које се не причају из десете руке (варијанте). Било би најаутентичније кад би се могле тајно озвучити кафане и седељке на којима су се одиграла сцена анегдоте. Појединац тешко може да сам дође до најбољих анегдота и да их запише. Неке су врло грубе, па и непријатне. Питање је да ли увек објављивати пуна имена.

Кафане су биле најплодније тло за настајање анегдота. Данас мало има кафана и кафанских друштава у Пријепољу. Увек ће постојати хедонисти (нашки речено облогузи, набигузице, испичутуре), који мисле само о јелу и пићу, планирају провод уз мезе и пиће. То им је духовна храна, иду тамо где има шта да се чалабрцне. Новији вид масовног дружења, уместо класичног кафанског, је **роштиљање**. Наравно да се тада прича и оговара. Кад је у неком друштву ловац или риболовац, не може проћи без какве стварне или накнадно смишљене шале. По бројности сигурно су на првом месту школске и о просветним радницима.

Пијаце су, такође, стална места изворних анегдота. Немали број анегдота чуо сам на ноћном дворењу умрлих или у поворци иза ковчега покојника. Људи се забораве и често почну да причају смешне ствари.

Нажалост, мало је забележених анегдота насталих између два рата и за време рата, поготову из ранијих времена. Морало је бити анегдота у поратним вуненим годинама, а немам записаних. "Санџачке хићаје" С. Вукосављевића постале су класика. Велику количину смешних локалних догодовштина објавио је В. Зејак.

Мења се и начин дружења грађана. Наишао је период омаљинских кафића, кладионица и брзе хране. Нестале су партијске конференције и раднички састанци, на којима је настало пуно анегдота. Преостали су стадион и спортска хала, али ту врцају досетке (штосеви) ради смејурије.

Као и у ранијем, усменом времену, појединци су вешти да испричају (и смисле!) анегдоту, али им је ауторство непоуздано. Безброј анегдота повремено се групише око неколико личности. У Пријепољу се помињу Раде Стеља, Ахмо Балван, Миле Дерић, Мухамед Челебић, Милија Глушчевић, доктор Рибо, Павле Пулетић, М. Т. Ђумур, С. Кувела, Чоле, Еско, Сејо ... Пријепољска (х)ајгара има свој стил и јунаке.

Нека села имају своје приче и јунаке анегдота, спадала, зајеванте (Рафо, Милија, Мумин). Од селџака Комаранци су најчешће јунаци анегдота (Башка Турци, башка Комаранци). Постоје ривалства међу селима која се испољавају кроз шале и надгорњавања. Симпатично је и како се напричавају Вакуф, Шарампов и Коловрат.

Омерага И. и Хасан-ефендија С. били су врло угледни Пријепољци.

Деци су делили бомбоне, а све хвалили речима: машала, машала! У време рамазана нађу се трговачким послом у Београду, што је њима, мераклијама на лепе жене и друго којешта, тешко падало.

Види Хасан-ефендија кроз стакло бријачнице лепу и спретну женску како се око муштерије увија, мази га. Уђе он, седне на столицу. Што год му она понуди: бријање, масирање, колоњску воду, помаду - као омађијан само понавља:

- Дела, рода моја, дела!

Али кад му та бријачка хурија добро наплати, ефендија, више за себе, промрси:

- Ух, много родо, много скупо!

Кад се после нађе с Омерагом, Хасан-ефендија му слади свој доживљај и наговори га да и он уђе у бријачницу. Опрезном Омераги каже да је бријање платио упола мање. Поновило се све као и са Хасан-ефендијом.

Омерага ћути и смишља освету. На повратку аутобус се заустави у Обреновцу да путници ручају. Омерага наручи печење. Хасан-ефендија разрогачи очи:

- Омерага, рамазан!

- Обреновац, Хасан-ефендија, Обреновац!

Бива: овде важе другачији закони од пријепољских.

Стари Незир с Душманића имао добар воћњак. Често је на магарцу терао крушке на пијацу. Није волео да успут даје џабе, зато се једном договоре тројица шаљивџија (имена су различита) да му се освете. Први стане код лимског моста и кад Незир наиђе као запрепашћен повиче:

- Незирага, шта је то с тобом!? Што ти је толико отекала глава? Од чега то болујеш?

Други га засретне код циганских вигњева и понови исто. Трећи, берберин Ахмо, испред пијаце изађе пред њега и врло забринут понови што и претходна двојица. Да би био убедљив, доведе га у берберницу пред конкавно огледало, за ту прилику постављено. Када Незирага виде себе изобличеног, поверова да са њим нешто није у реду, да му је дошао судњи час. Раздели крушке и пожуре кући.

Јозеф Скленар, власник прве електричне централе (на дрва) у Пријепољу, требало је да буде главни гост на некој прослави у Селашници. Деси се

да је тог дана имао важнији посао те пошаље своју жену Марту да га замени. Пошто је била Немица, лоше је говорила српски, те он замоли свог шегрта Рада Стељића да јој напише кратак поздравни говор, који ће Марта прочитати. Прочита она поздрав, најбоље жеље од мужа и заврши ускликом:

- Пизда вам материна свима!

Прво је настао тајац и неверица, а онда провала смеха.

Није била тешка казна аутору подвале.

Дошла млада сељанка из Старог у дућан трговца Веселичића да купи финије пређе. Трговац је постави на ниски трножац, стави јој канчело на руке и затражи да их држи испружене док он намота у клупко. Клупко расте, а трговац једнако мота и загледа под сукњу (без гаћа). Сељанка му онда каже да је доста, не треба јој више, али он наваљује:

- Само ти тако седи, још ћу ја мало да мотам!

Као младић Шипана узео би петобанку из цркве Светог Василија да би купио цигарете. После, кад би нешто продао, вратио би новац, говорећи:

- Ево ти твоје, свети Василије, али ја морам узети моју круну!

Дошао муштерија у продавницу конфекције "Беко", код Мила Дерића. Миле износи одела, муштерија загледа и проба, али увек нађе неку ману. Кад испружи руке, рукави му кратки. То Мила изнервира па муштерију зграби за руку, изведе на улицу и упита:

- Видиш ли ти кога да иде лицом и држи руке испред себе?

Педесетих година у Пријеполу ретке су биле аутобуске линије, зване - пошта. За Сјеницу је пошта био камион марке чепел, покривен церадом. Путници су седели на обичним дрвеним клупама, лети и зими.

У билетарници Аутотранспортног предузећа Кадрија је преко разгласа најављивао полазак поште с карактеристичним акцентом:

- Пошта за Сјеницу, стоји на станици! Моле се путници да укркају у чепел!

Ове две реченице и данас с осмехом чују и понављају их старији Пријеполци.

Прича се да су стари Пријеполци били људи од речи и поверљиви прија-

тељи. Мањо дође на идеју да искуша оданост пријатеља.

Закоље овна, стрпа га у окрвављен цак, тако да личи на леш, и стави у текне у авлији. Разгласи причу да је нехотично убио човека и обиђе пријатеље: Крповиће, Хаџагиће, Шеховиће и Хашимбеговиће... као да се посаветује шта да ради. Само Салихага се понуди да му помогне, остали се извучили те ово - те оно.

Договори се са њим да однесу текне у врбак, а после да Салихага донесе алат и ископа рупу. Још није ископао рупу кад стиже циганска музика коју је Мањо био наручио за теферич поред Лима. Наложје ватру, ставе оног овна на ражањ, изваде ракију и дају се на весеље.

Пријатељи му то нису лако опростили.

Жали се професор Суљо Пашановић, који је био пуначак гурман, да се родио у погрешно време:

- Кад сам био дете говорили су ми: Не прилази синији док не једу старији! Кад сам порастао говоре ми:

-Чекај, нек прво деца једу!

Њих двојица с друштвом отишли у лов. После лова ловци пеку јагње на ражњу, а Муратага С. се опружи на ливади и заспи. Баксуз Кадрија К. стави трбушак и црева поред његове главе. Навалиле муве, он се бранио, брисао у сну, док га не пробудише. Кад виде шта је, скочи љутит. Присети се чије је то масло, па позва сина:

- Садо, дај пушку!

Неко време чаршијом се добаживало: Садо, дај пушку!

Крајем века ушло је у моду снимање на касете свадби, испраћаја у војску, рођендана, па и сахрана. Најчешће су те касете слате рођацима у иностранство. М. Х. Хација је међу првима снимао на касете и ценазе.

- Записао сам 16. 3. 2004. године како је Пријеполцац, који није могао доћи на сахрану оцу, погледао касету и пожалио се телефоном рођаку:

- Ма нешто ми није јасно: до пола касете на ценази носе баба, од пола - бабо носи некога!

Аутору је нестало траке па је необазриво намонтирао снимак неке раније ценазе. То се стварно десило у Прибоју, а Дрчела и Сејо приписали Хацији. Анегдота се тако примила да се узима као непоредива истина.

У чекаоницу Дома здравља улази жена и пита Буда:

- Где се сад дају инјекције?

- У гузицу, ће и до сад!

Крађа чувене Реноарове слике "Купачица" из Народног музеја у Београду имала је везе с Пријеполцима, иако су је украли извесни Рикардо и Ђузепе. Нађена је међу аутомеханичарским стварима њиховог оца Драгана на Дорћолу. Драганов отац је италијански војник из времена окупације Пријеполца, који је синовима дао италијанска имена. Кад је њихова баба, која живи на Сарач потоку, чула да су јој унуци у затвору, жалила се комшиници:

- Деца ми труну у затвору због тамо неке светске роспије!

Као председник Омладине Вехбо је држао Титу кишобран кад је долазио 1976. године да свечано отвори пругу Београд-Бар. После га код куће салети даиница Аиша да прича како Тито изгледа и шта је говорио.

- Питао је за даја Ханефију, започне Вехбо игру.

- Не лажи, откуд он њега зна?

- Зна он све борце па и њега.

- Шта још, шта још Тито прича?

- Пита је ли још жива Ханефијиница.

- `Ајд не једи говна, откуд мене зна?

- Сећа се кад је долазио у Пљевља. Ти си била најлепша.

- Јесам, јесам! Била сам лијепа к`о лутка. Ко лутка.

Мире држао пизерију. После обарања невидљивог НАТО бомбардера, у пролеће 1999. године, Сејо и Еско прозову његову пицу "пица - Ф 117".

-?

- Свашта на њој има, а ништа се не види!

Самоуки песник Милија Глушчевић свирао је тамбурицу, због тога био призиван и као сиромаш имао неку вајдицу. Дође му комшија Радојица са захтевом да га научи свирати на тамбурици. Милија га одбије с образложењем:

- Ти си газда, имаш имање, кућу, волове и краве, свега, а ја немам ништа! Није право да научиш и свирати, зато нећу да те учим!

* * *

Водио Раде Вуковић из Виницке магарца кроз Пријепоље. Сретне га комшија Крсто и упита:

- Комшија Раде, куд сте пошли вас двојица?

- Тражимо трећега!

Један од присутних радника преко-ри га што је тако рекао - председнику.

- Био ме пустити на миру!

(Двосмислено: жена председникова звала се Мира).

* * *

Проба Мумин на пијаци сир код се-љанке и каже да јој је сир кисео и грк.

Она му, увређена, подвикне:

- Јеси ли ти крштена душа?! Како грк и кисео?

- Нисам, зато тако и говорим!

* * *

Путовали Италијани колима с мора према Србији и доживели код Бродарева саобраћајну незгоду. Изашла двојица милиционера на увиђај, али никако да се споразумеју са Италијанима. Сете се неких лопова који стално оперишу по Италији, те једног доведу да им буде преводилац. После више захтева, преводилац је милиционерима превео суштину разговора са Италијанима:

- Рекли су: Шућур Алаху кад претекосмо, а за кола коњ прди!

* * *

Испитивао разредни старешина Драже ученика зашто је одсуствовао са часа физике. Ученик се правда да је професор држао час само десет минута. На то му Драже подвикну:

- Срам те било, не можеш да дођеш на десет минута, како би на цео час? Неоправдано!

* * *

Зорко био немиран на часу биологије. Наставница га упути разредној старешиници Станимирки и ова га испитује шта је направио.

- Нисам ништа радио, само сам се мало зајебав`о.

Запрепашћена, разредна му позове оца. Кад отац Љубо чује шта је син рекао, припрети:

- Јебаћу му мајку кад дође кући!

* * *

Пошао Мићо Брашанац да коси, а ручак још не био спреман. Снаха из града понуди му да понесе сендвич. Пристане он радознао јер се то дотад у Бабинама није јело. Само што је замакао за котар, извади сендвич. Тад се још више изненади:

- Мој љеб, мој сир!

*Приредио
Вујица Бојовић*

IN MEMORIAM

РАДЕНКО ДИВАЦ

(1935-2013)

Од последица саобраћајне несреће, између два броја Савиндана, преминуо је наш сарадник, истакнути просветни радник, писац и публициста Раденко Дивац из Пријепоља.

Рођен је 14. марта 1935. године, у селу Дивцима, од оца Уроша и мајке Милене. Основну школу похађао је у свом родном селу и Накову код Кикинде, где је упућен у Дечји дом за ратну сирочад, нижу реалну гимназију у Пријепољу, а Учитељску школу у Новом Пазару. Као и остали ученици из тадашњег Милешевског среза, био је стипендиста своје општине и за све време учитељског школовања становао је у интернату.

Прво место његовог службовања било је у селу Хрта, затим Мрчковини, основаним школама у Великој Жупи, Милешеви и Ивању, а од 1970. године прешао је у Школу за основно образовање одраслих која је радила у оквиру Радничког универзитета где се задржао до 1975. године. У свим овим школама и срединама оставио је траг дајући крупан допринос описмењавању, васпитању и ширењу просвете и културе.

Када је у Пријепољу основана Радио станица Пријепоље, Раденко је био њен први радио новинар и главни и одговорни уредник. После три године рада на овом, како је истицао, најтежем послу који је обављао, прешао је у општински одбор СУБНОР-а где је од 1982. године радио на прикупљању мемоарске грађе учесника НОР-а. Под његовим уредништвом публикована су четири обимна зборника мемоарске грађе учесника НОР-а под називом "Сведочење Милешеваца".

Раденко се бавио књижевним стваралаштвом и публицистиком. Био је мајстор кратке приче са којима је учествовао на књижевним конкурсима. Све његове приче су награђене једном од три предвиђене награде или су откупљене.

Сарађивао је у неколико листова и часописа ("4. јул", "Просветни преглед" и "Методичка пракса" из Београда и локални лист "Полимље" из Пријепоља), у којима је, углавном, објављивао кратке приче, књижевне приказе и репортаже. Био је редовни сарадник Савиндана са приказима књига као што су *Слајка Ђорчина Православске школе и Пријепољска гимназија 1913-2009*, са текстовима о крвавом ратном Ваведују 1943. *Знамењима антифашистичке борбе*, о враћању белоглавих супова у завичајно гнездо...

Заступљен је у "Лексикону писача просветних радника Србије" и "Биографском лексикону Златиборског округа". У монографији "Наши путеви" приказао је генерацију новопазарске учитељске школе 1950/1955. године, којој је и сам припадао.

Последње две деценије активно и прегалачки радио је са писцем бројних књига Бранком Зејаком. Данас су те књиге непроцењиве вредности које су ушле у културну баштину Пријепоља. Недавно је изашло из штампе капитално дело о "Пријепољцима у науци и уметности", аутора Хаца Мушовића и Раденка Дивца, којим је обухваћено 157 научних радника (магистара и доктора наука) пореклом из Пријепоља.

Нажалост, Раденко није стигао да са сарадницима заврши хронику Основне школе у Ивању, чија је израда у завршној фази. Смрт га је у томе прекинула.

Шта год да је писао водио је рачуна о језичко-стилским особеностима текстова. А био је велики познавалац језика и надарени стилиста. Препознао је то његов професор у нижој пријепољској гимназији, Славко Пенца који је школске 1949/50. године за писмени задатак Раденка Дивца записао да је писан "изграђеним стилем пуним полета и поезије".

Раденко је био човек широког образовања, знања, интересовања и талента. Бавио се позоришним аматеризмом и фотографијом. Био је изузетан познавалац школства у Пријепољу, народноослободилачког рата у Милешевском крају и историје старих српских и муслиманских породица, традиције, обичаја. Штета што то његово широко знање није записано.

Кажу: "Човек је остварио себе ако је написао књигу, оставио потомство и засадио дрво".

Раденко Дивац се дубоко укоренио у свој завичај. Биће упамћен као племенит, честит, поштен човек и искрен друг и пријатељ

Хацо Мушовић

СЛОБОДА СЕ БРАНИ ЛЕПОТОМ

Свечаним откривањем обновљеног Споменика ослободиоцима Пријепоља 1912 – 1920. и реновираног Трга братства и јединства 22. јуна 2013. године, зваршена је манифестација обележавања 100 година од ослобођења Старе Србије од Османске власти, коју је 2012. године у Пријепољу организовало Друштво српских домаћина и његов председник и донатор Нићифор Аничић.

„Време пролази и тече и све се у том времену мења. Природне непогоде и успут нељудски односи нарушили су овај споменик који су наши преци подигли својим јунацима који су се борили за слободу отаџбине. Шта је могло боље учинити Друштво српских домаћина него да обнови споменик и уједно украси своју општину и свој завичај. Овим желимо да оставимо поруку да не треба стати са одржавањем споменика, улица и околине...То мора да буде свакодневна обавеза сваког грађанина, који ту љубав треба да пренесе свом потомству. Без тога нема среће. Срећа се не може срести, само се својим доброчинством може изградити“, рекао је Нићифор Аничић након откривања обновљеног споменика подигнутог 1924. и који је ауторско дело вајара Ивана Рендића, а коме је нову младост дао вајар Горан Чпајак.

Након свечаности на Тргу братства и јединства, у Дому културе је промовисана књига „Домаћински памтивек“ аутора Будимира Тешевића. Аутор, председник Друштва српских домаћина у Пријепољу, је у књизи сакупио и објединио све активности и догађаје којима је Друштво српских домаћина октобра 2012. обележило век слободе од Османске владавине.

Мирјана Тешевић

СТУДЕНТИМА УЧЕНИЦИМА И ПРОСВЕТНИМ РАДНИЦИМА
ЧЕСТИТАМО

САВИНДАН – ШКОЛСКУ СЛАВУ

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
УЧИТЕЉСКИ ФАКУЛТЕТ У УЖИЦУ
Трџ Свeйџоџ Савe 36
31000 Ужице, Србија

Српска књижевност и историја, а не само српски јунаци, већ и сви српски народи.

Мр. Василије (Савојски)

Народни јунак, а српски судбина!

О његовој судбини у историји!

Знаш да је јунак био и да је слава његова,
а се најбоље види — кад се да се јунак —
да! Кад се његов народ јунак види,
и да се

ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ
ТРАГЕДИЈА ЈУНАК КОСОВСКИХ МИСЛИ
1813-1851

Српски песник и црногорски владар стигао је у Андрићев град на Дрини! Од краја новембра Његош столује испред Дечана подигнутих крај – славне ћуприје. Споменик великану, затраживши од свих да скину капе са глава пред тим чином, открио је велики Матија Бећковић поздравом песнику и владици:

- Добро дошао Господару...

- Добро дошао Господару у град саграђен и због тога да имаш где и код кога доћи, а чим си дошао, постало је очигледно да си ту одувек и био, да одавде никуд ниси ни одлазио – рекао је Матија откривајући споменик и додајући да "је само провиђење могло слутити да ће у Андрићграду осванути споменик Његошу, али ни провиђење није могло слутити, ићи толико далеко, да ће овај град подићи Емир – Немања, који се оног дана, када је Андрић држао чувено предавање под насловом Његош, шраиични јунак косовске мисли, није био ни родио..."